

Agathe Sofie Farstad Smørholm

Det hellige Berg

En studie om stedsnavnet Berg sin funksjon i
jernalderens kosmologiske verden

Masteroppgave i Arkeologi

Veileder: Birgit Maixner

Mai 2020

Agathe Sofie Farstad Smørholm

Det hellige Berg

En studie om stedsnavnet Berg sin funksjon i
jernalderens kosmologiske verden

Masteroppgave i Arkeologi
Veileder: Birgit Maixner
Mai 2020

Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet
Det humanistiske fakultet
Institutt for historiske studier

Kunnskap for en bedre verden

Abstract

The thesis "The Sacred Berg" addresses the functions of the place name Berg in Norway during the Iron age. This study is based on the hypothesis that places with the name Berg were considered sacred, and that this can be mirrored through archaeological traces of cultic activity during the Iron Age. It addresses cult continuity based on archaeological traces of cultic function in areas where early medieval churches have been erected. Based on previous research in archaeology and name-examination the dissertation has an interdisciplinary perspective. The study also addresses the place name Berg's nearby cosmological landscape. Five research areas with the place name Berg have been included in this thesis, located in Øvre Eiker, Larvik, Halden, Asker and Frosta.

Forord

Jeg vil rette en stor takk til min veileder Birgit Maixner som introduserte meg for stedsnavnenes betydning i arkeologien. Takk for konstruktive tilbakemeldinger, tålmodighet og engasjement. Det må også rettes en takk til Buskerud, Vestfold, Østfold og Akershus fylkeskommuner (nå Viken fylkeskommune og Vestfold og Telemark fylkeskommune) for deres hjelp og interesse for avhandlingen.

Mine medstudenter gjennom arkeologistudiet fortjener en stor takk for givende diskusjoner, oppmuntrende innspill og underholdene avbrekk i studietida. Takk til min samboer Simon R. Sandvik som har vært tålmodig og hjelpsom under masteravhandlingens innspurt. Jeg vil også benytte denne anledningen til å takke familien min for all støtte og hjelp under hele studieløpet. Til sist vil jeg takke kulturavdelingen ved Møre og Romsdal fylkeskommune for å være både behjelpelige og støttende under innspurten. Arbeidet i fylkeskommunen har gitt meg mye motivasjon for fremtiden i arkeologi-faget.

Alle feil og mangler i denne oppgaven er helt og holdent mine egne.

Trondheim, 29.05.2020

Agathe Sofie Farstad Smørholm

Innholdsfortegnelse

Introduksjon	1
Problemstillinger.....	3
<i>Presisering.....</i>	<i>3</i>
Ord og begrep	5
Navnemiljøteorien.....	7
<i>Fordeler og ulemper.....</i>	<i>9</i>
Metoder/Fremgangsmåte.....	11
<i>Område-avgrensning.....</i>	<i>14</i>
Navnegransking	16
<i>Hva er et sakralt stedsnavn?.....</i>	<i>17</i>
<i>Sakrale stedsnavn.....</i>	<i>19</i>
Teoforiske navn.....	20
Sakrale navneledd.....	20
Kritiske synspunkt.....	27
Arkeologi og religion.....	29
<i>Hallen.....</i>	<i>29</i>
<i>Kokegrop.....</i>	<i>32</i>
<i>Offerskatter og steder.....</i>	<i>33</i>
<i>Gravfunn som religiøst og arkeologisk materiale.....</i>	<i>36</i>
<i>Bemerkninger.....</i>	<i>37</i>
<i>Berg, en naturformasjon.....</i>	<i>39</i>
Stedsnavnet Berg	42
<i>Berg, Øvre Eiker kommune.....</i>	<i>44</i>
Områdebeskrivelse.....	44
Kulturhistorie.....	45
Stedsnavn.....	47
<i>Berg, Larvik kommune.....</i>	<i>50</i>
Områdebeskrivelse.....	50
Kulturhistorie.....	52
Stedsnavn.....	55
<i>Berg, Halden kommune.....</i>	<i>57</i>
Områdebeskrivelse.....	57
Kulturhistorie.....	59
Stedsnavn.....	60
<i>Berg, Asker kommune.....</i>	<i>62</i>
Områdebeskrivelse.....	62
Kulturhistorie.....	64
Stedsnavn.....	65
<i>Berg, Frosta kommune.....</i>	<i>68</i>

Områdebeskrivelse	68
Kulturhistorie	70
Stedsnavn	71
Diskusjon	73
<i>Sakrale landskap</i>	73
<i>Arkeologisk materiale: Faste og løse kulturminner</i>	78
Problemstillinger.....	81
<i>Avsluttende bemerkninger</i>	82
Litteratur	83
<i>Nettsider</i>	90
<i>Personlig kommunikasjon</i>	91
Vedlegg.....	93

Figurliste

Figur 1. Oversikt over forekomsten av stedsnavnet Berg (usammensatt) i Norge.....	2
Figur 2. Undersøkelsens steder	42
Figur 3. Avgrensning av stedsnavnet Berg	45
Figur 4. Historisk kart fra Øvre Eiker	49
Figur 5. Gårdsavgrensning av stedsnavnet Berg.....	51
Figur 6. Eldre kart over nærområdet rundt stedsnavnet Berg	52
Figur 7. Berg gamle kirke.....	53
Figur 8. Gårdsavgrensningen av stedsnavnet Berg i Halden kommune.....	58
Figur 9. Lidar-bilde stedsnavnet Berg i Halden	58
Figur 10. Historisk kart fra Kartverket.....	59
Figur 11. Avgrensning av stedsnavnet Berg	63
Figur 12. Lidar-bilde av terrenget ved stedsnavnet Berg	63
Figur 13. Historisk kart fra Kartverket.....	64
Figur 14. Forsvarsanlegget ved stedsnavnet Berg i Asker	65
Figur 15. Gårdsavgrensning av stedsnavnet Berg.....	69
Figur 16. Lidarbilde stedsnavnet Berg	69
Figur 17. Historisk kart fra Kartverket.....	70
Figur 18. Tabell over utvalgte sakrale og sentrale stedsnavn rundt stedsnavnet Berg.....	77

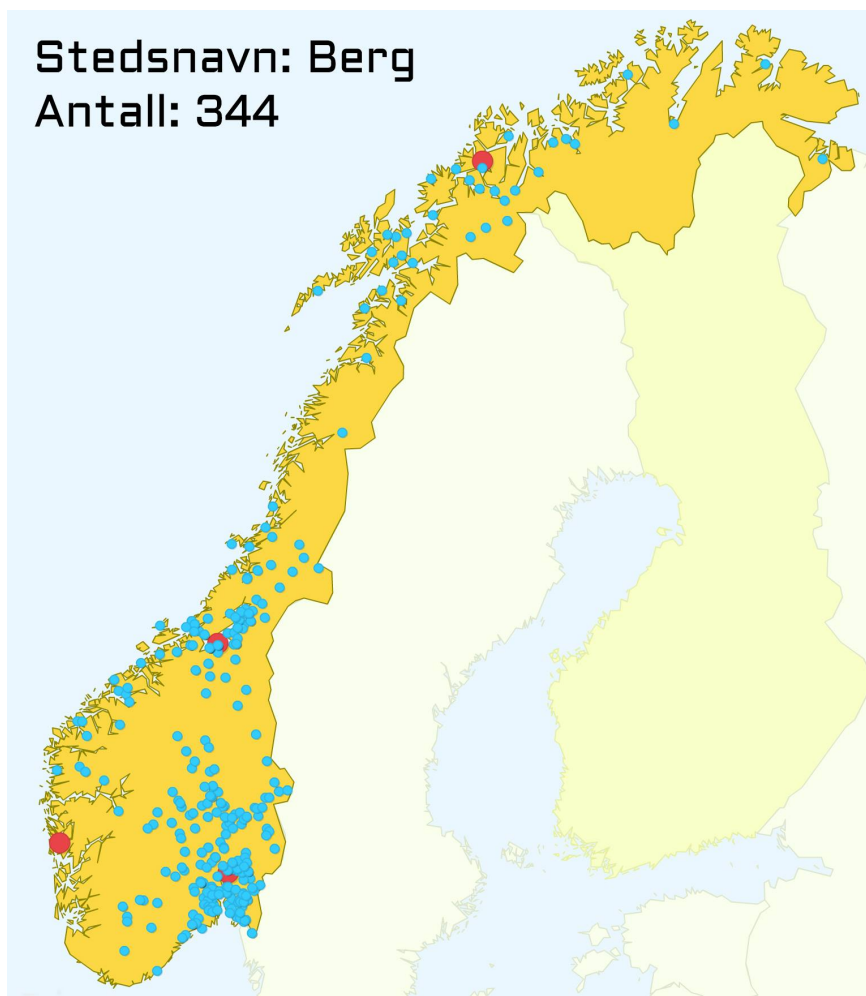
Introduksjon

I artikkelen «Berget, lunden och åkern. Om sakrala och kosmologiska landskap ur ortnamnens perspektiv» fra 2004 introduserte Per Vikstrand ideen om at stedsnavnet Berg, og naturformasjonen, kan ha inngått i det kosmologiske landskapet under jernalderen. Et kosmologisk landskap er ifølge Vikstrand (2004) en forestilling om universets oppbygning og den topografiske utforming av guders og andre høyere makters oppholdssted. Forestillingene blir videreført til landskapet, hvor ulike steder blir tildelt sakrale funksjoner. Slike såkalte hellige steder skaper nærvær til høyere makter i den menneskelige verden (Vikstrand, 2004, s. 317). Danner de hellige stedene et mønster, kan dette speile et kosmologisk landskap. I nevnte artikkel fra 2004 undersøkte Vikstrand om slike forestillinger kan spores i landskapet ved å ta i bruk sakrale stedsnavn. For å rekonstruere sakrale topografier anvendte han de landskapsbetegnende stedsnavnene Berg, Lund og Åker, da disse navnene fremsto som de viktigste komponentene i jernalderens sakrale landskap (Vikstrand, 2001; 2004, s. 318).

Flere navnegranskere (bl.a. Sandnes, 1992; Olsen, 1915) har både før og siden antydnet at enkelte naturbeskrivende stedsnavn, bl. a. stedsnavnene Lund og Åker, kan være såkalte sakrale stedsnavn. Gjennom mytologi og norrøne kilder som Den eldre Edda og Skaldekvad, har vi blitt kjent med ulike typer naturlige og menneskeskapte formasjoner som har blitt tildelt sakrale funksjoner. Verdenstreet Yggdrasil var beskrevet som det største og herligste treet, med eviggrønne greiner som strakk seg over hele verden og over himmelen (Hveberg, 1944, s. 12). Fjellformasjonen Hnitbjorg har av ulike forskere blitt tolket som et verdens sentrum i norrøn mytologi (Vikstrand, 2004, s. 324). Bygninger, klipper, trær, grotter og steiner har fått tildelt sakrale funksjoner i ulike kulturer og perioder. Med bakgrunn i dette og Vikstrands (2004) tidligere nevnte artikkel våknet interessen for å undersøke steder med navnet Berg. Masteravhandlingen tar for seg stedsnavnet Berg i Norge og undersøker steder med navnet Berg sin mulige funksjon i jernalderens kosmologiske verden og dets tilknytning til nærliggende hellige steder. Avhandlingens hypotese er at steder med stedsnavnet Berg kan ha hatt en form for sakral funksjon i samfunnet, og at dette kan speiles gjennom arkeologiske spor av kultisk aktivitet under jernalderen. Undersøkelsen vil også undersøke om stedene har kultkontinuitet, bl. a. gjennom arkeologiske spor fra jernalder og tidlig religionsaktivitet fra middelalderen gjennom romanske kirker. For å undersøke om Berg har vært en del av et

sakralt landskap vil avhandlingen fokusere på eventuelle sammenhenger som er å finne i de utvalgte områdenes nærliggende stedsnavn, faste kulturminner og løse kulturminner.

Berg er et godt anvendt stedsnavn i Norge, og av den grunn vil avhandlingen fokusere på fem utvalgte steder. For å avgrense er det valgt å utelukke stedsnavn som er sammensatte, men kun ta i bruk den usammensatte formen (Berg). Sakrale stedsnavn i nærhet av stedsnavnet Berg har bidratt til utvelgelsen av steder. Slike stedsnavn spiller en stor rolle i det kosmologiske landskapet og bidrar til å se helheten av Bergs stedsnavnmiljø. Tradisjonelle sakrale stedsnavn fra navnegransking-feltet er anvendt for å undersøke det kosmologiske landskapet. Tidligere forskning fra dette fagfeltet er derfor tildelt en større del av undersøkelsen. Det arkeologiske materialet er valgt ut ifra tidligere arkeologisk forskning rettet mot jernalderens kultiske og religiøse spor. Med bakgrunn i dette vil undersøkelsen ta for seg stedsnavnet Berg i Øvre Eiker, Larvik, Halden, Asker og Frosta. Definisjoner og forklaringer av ord og begrep brukt i innledningen og undersøkelsen generelt er forklart i kapittelet «Ord og begrep».

Figur 1. Oversikt over forekomsten av stedsnavnet Berg (usammensatt) i Norge. De røde prikkene er markering av de større byene i Norge: Oslo, Bergen, Trondheim og Tromsø. Blå: stedsnavnet Berg. Illustrasjon: Agathe S.F. Smørholm

Problemstillinger

1. Var stedsnavnet Berg et sakralt stedsnavn under jernalderen?
2. Inngår stedsnavnet Berg i sakrale komplekser av stedsnavn i jernalderen?
3. Lar det seg påvise kultkontinuitet på steder med navnet Berg fra eldre jernalder til 1100 e.Kr?

For å svare på problemstillingene tar undersøkelsen for seg navnegransking, et felt som går noe utenfor arkeologien. Navnegransking er en studie av navn og dets opprinnelse. Ved å ta i bruk dette fagfeltet i en arkeologisk undersøkelse tilstreber avhandlingen å kunne gi et utfyllende svar på problemstillingene beskrevet ovenfor. Undersøkelsen vil dermed være en kombinasjon av arkeologi og navnegransking som kombinert vil bidra til å belyse stedsnavnet Berg. Med denne undersøkelsen håper jeg å innhente større kunnskap og innblikk i kombinasjonen av disse fagfeltene, både for meg selv, men også for videre forskning. I Norge har det vært mindre oppmerksomhet rundt navnegransking i arkeologien de siste 30-40 årene, og da spesielt sakrale stedsnavn. Dette vil reflekteres gjennom litteraturen fra navnegransking som i hovedsak er fra Sverige og Danmark.

Presisering

For å drøfte den overordnede problemstillingen vil det være nyttig med noen konkrete spørsmål som vil kunne bidra i diskusjonen. Empirien bygger på tre forskjellige kildekategorier: stedsnavn, faste kulturminner og løse kulturminner. Sammen vil de forhåpentligvis kunne gi god oversikt over eventuelle sammenhenger som måtte være på steder med navnet Berg. Empirien vil enten kunne bidra til å verifisere eller avkrefte hypotesen om stedsnavnet Bergs sakrale funksjon.

Navnegranskningsdelen vil ta for seg ulike vinklinger og teorier fra tidligere etablert navnegransking. Stedsnavn som er tolket sakrale og som gjentar seg i avhandlingens utvalgte landskap vil prioriteres. Sakrale stedsnavn i stedsnavnet Berg sitt nærmiljø er et premiss for utvelgelsen av lokaliteter, men det inngår også som en del av presiseringen av problemstillingene. Det må presiseres at det i avhandlingen er en bevissthet om faren for en

mulig sirkelslutning ved at det i utvelgelsen av lokaliteter er lagt vekt på at det finnes sakrale stedsnavn i omgivelsene. Derimot er det ikke lagt vekt på hvilke sakrale stedsnavn som finnes her. Av den grunn vil avhandlingen legge frem hvilke sakrale stedsnavn som eventuelt forekommer i undersøkelsesområdene. Med tidligere navnegransking av sakrale stedsnavn som grunnlag vil jeg forsøke å svare på disse spørsmålene:

1. Kan stedsnavnene i miljøet rundt stedsnavnet Berg bidra til å fortelle noe om navnets funksjon?

Faste og løse kulturminner vil i hovedsak bli tatt i bruk for å finne sakrale og kultiske funksjoner på stedsnavnet Berg. De arkeologiske sporene skal kunne bidra til å bekrefte eller avkrefte tolkninger bak sakrale stedsnavn, dette gjelder både i navnemiljøene og stedsnavnet Berg. Løse og faste kulturminner vil sammenlignes mellom de fem utvalgte stedene for å finne funksjoner og eventuelle særegne gjentakelser ved stedsnavnet Berg. Både faste og løse kulturminner blir utvalgt med bakgrunn i arkeologisk forskning og dets syn på kultisk og religiøs utfoldelse under jernalderen.

Faste kulturminner

1. Hvilke faste kulturminner er tradisjonelt tolket som sakrale/kultiske?
2. Hvor i landskapet er de plassert?
3. Er det flere kulturminner innenfor samme kategori fra ulike perioder?

Løse kulturminner

1. Hvilke likheter og ulikheter finnes det i gjenstandsmaterialet fra stedsnavnet Berg?
2. Kan gjenstandsmaterialet speile sakrale funksjoner ved steder kalt Berg?

Generelt spørsmål

1. Har stedsnavnet Berg hatt sakral betydning i alle tilfellene, eller er det tilfeller hvor stedsnavnet ikke har hatt sakral betydning i det hele tatt?

Ord og begrep

Begrepene *kultkontinuitet/kultstedskontinuitet*, *sakral* og *kosmologi* vil være sentrale i teksten og en definisjon på ordene kan være nødvendig. Ordet *kult* kommer av latin og betyr å «dyrke» (Kværne, 2019). Per Kværne (2019) definerer kult som en rituell handling rettet mot det hellige. *Kontinuitet* defineres som en ubrutt sammenheng og/eller en vedvarende utvikling ("Kontinuitet", u.å). Kultstedskontinuitet har vært forsøkt definert gjennom forskning i flere år, uten at det nødvendigvis er blitt enighet om det faktisk eksisterer. Begrepet er ofte tatt i bruk ved undersøkelse av overgangen mellom jernalderen og kristendommens fremkomst. En mye anvendt teori ved kultstedskontinuitet er at de tidlige kristne kirkene ble satt opp på samme sted som førkristne hedenske kultsteder (Brink, 1992a). Teorien har i senere tid blitt kritisert og diskutert. Olaf Olsen (1966) antydte at slike forhold ikke kunne ha eksistert siden man ikke hadde egne hedenske gudehus (hov) i førkristen tid, men at hovet var stormennenes haller/storgårder hvor blant annet kultiske handlinger ble utført. Mære kirke, som avhandlingen kommer tilbake til senere, er også et eksempel på kultstedskontinuitet hvor funn av gullgubber og et mulig nedbrent hov er funnet under steinkirken (Solberg, 2003, s. 263).

Den svenske religionshistorikeren Anders Hultgård (1992) mener at kultkontinuiteten i en eller annen form har eksistert, siden religionsskifter skjer over tid. Kontinuiteten vil da fortsette ved at for eksempel elementer fra den hedenske troen blir med inn i kristendommen. Debatten om kultstedkontinuitet (forholdet mellom hedenske kultsted og tidlige kristne kirker) har eksistert i mer enn 150 år og har i hovedsak inneholdt ideene om kontinuitet og diskontinuitet (Andrén, 2013, s. 29). Anders Andrén (2013) mener at spørsmålet om kontinuitet alltid handler om perspektivet, og at debatten gradvis har blitt endret med nye argumenter, nytt kildemateriale og endrede syn på kildekritikk. I løpet av de mer enn 150 årene debatten har eksistert er det enda ikke utarbeidet et endelig svar eller løsning på spørsmålet om kultkontinuitet (Andrén, 2013, s. 30). Masteroppgaven vil som utgangspunkt basere seg på teorien om kultstedskontinuitet gjennom tidlige kristne kirker på hedenske kultsteder.

Ifølge Per Vikstrand (2004) omfatter et *kosmologisk landskap* forestillinger om verdens oppbygning og den typografiske utformingen av gudenes og andre makters oppholdssted. Et *sakralt sted* er et område hvor mennesker kan komme nærmere gudene, og ved å danne flere sakrale steder former de et mønster som representerer et bilde av kosmos (Vikstrand, 2004, s. 317). Ordet *hellig* vil i undersøkelsen bli brukt synonymt med *sakral*.

Ideologi er et samlingsbegrep for et antall deler i et samfunns mentale oppbygning (Kaliff, 1997, s. 11). Arkeolog Eva Weiler (1994) skriver at ideologi inkluderer både religion og forestillingsverden, i tillegg til normer og verdier i allmenheten som for eksempel lederskap og rettigheter. Religionens rolle i ideologiene under jernalderen vil være en stor del av avhandlingen og det vil derfor være viktig å ha en forklaring på begrepet.

Det finnes ulike begrep som ofte tas i bruk i navnegranskingen. Et av de er *etymologi*, som i språkvitenskapen tar for seg hvor ordene kommer fra. Etymologi er altså ordets opprinnelse, avstamning, slektskapsforhold og betydningshistorie (Hovdhaugen, 2019). Toponymi er læren om stedsnavn (toponymer) (Toponymi, 2019). *Teoforiske navn* inneholder navn på en gud (Brink, 1996).

Navnemiljøteorien

Den svenske stedsnavnsforskeren Lars Hellberg utviklet i 1970-årene en teori om at stedsnavn innenfor ulike områder i Midt-Sverige opptrer i gjentakende strukturer, og vitner om administrative sentre fra jernalderen (Hellberg 1975, 1984 og 2013). Teorien baserer seg på at karakteristiske stedsnavn opptrer i relasjon til hverandre i et gjentakende mønster, og danner et navnemiljø. Et navnemiljø inneholder samfunnsstruktur og romlig organisering av miljøet som tok sted i den tiden navnene ble opprettet (Christensen, 2006, s. 19). Flere av funksjonene og elementene fra navnemiljøteorien ligner de som er etablert i sentralplass-teorien. Sentralplass er et samlebegrep for sentrale og rike bebyggelser i forhistoriske perioder (Christensen, 2006, s. 21). Begrepet sentralplass kommer av geograf Walther Christallers modell som ble brukt for å se hvordan tyske byer fungerte som formidlende midtpunkter i landskapet i 1930-årene (Albris, 2014, s. 40). I arkeologien er sentralplass-begrepet anvendt for en gruppe jernalderlokaliteter med sentrale og samlede funksjoner.

For å finne karakteristiske trekk ved sentralplasser blir kildemateriale fra ulike steder sammenlignet, kildemateriale fra blant annet kultsteder, handel og håndverk, stormannsresidenser, romanske kirker, rettsutøvelse og forsvarsverk. Arkeologiske funn som ofte gjentar seg hos sentrale lokaliteter er symbolske gjenstander som gullgubber, importfunn, bruddmetall, hallbygninger og andre prestisje-gjenstander (Christensen, 2006, s. 22). Sentralsteder anvendes også i navnemiljøteorien, men hvert enkelt sted eller lokalitet undersøkes ikke alene, men i relasjon til andre lokaliteter. Begrepet sentralplass brukes i et bredt perspektiv og uten klare definisjoner (Albris, 2014, s. 40). Selv om sentralplassteorien som regel tar for seg jernalderen, er kilder fra historisk tid relevant. Sentralplassene fra yngre jernalder kunne ofte ha god stabilitet og kontinuitet, som kan sees gjennom forbindelser mellom skattefunn fra yngre jernalder og herregårder fra tidlig middelalder. I tillegg til kildematerialet fra tidlig middelalder er også stedsnavn et element som kan indikere tilstedeværelsen av sentralplassene (Christensen, 2006, s. 22).

Navnemiljøteorien fokuserer på dannelsen av karakteristiske stedsnavn innenfor et avgrenset område. Stedsnavnene er trolig et produkt av den yngre jernalderens samfunnsstruktur og organisering (Christensen, 2006, s. 24). Stedsnavn som gjentar seg ofte i ulike navnemiljø har som regel et betydningsinnhold som kan fortelle om blant annet bebyggelser, religiøs og rettslig utøvelse, forsvar, kommunikasjon. Som helhet er navnemiljøene et uttrykk for samfunnets

funksjoner i et avgrenset område hvor funksjonene er spredt på ulike lokaliteter (Christensen, 2006, s. 24).

Ifølge Hellberg kan navnemiljøene oppstå spontant og speiler ofte en samfunnsstruktur som knyttes til Sveastaten (Hellberg, 1984, s. 91). Stedsnavn som vitner om forskjellige samfunnsfunksjoner grupperer seg gjerne rundt et sentrum med stedsnavn som f.eks. Tuna, Husa eller Huseby (Hellberg, 1984, s. 92). Gårdene i kjernen er ifølge Hellberg forvaltningsgårder, og rundt denne kjernen opptrer bl.a. stedsnavn med innhold av gudenavn eller andre sakrale betegnelser. Eksempel fra Sverige på slike stedsnavn kan være Frösvi (Frejs helligdom). Andre stedsnavn bærer funksjoner med som militær/verdighets- eller håndverksbetegnelser, eksempelvis rink, karl eller smed (Albris, 2014, s. 43).

I sin tekst «Social order in the early Scandinavian landscape» har Stefan Brink (1999), i likhet med Hellberg, observert karakteristiske stedsnavn som representerer ulike funksjoner i et miljø. De sentrale stedene eller knutepunktene i miljøet har i flere tilfeller navn/navneledd som husaby, salr, bo, hof, vi/vé, vangr og harg/horg. Disse betegner i flere tilfeller førkristne kultsteder, hallbygninger, samleplasser, stormannsgårder eller andre former for administrative sentrum (Brink, 1999, s. 424). Rundt sentralplassene finnes det i flere tilfeller stedsnavn med innhold av rank, konger, titler, yrker, høvdinger og lignende som eksempelvis Kungsåra, Godby, Eriksöre i Sverige (Brink, 1999, s. 425). En annen funksjon i miljøet rundt sentralstedene er førkristne kultsteder. Disse stedene har stedsnavn som reflekterer en kultisk funksjon, tro, religion eller gud som for eksempel Torshof, Ullinsvang, Ullevi eller Frösvi i Sveige (Brink, 1999, s. 425). Ved nærmere undersøkelse av slike indikasjoner har Brink (1999) observert at det sjeldent bare er én sentral gård, men at sentralfunksjonene kan være spredt på flere gårder. Indikatorene av sentralitet oppstår i en ansamling hvor både hall, samlingssteder, kultsteder og gården til smeden ligger i et mindre bosettings-distrikt, ofte bare noen 100 meter fra hverandre. Brink mener derfor vi i slike miljøer ikke lengre snakker om enslige sentralgårder, men sentralsteds-komplekser (Brink, 1999, s. 425). De mest omfattende strukturene finnes i Sverige, men det er også eksempler fra Norge, og til dels i Danmark (Brink, 1999, s. 426).

Stefan Brink (1999) indikerer at fenomenet er et uttrykk for den yngre jernalderens sentralplasskomplekser og av den grunn handler det om Skandinavias samfunnsstruktur og organisering generelt. Brink mener navnemiljø er en realitet, men at det må sees på med et tverrfaglig perspektiv, og da spesielt sammen med arkeologi (Brink, 1999, s. 301).

Stedsnavnene som fremtrer i navnemiljøene representerer mange av de samme funksjonene som man ser i arkeologisk identifiserte sentralplassområder. Her vil arkeologiske spor kunne bidra i indentifisering av blant annet stormannresidenser, håndverk, handel og forsvar. Navnemiljøene kan bli sett på som en avspeiling av multifunksjonelle sentralplasskomplekser (Albris, 2014, s. 44; Brink, 1999)

Fordeler og ulemper

Med utgangspunkt i at navnemiljøene er et uttrykk for samfunnsstruktur og organisering, samt at Skandinavia hadde en relativt parallell samfunnsstruktur, kan teorien være et godt utgangspunkt for å finne stedsnavnet Bergs funksjon i det sakrale landskapet. Teoriens oppsett vil bidra til å fange opp ulike funksjoner og organiseringer i landskapet, både hos stedsnavnet Berg og hos de rundt. Avhandlingen tar for seg navnemiljøteorien for å kunne skille ut de sakrale stedsnavnene i miljøet rundt stedsnavnet Berg. Navnemiljøteorien kan forhåpentligvis hjelpe å se stedsnavnet Berg i et større bilde, mulig i et kosmologisk eller sakralt landskap. Undersøkelsen vil være lik Brinks (1999) måte å anvende navnemiljøteorien, hvor det ikke kun er fokus på stedsnavnene og dets funksjon, men også det arkeologiske materialet på stedene. På den måten er det mulig å finne sammenhenger med arkeologisk materiale og stedsnavn. Eventuelt kan det arkeologiske materialet bidra til å avkrefte usikre tolkninger av sakrale stedsnavn.

Teorien har oppstått i Sverige, og som følge av dette er også de fleste eksemplene på slike miljø og stedsnavn nettopp fra nabolandet. Det er dermed noe usikkert om teorien kan generaliseres direkte til samfunnsstrukturen i Norge. Navnemiljøene avspeiler en generell skandinavisk modell for organiseringen av en sentralplass, men strukturene i stedsnavns materialet er et fenomen fra Midt-Sverige. Det har vist seg å være noe problematisk å oppdage navnemiljø av samme karakter i Danmark, selv om sentralplasskompleks ofte opptrer. Brink forklarer dette med Sør-Skandinavias mange omstruktureringer av landskapet, som har ført til at flere sentralplassindikerende stedsnavn har gått tapt (Albris, 2014, s. 45). En løsning kunne være å bruke marknavnmaterialet i håp om å finne spor etter eldre navnemiljø, men Albris (2014) konkluderte med at marknavnene ikke hadde faste navngivingsmønster i Danmark. Det kunne derimot forekomme noen få navn i Danmark som kunne ligne navnemiljøene i Midt-Sverige (Albris, 2014, s. 45). I Danmark kan sentralstedkompleksene defineres ut fra arkeologisk

materiale, men det finnes eksempler hvor stedsnavnsmateriale kan anvendes, som eksempelvis rundt Gudme-Lundeborg. Avhandlingen må derfor å ta hensyn til lokale og regionale forskjeller, samt eventuelle omstruktureringer.

Et annet problem ved å ta i bruk navnemiljøteorien kan være fravær av arkeologiske spor på karakteristiske stedsnavn, eller at de arkeologiske sporene ikke validerer stedsnavnets tolkede funksjon eller datering. Det er ikke en selvfølge at stedsnavnet henviser til det som er av arkeologisk interesse, selv om stedsnavnet ofte er nært forbundet med lokaliteten (Albris, 2014, s. 23). Jeg vil også tro det kan være lett å la seg påvirke av stedsnavnets angivelige betydning i tolkingen av stedets arkeologiske materiale, og på den måten tildele kulturminnet en funksjon som ikke nødvendigvis stemmer. Av den grunn blir det viktig å finne en så god datering på stedsnavnet som mulig for å unngå feil tolkningsgrunnlag, og være bevisst på alle funksjoner og tolkninger som tildeles et kulturminne. En nøyaktig datering av stedsnavnet er vanskelig, men kan tas på grunnlag av viten man har fra germanske og nordiske språks utvikling i det første årtusen (Albris, 2014, s. 25). Avhandlingen vil bruke navnegranskingens tidligere forskning av sakrale stedsnavn, i tillegg til Oluf Ryghs «Norske gaardnavne», levert gjennom Dokumentasjonsprosjektet (1999) som grunnlag for datering av stedsnavn.

Navnemiljøteorien dreier seg ikke utelukkende om sakrale stedsnavn og miljø, men sentrale kompleks med flere funksjoner. Et av målene er imidlertid å undersøke om stedsnavnet Berg inngår i kosmologiske landskap. Selv om navnemiljøteorien bærer med seg flere funksjoner, vil fokuset i hovedsak ligge hos de kultiske funksjonene og stedene. Det er imidlertid ikke negativt om det oppdages andre funksjoner både i og rundt stedsnavnet Berg, da dette også kan gi nyttig informasjon til avhandlingas problemstillinger. Mulig kan dette avsløre andre funksjoner og egenskaper ved stedsnavnet Berg sin rolle i jernalderen, og/eller navnemiljøet det befinner seg i.

Metoder/Fremgangsmåte

Arkeologi er tingenes disiplin (Olsen, 2004, s. 25). Tingene som en gang sto nært arkeologien, ble fra 90-tallet og framover skjøvet i bakgrunnen til fordel for mennesket bak tingen. Fokuset skiftet til det sosiale og menneskelige, og etnografien og antropologien fikk større innpass i faget. Kort oppsummert førte retningen til en kritikk mot tingenes og materialitetens plass i menneskevitenskapene (Olsen, 2004, s. 25). Til gjengjeld har retningen gått inn i et nytt skifte i arkeologien som innebærer tilbakekomsten av det materielle (Olsen, 2004, s. 28). I den anledning tilstreber avhandlingen å bidra ytterligere til denne empirien ved å ta i bruk arkeologisk materiale for å undersøke en eventuell sakral funksjon bak stedsnavnet Berg.

Navnegransker Per Vikstrand introduserte i 2004 ideen om at stedsnavnet Berg (samt naturformasjonen) kan ha inngått i kosmologiske landskap i jernalderen (Vikstrand, 2004, s. 317). Ideen er i hovedsak undersøkt fra en navnegranskers ståsted, med stort fokus på skriftlige kilder fra norrøn mytologi. På bakgrunn av dette våknet interessen for å undersøke om arkeologisk materiale kan påvise en sakral funksjon ved stedsnavnet Berg i Norge. I Norge er navnet hyppig anvendt som sogn- og gårdsnavn. I utvelgelsesprosessen ble det derfor satt noen kriterier for undersøkelsesområdene:

- Stedsnavnet Berg må stå usammensatt. Det er imidlertid rom for stedsforklarende tilleggsnavn som «Nedre» «Øvre» «Nordre» «Søndre» osv.
- Stedet skulle ha en form for middelalder-kirke på eller i nærhet til stedsnavnet Berg
- Et eller flere sakral-indikerende navneledd/stedsnavn i nærheten av stedsnavnet Berg

Det var viktig for avhandlingen at stedsnavnet Berg står usammensatt for å ikke forstyrre eventuelle tolkninger av navnet. Ut ifra ulike teorier og påstander om kultstedskontinuitet (bl. a. Brink, 1992a; Ringstad, 1996) ble det besluttet at undersøkelsesområdene skulle ha en tidlig middelalderkirke/romansk steinkirke for å kunne påvise en eventuell kontinuitet av religiøs funksjon ved stedsnavnet Berg. For å kunne undersøke om stedsnavnet Berg inngikk i kosmologiske landskap under jernalderen var det viktig for avhandlingen å ha utgangspunkt i at undersøkelsesområdene hadde andre sakrale stedsnavn eller navneledd i nærheten. Dette for å undersøke eventuelle mønster i miljøet rundt stedsnavnet Berg. Innledningsvis nevnes faren for sirkelslutning ved denne metoden, og det ble derfor påpekt at det ikke er lagt vekt på hvilke sakrale stedsnavn som finnes her. Det vil si at det under utvelgelsen av undersøkelsesområder ble lagt vekt på at stedsnavnet Berg skulle ha noen sakrale

stedsnavn/navneledd i sitt nærmiljø, men disse var nokså tilfeldig utvalgt på bakgrunn av tradisjonelle sakrale stedsnavn, og det ble ikke sett etter mønster eller gjentakelser i denne sekvensen.

For å løse problemstillingene vil jeg fra et tverrfaglig ståsted bruke tidligere forskning fra arkeologi og navnegransking. I kapittelet «Arkeologi og religion» vil det mest diskuterte og tradisjonelle arkeologiske materialet av sakral/kultisk funksjon bli presentert. I analysen av de ulike undersøkelsesområdene vil det kultiske materialet bli forsøkt sporet opp. For å kunne påvise arkeologiske spor etter kultisk/sakral aktivitet er det lagt vekt på å spore opp følgende aspekter: haller, offersteder- og depot, kokegroper og gjenstandsfunn. Avhandlinga tar også for seg kontinuiteten av den sakrale funksjonen og inkluderer derfor romanske steinkirker i det arkeologiske materialet.

Materialet fra navnegranskingen består av stedsnavnet Berg og forskningshistorikken av dette navnet. Avhandlingen vil også undersøke om stedsnavnet Berg inngår i kosmologiske landskap fra jernalder. For å påvise dette vil det være nødvendig med en gjennomgang av de mest tradisjonelle og diskuterte sakrale stedsnavnene fra navnegranskingen. I Vikstrands (2004) undersøkelse av kosmologiske landskap legger han vekt på stedsnavnene Berg, Lund og Åker. Andre sakrale og teofore stedsnavn/navneledd som er tatt i bruk for å undersøke det sakrale landskapet rundt Berg legges frem i neste kapittel.

Naturlig nok kommer vil det komme spørsmål om forholdet mellom datert arkeologisk materiale og udaterte stedsnavn. Det finnes flere metoder for å kunne datere stedsnavn. Eksempler på metoder anvendt for å datere stedsnavn er bl. a. geologisk metode (Danelagen-kriteriet) eller bosettingsstørrelse. Danelagen-kriteriet baserer seg på at om en navnetype finnes blant de nordiske bosettingsnavnene i Normandie i Frankrike og/eller i Danelagen i England fra ca. år 875, må disse navnetypene også ha vært kjent i områdene vikingene utvandret fra i samme periode (Dam, 2015, s. 15). Bosettingsstørrelse er en metode brukt for å vurdere bosettingens alder (Dam, 2015, s. 16). Bosettingsstørrelsen kan beregnes ut ifra bl. a. antall gårder og/eller dyrket areal. Metoden bunner i at jo større bosettingene er, jo eldre kan de være (Dam, 2015, s. 16). Per Vikstrand (2013) har analysert lokale forhold mellom navn og bosettingsutvikling rundt utvalgte eksempler på eldre bosettingsnavnetyper (Albris, 2017, s. 52; Helleland, 2014, s. 99). Navnekontinuiteten (navnetradering) er en av forutsetningene for å kunne knytte navnet til en arkeologisk lokalitet/funnsted. I Vikstrands rapport fra 2013 antyder han at så lenge det finnes bosetningskontinuitet, kan en også regne med

navnekontinuitet, men at det vil være en utfordring for navnekontinuiteten om jernalderbosetningene ikke er videreført til nyere tid (Helleland, 2014, s. 100).

Det finnes altså flere metoder for å kunne datere et stedsnavn. Problemet er at det i denne avhandlingen kun er fem undersøkelsesområder. Med et så hyppig stedsnavn som Berg vil datagrunnlaget fra de fem stedene fremstå for tynt og tilfeldig for å kunne begi seg ut på en så grunnleggende diskusjon om stedsnavnets alder. Det kan imidlertid tas noe hensyn til Vikstrands (2013) tanker om forholdet mellom bosetningskontinuitet og navnekontinuitet, men dette avhenger av kildesituasjonen. Med hensyn til at det er lite tilgang til totalundersøkte/-utgravde områder vil det være vanskelig å trekke konklusjoner.

Bosetningskontinuitet eller plasskontinuitet har flere mulige fallgruver i dette tilfellet (og mulig generelt). For det første, hvor store forflytninger som kan aksepteres før det ikke lengre er snakk om plasskontinuitet vil variere mellom de ulike topografiske situasjonene (Gjerpe, 2008, s. 56). Det tidsmessige aspektet ved kontinuitet er vanskelig å definere sikkert, i hvert fall i denne sammenhengen hvor områdene ikke er totalutgravd og dataene noe tilfeldige. I tillegg vil enkelte steder peke seg ut som attraktive i flere perioder, uten at det nødvendigvis er snakk om en sammenhengende bruk.

Avhandlingen har ikke satt dateringen av dette stedsnavnet som mål, men heller funksjonen, og særlig en mulig sakral funksjon. I forbindelse med udaterte stedsnavn versus datert arkeologisk materiale-problematikken vil det tas utgangspunkt i at stedsnavnet Berg tilhører en av de navneklassene som antas å være eldst (Dam, 2015; Schmidt og Gundersen, 2019; Helleland, 2009). Stedsnavnet Berg sin eldste skriftlige datering vil bli undersøkt hos Oluf Ryghs «Norske Gaardnavne» hos Dokumentasjonsprosjektet (<https://www.dokpro.uio.no/rygh>). Gårdsnavn skrevet ned i middelalder kan indikere at navnet kan være eldre, i det minste ikke nytt.

Det ligger en svakhet i at undersøkelsen tar for seg kun fem undersøkelsesområder. Datagrunnlaget blir noe lite, og en må derfor være forsiktig med å dra konklusjoner. Ingen av undersøkelsesområdene er totalt undersøkt eller utgravd, og det kan derfor være mange arkeologisk spor som ikke representeres. En bør derfor være forsiktig med å trekke for langtrekkende slutninger basert på tilfeldig representert data. Undersøkelsen kan imidlertid påvise tendenser som kan være interessant for videre forskning. Dette betyr at resultatene fra

de fem ulike undersøkelsesområdene kan fortelle om en tendens bak stedsnavnet Berg, og det er muligheter for å påvise mønster ved disse stedene.

Område-avgrensning

For å kunne avgrense det arkeologiske materialet og definere undersøkelsesområdet til stedsnavnet Berg er det tatt hensyn til flere metoder. Avhandlingen tar for seg stedsnavnet Berg, og det er derfor ikke tilfredsstillende nok å undersøke eldre gårdsavgrensninger og enkeltgårder. Undersøkelsen opererer på en større skala, og vil se mer på punktene i terrenget og navnene som deler av større helheter. Helhetene har trolig ikke vært statiske gjennom den lange jernalderen. Steder av betydning, navn, og meningsinnhold må ha kommet og gått gjennom hele perioden, og grenser har mest sannsynlig utviklet seg etter hvert. At stedsnavn går utenfor enkeltgården og mulig inkluderer flere gårder kan vi se eksempler på hos Hellberg (1984 og 2013) og Brinks (1999) forklaringer av jernalderens sosiale organisering i landskapet (se forrige kapittel). Et navnemiljø består av et sammenhengende bosettings-distrikt i en strategisk posisjon hvor stedsnavnene forteller om ulike funksjoner i distriktet. Ved å ta i bruk navnemiljøteorien og sakrale stedsnavn vil avhandlingen også analysere de nærliggende gårdsnavnene rundt stedsnavnet Berg. Det arkeologiske materialet er fra bl. a. Gudme-Lundeborg-komplekset hvor stedsnavnene trolig er fra en såkalt høystatusmodell. Hellberg (1984, 2013) og Brinks (1999) sentralgårdskomplekser er av en mer beskjeden art, og vil trolig være egnede eksempler på at lignende modeller finnes på lavere nivåer i samfunnet og landskapet.

Et stedsnavn bærer på historisk informasjon som kan gi landskapet en stemme (Brink, 2008, s. 57). Stedsnavnet Berg henviser til en naturformasjon i landskapet. Undersøkelsen vil derfor inkludere landskapsanalyse som en del av avgrensningen til undersøkelsesområdene.

I en landskapsanalyse deles landskapet i rom der flater er gulvet, åser og fjellvegger er veggene og himmelen er taket. Rommet blir dermed avgrenset av «veggene» eller ved at «gulvet» blir brutt av eksempelvis bergrygger, åser, utstikkende nes, bekker eller lignende (Gansum, Jerpåsen og Keller, 1997, s. 13). Arkeologer tar derimot ofte i bruk kulturminner for å avgrense rom. Kulturminnenes plassering vil dermed bestemme de landskapsrommene som oppfattes (Gansum, Jerpåsen og Keller, 1997, s. 13). I forbindelse med sistnevnte uttalelse er det ofte snakk om gravminner eller andre synlige kulturminner. Undersøkelsesområdene (stedsnavnet

Berg) vil avgrenses ved hjelp av kulturminner og naturlige landskapsrom/avgrensninger. Det må presiseres at jeg ikke fysisk har vært tilstede på de ulike områdene. Kart (Askeladden, Riksantikvaren og Norgeskart, Kartverket) spiller derfor en større rolle i analysen hvor både høydekurver, LIDAR, kulturminner og til dels strandlinjekurver o.l. er brukt for å avgrense og undersøke avgrensningene i landskapet.

Navnegransking

Ortnamnen utgör ett slags komprimerade texter som beskriver järnålderns landskapsutnyttjande, samhällsstruktur och religionsutövning. Att som järnåldersarkeolog bortse från detta källmaterial är knappast försvarbart (Vikstrand, 2012, s. 202).

Navnegransking, og spesielt det som tar for seg førkristen religion og mytologi i Skandinavia, har hatt store svingninger de siste hundre årene. På 1800-tallet, og i starten av 1900-tallet hadde feltet dannet seg stor respekt. Interessen sank derimot voldsomt på 1950-tallet på grunn av samtidens kritiske syn mot romantikkens og nasjonalismens forskningsagenda (Brink, 2007, s. 107). I dag har trenden i å studere hedensk og førkristen religion i Skandinavia hatt en noe jevn, men svingende stigning i Skandinavia (Brink, 2007, s. 107). Et av forskningsprosjektene som har støttet denne trenden er «Vägar – nordisk hedendom i långtidsperspektiv till Midgård», et forskingsfelt som behandler Norden og nordisk kultur. Lars Hellberg og Per Vikstrand har vært blant bidragsyterne i dette vendepunktet (Hellberg, 1986; Vikstrand, 2001).

For å undersøke opprinnelsen og betydningen bak sakrale navn fra førkristen tid ville mulig et forsøk på tolking av mytologi og religioner fra jernalderen være et godt utgangspunkt. Et hinder for dette er mangelen på nedskrevne samtidige kilder. Mangelen på nedskrevne kilder vil også gjøre det vanskelig å si noe om hvordan mytologien og kultpraksisen endret seg over tid. De nedskrevne kildene som finnes er ofte basert på Snorre Sturlasons «Den yngre Edda» og «Den eldre Edda» som inneholder tolkninger av førkristne religioner på Island. I kildene finner vi navn på guder og gudinner som bl.a. Þórr, Óðinn, Freyr, Baldr, Loki, Njorðr, Týr, Heimdallr, Ullr, Bragi, Freyja, Frigg, Gefjon, Iðunn, samt individuelle gudebeskrivelser og gudenes fellesskap (Brink, 2007, s. 105). Selv om Snorres fortellinger i hovedsak tok for seg den islandske religiøse verden, er det oppdaget flere spor av denne forestillingsverden i Skandinavia i form av avbildninger på prydgjenstander og på runesteiner fra vikingtid. En nokså omdiskutert kilde er fra den tyske biskopen Adam av Bremen som i 1075 skildret blotkulten i Gamle Uppsala og Nordens land og folk. I teksten finnes blant annet en beskrivelse av et hedensk og forgylt tempel i Uppsala, samt en sakral lund hvor mennesker og dyr ble ofret til gudene (Alkarp, 1998 s. 155). Skildringene til Adam av Bremen kan skape et bilde av hvordan ofringer og kult foregikk i den hedenske tiden, selv om man må ta forbehold ved troverdigheten til skriften. Det er altså muligheter for å ta utgangspunkt i nedskrevne kilder når man håndterer navnegransking og stedsnavn. Hvor pålitelige de er, er det derimot ulike meninger om.

Hva er et sakralt stedsnavn?

I studiet «Gudarnas plasser» fra 2001, beskriver Per Vikstrand landskapet som menneskets rom. Rommet kan ikke betraktes som verken en absolutt virkelighet eller en nøytral dimensjon. Tvert imot beskriver Vikstrand rommet som et sosialt produkt som er skapt gjennom den menneskelige adferden (Vikstrand, 2001, s. 18). Begrepet «plass» deler han opp i tre komponenter: en geografisk lokalitet, et navn og et meningsinnhold (Vikstrand, 2001, s. 19). Komponentene spiller sammen med hverandre på en komplisert måte, og det er ikke en forutsetning at den geografiske lokaliteten er den mest vesentlige. Navnet er ikke bare en etikett som fyller en praktisk funksjon i menneskelig kommunikasjon. Det kan også holde på egenskaper og forestillinger som er forbundet med plassen (Vikstrand, 2001, s. 33).

De sakrale stedsnavnene har utpekt seg på de stedene som assosieres med en form for religiøs tro. I eldre forskning har slike stedsnavn ofte blitt koblet til såkalte kultplasser. Dette er vanligvis sett på som sentraliserende og rituelle steder hvor mennesker fra et større område samles for fellesskapet i en kult (Vikstrand, 2001, s. 20). Magnus Olsen (1915) beskrev hovet på store og viktige gårder for å være slike samlingspunkt. Samlingssteder kan også ha vært i form av offerhus, tempel, grunder og graver, samt naturlokaliteter som grotter, klipper, trær og lunder. Også kulturer, enger og åkrer kan ha noe sakralt knyttet til seg (Sandnes, 1992, s. 16). En språklig eller historisk kontekst kan bidra til å gi navnet et sakralt innhold, og på den måten blir navnet knyttet til kultsteder. Stedsnavnene er ofte bygd opp av navneledd som kommer av terrengbeskrivelser eller navn som betegner bygninger og konstruksjoner (Sandnes, 1992, s. 16).

Vikstrand beskriver begrepet «hellig plass» som steder hvor menneskets verden kommer i kontakt med andre verdener (Vikstrand, 2001, s. 33). Eksempelvis kan dette innebære menneskets verden og gudenes, åndenes eller forfedrenes verden. En fremtredende egenskap hos sakrale steder er kontinuiteten, hvor stedet ofte kan overleve kulturelle forandringer, i flere tilfeller så store som religionsskifter (Vikstrand, 2001, s. 33).

Et sakralt stedsnavn er ikke bare tolket enkeltvis, men som en del av en større helhet i det sosiale landskapet. Sakrale steder forekommer ofte i de områder med sentral funksjon. Lars Hellberg (1975, 1979) har observert sakrale stedsnavn og kultiske innslag som tilbakevendende trekk ved sentrale steder. Flere har observert nære koblinger mellom kult og rettslige funksjoner. I teksten «Sosiale og sakrale uttrykk i stadnamn: Freistnad på ei tematisering» har Botolv Helleland (1997) bygget sin hypotese på at religiøse aktiviteter i førkristne og tidlig kristne samfunn i større eller mindre grad var organisert i enheter med ulike samfunnsmessige funksjoner f.eks. religiøse, administrative, rettslige og militære. En slik oppfatning finner vi også hos Magnus Olsens «Hedenske kultminder i norske stedsnavne», hvor han uttrykker at kulturminner ikke bare inneholder opplysninger om gudedyrkelse, men at de også kan fortelle noe om selve samfunnet som hadde sitt religiøse midtpunkt på kultstedet (Olsen, 1915, s. 5). Sakrale stedsnavn kan opptre både i sentrale og perifere landskap, og på steder som tilskrives religiøs betydning, men hvor det nødvendigvis ikke foregår religiøs praksis (Albris, 2014, s. 135) Sentraliserende miljø og stedsnavn i nærhet til de sakrale stedene kan derfor være et hjelpemiddel i tolkning og beslutning av navnets funksjon. Enkelte sakrale navn kan ikke tolkes isolert sett, men må sees i sammenheng med navnemiljøet, i tillegg til de språklige strukturene navnene inngår i (Vasshus, 2011, s. 8).

Det er i dag umulig å svare på hvor godt førkristne kultiske stedsnavn er blitt preservert. Et lite innsyn er mulig å oppnå gjennom gårder og landsbyer som har oppstått ved siden av de hedenske kultsentrene. Disse kan i flere tilfeller ha adoptert navnene fra nærliggende kultiske steder (Brink, 1990a, s. 458; Sandnes, 1975, s. 48). Stedsnavn som er formet av hedenske guder er muligens de mest betydningsfulle bidragene til nordiske sakrale stedsnavn. Flere grupper stedsnavn i Norge går tilbake til førkristen tid. I teksten «Fra gudehov til kirkested: Et kapittel av stedsnavnenes kulturhistorie» antyder Jørn Sandnes (1975) at stedsnavn som inneholder ord og navn fra den norrøne gudelære kan vitne om dette. Flere av de leder til kirkesteder og bygdesentre fra førkristen tid og kan derfor vitne om samfunnshistorisk kontinuitet fra hedensk til kristen tid (Sandnes, 1992, s. 15). Stedsnavn med gudenavn eller navneledd som bærer preg av hedensk gudedyrking kan være et hjelpemiddel for å datere stedsnavn. Gudenavnene er ofte navngitt av guder som skulle gi fruktbarhet og grøde eller av de som ga god bær på sjøen og bra fangst (Sandnes, 1975, s. 49). Sandnes (1975) mener det kan ha vært godt over 500 gårds- og bygdenavn i Norge som inneholder spor fra den hedenske forestillingsverdenen.

Sakrale stedsnavn

I litteraturen finnes det ulike meninger om hva som definerer et sakralt stedsnavn. Avhandlingen vil i dette avsnittet legge frem de stedsnavn som tradisjonelt er forbundet med hedensk kult og religion. Magnus Olsen (1915) har i sin tekst «Hedenske kultminder i norske stednavne» laget seks hovedgrupper for stedsnavn som sannsynlig vitner om hedensk kult og religion:

1. Hof, navn med Hof- som førsteledd, -Hof som sisteledd hvor førsteledd ikke er av hedensk kult og religion.
2. Navn med Helga-, Helgi-, adjektiv Heilagr.
3. Navn med Lundr, Vé, Vangr, Horgr, eller sammensetninger med disse.
4. Stedsnavn med gudenavn som førsteledd
5. Navn med appellatiske gudebetegnelser som førsteledd (Gudheimr, Gudin, Godey osv.)
6. Ulike andre navn, spesielt navnene Elgjar- og Elgi-. Olsen ser navnene i sammenheng med gotisk alhs «tempel, helligdom».

Stefan Brink (1990a) har delt stedsnavn inn i tre grupper som mulig kan ha betegnet hedensk kultaktivitet:

1. Teoforiske stedsnavn
2. Stedsnavn som betegner området til en hedensk kult, men som ikke inneholder teoforiske elementer.
3. Stedsnavn som mulig kan inneholde element fra hedensk kult.

Thorsten Andersson (1992) har delt inn sakrale stedsnavn i to grupper, hvor gruppe to har flere undergrupper:

1. Navn av hedenske guder
2. Vilkår for kultsteder
 1. Ord som entydig betyr kultsted
 2. Ord som har en kultisk betydning i tillegg til en verdslig en
 3. Ord med normalt verdslig betydning som også kan bli brukt om kultsteder.

De teoforiske elementene (gudenavn og gudebetegnelser) utgjør en definerbar og identifiserbar gruppe (Andersson, 1992, s. 78), mens vilkårene for kultsteder kan være noe problematisk da det mangler presisering av kultplassterminologien (Andersson, 1992, s. 78). Dette er forsøkt

hos flere forskere, og de ulike synspunktene i kultplassterminologi vil defineres senere i dette kapitlet. Det finnes ulike måter å angripe sakrale tolkninger på, som for eksempel Anderssons (1970) komposisjonsmåte, men siden dette i utgangspunktet er en arkeologisk tekst vil denne undersøkelsen fokusere på de mest dominerende og gjentakende navneelementene i den sakrale navnegranskingen.

Teoforiske navn

I Norge er de vanligste bidragene i gudenavn Tor, Njård, Frøy og Frøya. Mye anvendt er også variasjoner av Ull. Mindre brukt i Norge er gudenavnene Odin, Balder og Ty, i noen få tilfeller finner vi Vidar, Frigg og Våle (Sandnes, 1975, s. 49). Stedsnavn med navn som Ull, Frøy, Tor, Odin og Njård representerer omfanget av denne typen gudedyrking i Skandinavia i førkristen tid. Navn som kan indikere en form for fruktbarhetskult er Tor, Frøy/Frøya, Njård og Ull (Sandnes, 1975, s. 50). Frøy og Ull er guder som ofte blir tilbedt sammen, nærliggende steder med disse navnene kan indikere et hedensk sentrum (Sandnes, 1975, s. 51). Ideen om at det mannlige gudeparet Frøy og Ull (Freysakr og Ullinsakr) var bundet sammen i kultiske forestillinger er støttet av Magnus Olsen, men man må ta til vurdering at ideen har møtt motstand, blant annet av Hellquist (Særheim, 2012, s. 187). Brink antyder at Frøya og Njård ble tilbedt sammen (Brink, 1990a, s. 474).

Sakrale navneledd

Gud(me)

Gudme opptrer flere steder i Skandinavia og er et omdiskutert stedsnavn. Navnet Gudme betegner i seg selv «hjemmet til gudene» (Stylegar, 2011, s. 161). Magnus Olsen (1915) har ført opp varianter av Gudme-navnet på sin liste over sakrale stedsnavn. Det finnes elleve kjente stedsnavn fra det appellative stedsnavnet guðheimr i Skandinavia, hvorav tre av de ligger i Norge. To av de ligger i Østfold, ett ligger i Vestfold. Sistnevnte Gudum i Vestfold har vært oppe for diskusjon i flere anledninger. Blant andre Jöran Sahlgren har argumentert mot Olsens kultiske tolkning og hentydet at Gudum, samt andre guðheimr-bosettinger, ikke stammer fra hedensk tid, men er av kristent opphav (Stylegar, 2011, s. 164). Stylegar utdyper at nyere forskning av blant annet John Kousgård Sørensen har kommet fram til at Gudum er «et sted

hvor gudene dveler, hvor de har sitt hjem, og hvor de er objekt for en spesiell kult» (Stylegar, 2011, s. 161).

Frans-Arne Stylegar har undersøkt de tre tilfellene av stedsnavnet i Norge: Gudum i Holmestrand (Vestfold), Gudum i Rakkestad (Østfold) og Gudum på Skiptvet (Østfold). Gudum i Skiptvet og Botne viste seg å ha få arkeologiske spor å gå etter, med unntak av sistnevntes lokalisering ved landerute, samt en eller to viktige gullfunn fra folkevandringstid. Området har også flere stedsnavn av sakral og sentral verdi (Stylegar, 2011, s. 170). Gudum i Rakkestad skiller seg ut ved at stedet på flere måter, også arkeologisk sett, hører til et sentralområde i indre Østfold. Stylegar (2011) konkluderer med at områdene til fordel kan undersøkes ytterligere. Med bakgrunn i de tilgjengelige bevisene påpeker han at det neppe er snakk om Gudme-komplekser i like stor grad som hos Gudme i Funen (Stylegar, 2011, s. 170).

Harg, Hov og Vi

I ulike skriftlige kilder, skaldekvad og eddadikt berøres eldre skandinavisk kult i tre ulike trossamfunn og kultplasser: Vi, Harg og Hov. Harg og Hov forekommer ofte sammen, men springer fra to ulike betydninger. Hov betegner en kultplass og stormannsgård under yngre jernalder (Kaliff, 1997, s. 73). Stefan Brink (1996) har observert at stedsnavnene Hov og Hof ofte opptrer øst i Skandinavia. Distribusjon og lokalisering av Hov i ulike bosettingsområder betegnes av Brink som gode argumenter for at Hov trolig kan ha betegnet bygninger med ulike aktiviteter knyttet til seg, som for eksempel kulthandlinger (Brink, 1996, s. 260). Per Vikstrand (1992) antyder at Hov kan komme av et spesielt samlingssted, mulig knyttet til religiøse handlinger, og trolig i form av et hus eller en hall.

Magnus Olsen (1915) tolket Hof som et hedensk tempel eller helligdom og da spesielt av kultisk betydning om navnet står som førsteledd. Gårder med navneelementet Hof ligger ofte på gårder hvor kristne kirker senere ble reist. Et mulig eksempel på dette er i Opplanda i indre Østlandsområdet hvor kirker og bygdesenter ligger ved Ullinshof og Njardarhof (Sandnes, 1992, s. 11). Dette tolker Olsen (1966) som indikator på kultkontinuitet. Olaf Olsen (1966) betrakter ikke Hof som et hus til utelukkende kultiske handlinger, men som hus med mange funksjoner, også profane. Imidlertid påpeker han at Hof knytter seg kultiske funksjoner til hovet. Jørn Sandnes (1992) er noe kritisk til O. Olsens (1966) innvendinger og påpeker hans inkonsekvens når han avviser indikasjoner enkelte kilder som Vellekla og Grímnismál gir om hovet som kultbygning, men hvorpå han likevel aksepterer horgen som en hedensk kultbygning (Sandnes, 1992, s. 14). Thorsten Andersson har flere tolkningsmuligheter knyttet til hof: norsk

hov i betydning haug/høyde, hof i en fellesgermansk betydning av gård, samt hof i en sakral betydning, men ikke som eget tempel (Sandnes, 1992, s. 13). Sandnes (1992) vurderer også den germanske betydningen gård som en mulighet, noe som kan forklare at store og sentrale gårder ofte er tildelt navnet Hof.

Harg betegner en klippe, stein eller trekonstruksjon og kan tolkes som et offeralter i stein som står fritt i naturen (Kaliff, 1997, s. 73). Den eldre meningen bak ordet Harg er «hauger av stein». Herfra stammer også tolkningen av steinalter (Brink, 1996, s. 265). Varianten Horg har både Rygh og M. Olsen tolket som bergknauser og fjelltopper, men også som hedenske helligdommer og enkle bygninger (Sandnes, 1992, s. 15). Sammensetningen av tolkningen av bergknauser og helligdommer vil kunne ligne tolkningene til Kaliff (1997) og Brink (1996). Sandnes (1992) påpeker Allan Rostviks tolkning til østlandske Horgen-navn som naturnavn med betydning steingrunn og berghelle, og mener en må være varsom i å trekke sakrale funksjoner i de norske Horg-navnene. I Norge er det få eller ingen Horg navn med sammensetning av gudenavn, men slike eksempel finnes i Sverige (Sandnes, 1992, s. 15)

Stedsnavnet Vi kan mulig være den tryggeste kjennskapen man har til hedensk kult i dag (Brink, 1996, s. 261). Thorsten Andersson (1992) tolker Vi og variasjoner av navnet (vä-, -vä, vé) som det eneste ordet som med sikkerhet betegner et kultsted. Ordet er en substantivering i nøytrum av adjektivet gotisk *weihs* «hellig», grunnbetydningen av substantiveringen er «noe hellig» (Andersson, 1992, s. 78). Magnus Olsen (1915) hadde også vé med i sin liste over navn som sannsynligvis vitner om hedensk kult og religion. I Skandinavia finnes ordet i variasjoner av vi, væ eller vé. Ordet står ofte i kombinasjon med gudenavn som f.eks. Frövi, Torsvi, Frösvi, Odensvi. Vi kan også betegne en bygning, og flere steder med navnet har tidligere hatt kongsgårder (Brink, 1996, s. 261).

Åker

Åker-navn med tradisjonelle gudenavn som førsteledd kan være en indikasjon på en førkristen kultplass, men også indikasjon på førhistoriske tingplasser (Gustavsson, 2017, s. 2). Også en gruppe Åker-navn som ikke inneholder gudenavn kan ha en sakral bakgrunn. Dette gjelder de usammensatte Åkernavnene som opptrer som sognenavn (Vikstrand, 2002, s. 19). Landet (åkeren) er ofte innviet til en hedensk gud, men i noen tilfeller har stedene vært ting-lokaliteter og navnet kan forbindes med sentralplass. Kirker er ofte reist på slike steder og landsbyer med navnene Vi eller Hov er i flere tilfeller lokalisert i nærheten (Brink, 1996, s. 265). Åker er i samtlige nordiske språk en term for odlet jord, og de sakrale Åkernavnene kan trolig også ha referert til jordbruket. Plassens sakrale status vil da mulig knyttes opp mot handlingene i jordbruket som såing, dyrking og høsting (Vikstrand, 2004, s. 333). Thorsten Andersson påpeker naturbetegnende andreledd som åker ofte inngår i sakrale stedsnavn, spesielt ved sammensetning med gudenavn som eksempelvis Ulleråker (Andersson, 1992, s. 89, 94).

Lund og Vang

Både Lund og Vang er navn som ofte forekommer i tilknytning til middelalderkirker og bygdesenter, da spesielt Vang (Sandnes, 1992, s. 15). I flere tilfeller hvor lokaliteter er blitt tolket sakrale, vil Vang-navnene opptre i nærmiljøet. Det betyr ikke at Vang er et sakralt navneledd, men at betydningen av navnet, «gresslette», ofte finnes i områder med kirker og rundt eldre hedenske helligdommer. Sammensetninger med gudenavn som for eksempel Ullensvang og Gudvang vil derimot kunne tolkes som sakrale (Sandnes, 1992, s. 16). Mye av det samme gjelder for Lund/Lundr som betegner en «liten skog» og som i seg selv ikke er av sakralt opphav. Derimot finnes det stedsnavn med Lund som andreledd som kan omhandle hellige lunder (Sandnes, 1992, s. 16). Lunden ser ut til i flere sammenhenger å opptre i sakrale sammenheng som eksempelvis eikelunden til den greske guden Zeus, offerlundene til kelterne, lunden Glasir i gudenes bolig Asgård (Snorre) og lunden Barri i eddadiktet *Skírnismál* (Vikstrand, 2004, s. 326, 328). Det kan imidlertid diskuteres hvor stor rolle lundene hadde i de to sistnevnte eksemplene. I Mälårområdet påpeker Vikstrand Lund som det vanligste landskapsbetegnede hovedleddet blant de sakrale stedsnavnene. Vikstrand uttrykker at det ikke handler om det eksklusive navneelementet knyttet til enkelte sosiale miljø, men at det handler om koblinger mellom sakrale lunder og enkelte bebyggelser (Vikstrand, 2004, s. 325). Det finnes også de som mener at Lund usammensatt kan ha en sentral og sakral funksjon. Bengt

Pamp, ifølge Per Vikstrand, er en av de som har uttrykt at lunden var så kjent i enkelte tilfeller at et særskilt førsteledd ikke var nødvendig (Vikstrand, 2004, s. 325).

I teksten «Among trees, bones and stones. The sacred grove at Lund» undersøker Gunnar Andersson (2006) sporene etter en mulig sakral lund i Lunda ved Strängnäs i Sverige. Gården har spor etter en 50 meter lang, og 10 meter bred treskipet hall, rester etter av metallhåndverk og bronsestøping, samt importerte glassbegre, vektlodd og tre små fallosfigurer (Andersson, 2006, s. 182). Andersson (2006) gir uttrykk for at dette kan identifisere en magnat-gård hvor aristokratiske rituelle seremonier sannsynligvis ble holdt. Ved bosettingsområdet ligger en ås som hever seg over det øvrige lavlandet. På åsen ble det funnet flere steinsettinger, ildsteder og knuste steinblokker. Det ble oppdaget brent og knust materiale i form av brent bein og små biter brent keramikk, samt ubrente materialer som fargerike perler, pilspisser og kniver både i, under og utenfor steinsettinger på åsen. Flere av stedes egenskaper kan ligne ordinære gravplassfunksjoner, men samtlige funn manglet typisk gravgods som kammer og bronseobjekter som er karakteristiske for perioden (Andersson, 2006, s. 185). Andersson (2006) hentyder at plassen kan forklares som en hellig lund, hvor spesifikke ritualer fant sted. Både stedsnavnet, topografiske omgivelser og samtidige arkeologiske kontekster gir uttrykk en rituell tolkning. Det styrkes av materialets repetitive mønster som er karakteristisk i flere religiøse seremonier (Andersson, 2006, s. 185). Lunda-gården er et eksempel på et sted hvor Lund-navnet kan ha en sakral funksjon i seg selv, uten et gudenavn som førsteledd.

Sal/Al

Lisbeth Eilersgaard Christensen (2014) har tolket Sal-navnene som en bebyggelse med elitepreg eller en bygning med relasjon til førkristen gudedyrkelse. Navn med sal som etterledd kan gi klarhet om det dreier seg om kultbygninger (Andersson, 1992, s. 89). Sal er et allment germansk ord og kommer av grunnbetydelsen «ettroms-hus» og refererer til for eksempel midlertidig bolig, tak over hodet og låver. At navnet Sal i seg selv ikke har sakralt innhold, utelukker ikke at navnet i sin egen betydning kan brukes også om kultbygninger. Dette kan være i tilfeller med sammensetning av gudenavn som Oden/Odin. Tolkningen ved bruk av Sal i teofore stedsnavn er fortsatt usikre (Andersson, 1992, s. 90). Sammensetning av gudenavn og navneelementet Al vil også kunne gi en sakral tolkning, men Al i seg selv er mer usikkert (Andersson, 1992, s. 89, 90). Brink (1996) nevner Al/Ål som en mulig indikator på en hedensk kult-bygning, men tolkningen er noe usikker og navneelementet kan ha betegnet en form for

hall (Brink, 1996, s. 263). I en nærmere undersøkelse fant Brink (1992b) bruk av navneelementet al (alah) på kontinentet. Han uttrykte usikkerhet om hvorvidt elementet kan ha oppstått i Skandinavia, og at en tolkning av al som et hedensk tempel ikke var å foretrekke. En mer sannsynlig mening bak al vil være beskyttet bolig; bosetting (Brink, 1992b, s. 120).

Tun

Tuna/Tun-navn har blant noen forskere blitt sett på som indikator til kult og religion. Navnet står ofte i kombinasjon med et gudenavn, både som første eller siste ledd, og flere mener dette kan referere til et inngjerdet kultsted (Gustavsson, 2017, s. 2). Andersson (1992) ser også muligheten i en tolkning av Tun i Tuna-navnene som inngjerding av kultsted. Per Vikstrand (1990) legger frem Ivar Lundahls tolkning i «Ortnamnet Hov» hvor betydningen av tuna som gård kan inndra navneelementet som en mulig forgjenger for Hov. Tuna kan ut i fra størrelse og beliggenhet på samme måte som Hov, tiltrukket seg aktiviteter av lignende art (Vikstrand, 1990, s. 138). Jørn Sandnes undersøkte Tun (pl. Túnir) i Norge. Den generelle konklusjonen var at tún i gårdsnavn som Túnheimr, Túnsberg og Lagatún refererte til inngjerdede områder eller gårdsplasser, noe som kan gi et innblikk i tidlig sosial organisering i Norge (Sandnes, 1997, s. 231). Brink (1996) mener utgangspunktet for navnet var i mening gjerde/innhegning. Tuna-navnene blir ofte satt i sammenheng med sentralplasser, og i flere situasjoner lokalisert ved steder med hedenske gudenavn som Ull og Tor (Brink, 1996, s. 263).

Berg i navnegransking

Stedsnavn kan deles inn i to hovedgrupper: naturnavn og kulturnavn, hvor Berg kommer innenfor naturnavn. Naturnavn har i flere tilfeller eldre dateringer, selv om de også kan forekomme i nyere sammenheng (Schmidt og Gundersen, 2019; Helleland, 2009). De usammensatte naturnavnene er ofte eldre enn de sammensatte (eksempelvis Berg og Ramberg) (Schmidt og Gundersen, 2019). I sin tekst «Bebyggelser og stedsnavnetyper» daterer Peder Dam (2015) Bjerg-navnene (norsk: Berg) i Danmark til tiden før vikingtid, men påker at noen steder også kan ha fått navnet i vikingtid og middelalder (Dam, 2015, s. 7). Stedsnavnet Berg er et vanlig gårdsnavn, i tillegg til at det ofte er brukt som navn på sogn som for eksempel Berg sokn i Brunlanes, Vestfold. Berg kommer av gammelt germansk berga, som betegner høyde, men som i norske navn som regel er forbundet med klippegrunn eller høyde med nakne berg

(Sandnes og Stemshaug, 1980, s. 68, 69). Per Vikstrand (2004) inkluderer berget som en av de viktigste komponentene i jernalderens sakrale landskap, i tillegg til lunden og åkeren.

Berg har dukket opp i førkristen tro ved flere tilfeller i Skandinavia. I den islandske Eyrbyggja/Øyrbyggja saga fortelles det blant annet om Þórólfr Mostrarskegg, som trodde han skulle dø i Helgafell og hans tro om dette bergets sakrale funksjon. Ifølge Vikstrand (2004) kan Þórólfrs tro sammenlignes med andre kilder som forteller om livet videre i gravhaugen etter døden. Berget har imidlertid en beskjeden rolle i nordiske kilder, i forhold til indoeuropeiske. I blant annet gresk kosmologi beskrives berg som Ida og Olympos som en sentral plass.

Det er ikke nødvendigvis selve navnet Berg som har hatt en sakral betydning i jernaldermenneskenes forestillingsverden, men mulig naturformasjonen. I fortellingene om Heimdal omtales boplassen hans som Himmelbergene, eller Himinbjorg. En annen fortelling av indoeuropeisk tema tar opp tordenguden som befinner seg på et berg. Dette kan vi finne spor av i Vikstrands (2004) undersøkelse av Torsberg-navnene hvor flere berg er tildelt gudenavnet Tor (Vikstrand, 2004, s. 323).

I Snorres Edda får berget en større rolle i myten om Odins inntrenging i Hnitbjorg. Vikstrand (2004) forteller om Ulf Dobins oppfatning av Hnitbjorg (berg/fjellformasjon) som en axis mundi, et bilde av verdens sentrum. Førsteleddet «Hnit» mener han kommer av ordet støt, samme stamme som i verbet nita «slå hardt». Han tolker derfor Hnitbjorg som «sammenslåingsklipper», en parallell han drar til det mytiske temaet «the clashing rocks» (Vikstrand, 2004, s. 324). Hnitbjorg vil da være et verdens sentrum som åpnes og slås igjen, hvor man også kan finne veien til den andre verden (Vikstrand, 2004, s. 324). Hnitbjorg kan være en forestilling om et verdensberg i fornskandinavisk kosmologi (Vikstrand, 2004, s. 324). Selv om kilder ikke kobler navnet Berg til noe sakralt, kan eldre forestillinger fortelle om den sentrale rollen berget hadde i det kosmologiske landskapet.

Stedsnavn av administrerende funksjon

Navnemiljøteorien inneholder både sakrale og sentrale stedsnavn. Hellberg (1984) nevner stedsnavnene Tuna, Husa og Huseby som sentral-indikerende navn i et navnemiljø. Varianter av stedsnavnet Huseby er funnet over hele Norden og har blant annet i Sverige blitt definert som «en gård med funksjon som støttepunkt for den svenske kongemakten under middelalder»

(Brink, 1999, s. 283). Alder eller datering av stedsnavnet Husebys er noe usikker, men navnene har trolig tilhørt til gamle stormannsgårder som gikk under kongemakten under 1000 og 1100-tallet (Brink, 1999, s. 285). Ifølge Brink har blant annet Oscar Almgren og Åke Hyenstrand konstatert at Hysebyer ofte sammenfaller med store kongshøyder (Brink, 1999, s. 285).

Kritiske synspunkt

I framlegget av de mest diskuterte teoforiske og kultiske stedsnavnene/elementene er det kommet frem noen uenigheter blant ulike forskere. Flere vil i dag påstå at mange forskere gikk alt for langt for å finne kultforestillinger i nordiske stedsnavn. Magnus Olsen (1915) var en av de som i senere tid ble utsatt for kritikk for sine valg av sakrale tolkninger, men som på den andre siden har bidratt til å skape diskusjon og videre forskning i emnet. Jöran Sahlgren har gjennom flere artikler i «Namn och Bygd» uttrykt mye av denne kritikken, hvor sakrale tolkninger ofte blir avslått til fordel for bl. a. topografi-betegnende navn (Særheim, 2012, s. 186).

Forskningsparadigmet som utartet seg på 1910- og 1920-tallet, med blant andre Magnus Olsen i spissen, dannet en kritisk holdning blant forskere som har påvirket senere tids navnegransking. Dette vises i blant annet prinsippet om ikke-sakrale tolkningsprioriteter, som ifølge Vikstrand (2001) vil si at om man står foran en sakral eller ikke-sakral tolkning, vil den ikke-sakrale tolkningen foretrekkes. Selv om Vikstrand (2001) i flere tilfeller har bidratt i kritikken mot Olsens slutninger fra sparsomme indikasjoner, påpeker han at paradigmet ikke lengre er i virksomhet, og at det ikke lengre er behov for å markere avstand. «Det finns [...] inget dramatiskt eller spektakulärt över de sakrala ortnamnen – tvärtom utgör de ett förväntat inslag i ett landskap format av människans föreställningar och berättelser. [...] När språkligt likvärdiga tolkningar står mot varandra, bör man välja den som har störst förklaringsvärde, oavsett om den är sakral eller inte» (Vikstrand, 2001, s. 39). De første to tiårene var navnegranskingen preget av både fantasifull og skarpsindig tolking av navneledd med bakgrunn i hedensk tro. Etter flere år med kritiske holdninger har navnegranskingen igjen fått nye høyder de siste 30-40 åra, hvor navn blir satt inn i en større kultur-, religions-, og samfunnshistorisk sammenheng (Særheim, 2012, s. 196). Denne avhandlingen er i hovedsak basert på et arkeologisk ståsted, og det vil derfor ikke fokuseres videre på denne diskusjonen. Diskusjonen er viktig for emnet, og det er

gode poeng å ta med seg videre. For å kunne avgjøre om sakrale stedsnavn er nettopp sakrale, vil arkeologiske spor forhåpentligvis kunne bidra til videre tolkning av stedsnavnets funksjon.

Arkeologi og religion

Er det mulig å finne spor eller konkrete eksempler fra forhistorisk religion i arkeologisk materiale? Kan vi tolke forhistorisk religion uten å bli påvirket av egne interesser, liv og trossamfunn? Ian Hodder (1986) mener at det i praksis vil være vanskelig å skille det åndelige og den ideologiske kulturen fra det materielle, og at det bare kan tolkes rett om man kjenner ideologien bak (Hodder, 1986, s. 63). Å sikte etter en fruktbar rekonstruksjon av fortiden kan være vanskelig når fortidens kunnskap kan ha gått tapt i ulike tolkninger (Herschend, 1993, s. 176). Det er ikke enkelt å kjenne til den virkelige ideologien bak tingene uten håndfaste bevis, noen tolkninger må derfor kunne diskuteres. Dette kapittelet vil ta for seg de aspektene som tradisjonelt knyttes til forhistorisk religion i arkeologisk materiale. Et gjentakende aspekt hos flere som tar opp temaet er større sentralsteder og gårder. Utgravninger, undersøkelser og funn fra skandinaviske sentralsteder peker alle mot en jernalder-elite med kontroll over viktige aspekter som religion (Jørgensen, 2009, s. 331). Følgende aspekter vil tas høyde for i denne avhandlingen: hallen, offersteder- og depot, kokegrop og gjenstandsfunn.

Hallen

I søket etter arkeologisk materiale som kunne speile kultiske funksjoner ble hallen hyppig nevnt. Hallen bærer med seg flere arkeologiske spor og aspekter som i kombinasjon kan tyde på kultisk aktivitet. Av den grunn er det valgt å gå mer i detalj på aspekter ved hallen for å eventuelt kunne kjenne igjen lignende spor i avhandlingens undersøkelsesområder. I norrøne kilder kan man finne beskrivelser av horgr som eksempelvis en konstruert kultisk steinkonstruksjon, men også som en kultisk trekonstruksjon – ofte i form av en høy bygning (Heide, 2015, s. 8; Olsen 1915, s. 285-300; Olsen, 1966, s. 130-115; Vikstrand, 2001, s. 207-25). I Fagrskinna beskrives seremonielle haller med høyseter hvor høvdinger delte og skålte med øl rundt ildsted for «høysete-mannen» (Sundqvist, 2014, s. 114). I Den yngre- og Den eldre Edda finner vi benevninger av høyseter som dukker opp i mytiske bygninger. Ved å entre et høysete ble gudene beriket med overnaturlige evner (Sundqvist, 2014, s. 123). Erfiseremonien (beskrevet i Ynglinga saga og Fagrskinna) legger vekt på høysetets viktige rolle i det rituelle systemet. Det var linken mellom herskere og deres undersåtter, og den symbolske inngangen til herredømme og den andre verdenen (Sundqvist, 2014, s. 130).

I teksten «Pre-Christian cult at aristocratic residences and settlement complexes in southern Scandinavia in the 3rd-10th centuries AD» har Lars Jørgensen (2009) undersøkt og

sammenlignet sentralsteder med religiøse funksjoner i Skandinavia. Fra Danmark har han blant annet undersøkt stedene Gudme i Fyn, Tissø og Lejre på Sjælland, Toftegård i Nordjylland, Lisbjerg i Aarhus og Sorte Muld i Bornholm. Fra Sverige er blant annet disse sentralstedene med: Uppåkra og Järrestad i Skåne, Uppsala i Uppland, øya Helgö i Mälaren (Ekerö) og Lunda i Södermanland. Norge representeres med kun et eksempel, Borg i Lofoten. Stedene har strukturelle likheter, mens ulikhetene reflekterer mulig variasjon i funksjon og posisjon i samfunnet.

Gjentakende strukturer hos sentralstedene i Jørgensens (2009) undersøkelse er arkeologiske spor etter hovedbygninger og residenser. Stedene Tissø, Järrestad, Toftegård, Lisbjerg og mulig også Sorte Muld har alle spor etter en mindre tilhørende hallbygning. De største residentene i Sør-Skandinavia er også de eldste kompleksene (Jørgensen, 2014, s. 145). Hovedbygningene er i denne perioden akkompagnert av en mindre hall (f.eks. Gudme). Et mønster ved flere av undersøkelsesområdene var funn av rike gjenstandsfunn ved ildstedet i de mindre hallbygningene. Ildstedene i de mindre hallene hadde derimot ingen funn av matlagingsredskaper, noe de større hovedbygningene hadde. Ifølge Jørgensen foregikk trolig de sakrale aktivitetene i de mindre hallbygningene, mens mer profane aktiviteter som mottagelser og fester tok plass i de store residensbygningene (Jørgensen, 2014, s. 145).

Det er derimot indikasjoner på et skifte rundt sjette og syvende århundre hvor flere funksjoner ble flyttet fra den mindre hallen til den større hallen/residensen (Jørgensen 2014, s. 145). Storgården Bulbrogård i Tissø ble oppført på 500-tallet og bestod av to hus, en palisade og en mindre innhegning. Hovedbygningen målte rundt 38 meter i lengde, og de dype stolpehullene indikerte trolig en usedvanlig høyde under taket (Baastrup, Bican, Thomsen, Jørgensen, 2008, s. 25). Det andre huset på gården var betydelig mindre, men av samme konstruksjon. Mellom husene var det spor av kraftige stolper, med ukjent formål. Det er lekt med tanken om at dette danner en kultbygning, en såkalt Hørg/Horg (Baastrup, Bican, Thomsen, Jørgensen, 2008, s. 25). Rundt en halv kilometer lengre sør, på Fugledegård, ble det satt opp en ny storgård som sto i perioden fra 700 e.Kr. til et stykke inn i 1000-tallet. I de store hallene representerer funnenes fordeling at det har foregått aktiviteter som gjestebud i østlig del, mens mindre funn i vestlig del viser til et mer privat område (Baastrup, Bican, Thomsen, Jørgensen, 2008, s. 26). I tilknytning til hovet lå et mindre innhegnet område. På innsiden sto det gjennom hele perioden et mindre hus, som forfatterne av artikkelen «Edda-Digtningens

Stormandsresidenser» har tolket som horg (Baastrup, Bican, Thomsen, Jørgensen, 2008, s. 26).

Borg i Lofoten ble på et tidlig tidspunkt tolket som en høvdingegård på grunn av et enestående gjenstandsmateriale og spor etter strukturer med store dimensjoner (Munch, 2003, s. 100). Funnene skiller seg dog fra de øvrige undersøkte residensene i Jørgensens (2009) undersøkelse. Strukturene funnet på Borg danner spor fra to større bygninger på henholdsvis 67 og 83 meter i lengde. Det eldste huset sto trolig rundt årene 400-600 e.Kr, det yngste ble bygd på akkurat samme sted og revet i andre halvdel av 900-tallet (Munch, 2003, s. 100). I forbindelse med etableringen av det yngre huset ble mye av sporene etter det eldre borte (Munch, 2003, s. 102). Begge husene var treskipet med takbærende stolper og hadde flere rom. Et av de er tolket som hallen. Her er det funnet spektakulære og eksotiske funn som gullgubber, uvanlige bryner med anheng, skår etter enestående glassbeger og tinnbelagt keramikk, samt perler og smykker.

De rikeste gjenstandene på Borg ble funnet konsentrert rundt og i hallens nordligste stolpe og hjørne. Munch (2003) mener dette stedet kan ha vært høysetets posisjon i hallen. En stor del av gjenstandsfunnene bærer preg av hverdagslige gjøremål, noe som tyder på at hallen trolig har vært brukt som et vanlig oppholdsrom største delen av året. Et nesten identisk multifunksjonelt rommønster finnes i en hallbygning fra samme periode i Slöinge i Sverige (Lundqvist, 1996, s. 15). Hallens multifunksjonelle rommønster, og det faktum at den yngre bygningen ble bygd på samme sted som den eldre, skiller Borg-gården fra de andre sørskandinaviske gårdene (f. eks. Bulbrogård i Tissø). Bruken av egne ideer om bygningens lokasjon, funksjon og utforming kan speile Borg-høvdingens uavhengighet.

Herschend mener hallens hovedfunksjon ikke nødvendigvis var kultisk eller sakral (Herschend, 1993, s. 179). Det ekstra rommet og/eller de sekundære husene kom i forbindelse med at folketallet på gårdene hadde økt, noe som resulterte i behov for mer plass. Gårdene vokste i stedet for å multiplisere, som kan indikere en sosial lagdeling (Herschend, 1993, s. 180). De sekundære husene ble trolig brukt til lagring og håndverk, funksjoner som etterhvert ble brakt inn i hovedhuset som et nytt rom.

I likhet med Jørgensens (2009) bemerkninger påpeker også Herschend at ildstedet i det sekundære huset ikke ble brukt til matlaging eller håndverk, og gjenstander funnet i slike hus er noe annerledes enn de funnet i boligdelen i hovedhuset (Herschend, 1993, s. 182).

Herschend (1993) mener de rike gjenstandsfunnene og aktivitetene i det sekundære huset trolig var en utstrakt del av hovedhuset, men begrenset til ett spesielt hus. Huset viser eieren av storgårdens behov for å separere deler av det sosiale livet fra umiddelbar kontakt med hovedhusets kollektiv (Herschend, 1993, s. 184). Olof Sundqvist (2014) påpeker at hallene kan ha hatt ulike funksjoner og at flere aktiviteter som økonomi, krig og juridiske aspekter også kan knyttes til bygningene.

Kokegrop

Begrepet kokegrop er ifølge flere arkeologer (bl.a. Gustafson, 1999; Narmo, 1996; Bergstøl, 2005) brukt ukritisk i litteraturen. Tolkningen ligger implisitt i navnet, og gir lite rom for andre tolkede funksjoner ved strukturen. Mangelen på funn av brent bein i kokegroper gjør det vanskeligere å avvise eller bekrefte at funksjonen var tilberedning av mat (Bergstøl, 2005, s. 146). Det finnes derimot andre tolkninger som beriker kokegropens funksjon. Bergstøl (2005) ser kokegropene (og smiene) som rester etter rituelle handlinger som har hatt som formål å gjeninnsette orden i det førkristne kosmos (Bergstøl, 2005, s. 145). Konrad Iversen (2013) undersøkte i sin masteravhandling «Kokegroper på Vestlandet: En analyse av enkeltkokegroper og kokegropfeltlokaliteter på Vestlandet» kokegroper fra 13 forskjellige lokaliteter på Vestlandet. Undersøkelsen konkluderte med at kokegropene ble brukt i et vidt spekter av ritualer som både kunne være av religiøs og politisk/sosial art (Iversen, 2013, s. 91). Iversen tolker kokegropene som en kombinasjon av praktiske og symbolske funksjoner hvor både matlaging og ritualer tar sted (Iversen, 2013, s. 91).

Forutsatt at kokegropene representerer en jord-ovn, peker konstruksjonene på en relativt intensiv prosess som trolig er best egnet for tilberedning av store mengder mat i stedet for hverdagslige matlagningsaktiviteter. Av den grunn har kokegrops-felt blitt tolket som fysiske manifestasjoner av spesielle begivenheter som trolig har involvert større grupper mennesker med kulturelle eller politiske/sosiale konnotasjoner (Narmo, 1996, s. 85). Det er selvfølgelig mange muligheter for tolkning av groper med oppvarmet stein. Funksjonen bak kokegropene startet for noen tiår siden, og de fleste ser seg enig i at matlaging er en av funksjonene (Gustafson, 2014, s. 28). Felt med kokegroper som ikke knyttes direkte til gårdsanlegg kan

ifølge Gustafson (2014) tolkes som kultplasser hvor mennesker samlet seg for spesielle anledninger og måltider, dvs. offermåltider delt med gudene (Narmo, 1996; Gustafson, 2014). Spesialiserte kokegropfelt betegner lokaliteter hvor det utelukkende (med noen unntak) finnes kokegroper. Kokegropene vil i denne funngruppen ligge tett uten å skjære over hverandre, og fremstå som en enhet (Gjerpe, 2008, s. 47). Noen mener også at de spesialiserte kokegropene må ha en eksponert beliggenhet i forbindelse til vann og avstand til gravplasser og bosetninger (Gjerpe, 2008, s. 47). I teksten «Kokegroper og ildsteder» antyder Gjerpe (2008) at disse kriteriene er noe kritisert for å være for subjektive. Kokegropfeltene kan ligge i en eller flere rekker, eller uten tydelig lineær struktur (Gjerpe, 2008, s. 47).

Forholdet mellom kokegroper og graver og tidlige kristne kirker er ofte tatt opp i sammenheng med diskusjoner rundt kult og kultkontinuitet fra eldre jernalder til tidlig kristen tid (Gjerpe, 2008, s. 55). Det er dog få tilfeller hvor samtidige kokegroper og graver er funnet på samme lokalitet (Gjerpe, 2008, s. 56). Gjerpe (2008) mener koblingen mellom kokegroper og kirkesteder kan skyldes at det i høy grad er gjort planlagte inngrep nært middelalderske kirkesteder. Dette siden koblingen mellom kokegroper og kultsteder ble etablert i perioden hvor flateavdekking ble tatt i bruk. Et annet argument Gjerpe (2008) bruker er at kokegroper antagelig er overrepresentert i forbindelse med registreringer og utgravinger, siden de er enkle å finne og klassifisere ved en flateavdekking. Kunnskapen av kokegropene har vært forholdsvis lav, og dette kan ha skapt en gåtefull betegnelse av deres funksjon (Gjerpe, 2008, s. 56). Kokegropenes opprinnelige og komplette funksjon er fortsatt noe gåtefull, og funnkategorien må derfor brukes med forsiktighet i videre analyse av avhandlingen undersøkelsesområder.

Offerskatter og steder

I teksten «Danmarks jernalder. Mellestamme og stat» oppfatter Hedeager (1992) at det tradisjonelt er funn fra myr som kan tolkes til det sakrale, mens funn i jord er profane (Hedeager, 1992, s. 45). Tidligere ble ofringer begått i henhold til de neolittiske tradisjoner med typisk våtmarksofring som innslag i en fruktbarhetskult. I forbindelse med fruktbarhetskult ble ofte keramikk, mat-redskap og smykker nedlagt i myr, innsjøer og våtmark. Charlotte Fabech (1991) hevder det foregikk en forandring i den religiøse forestillingsverdenen rundt senromersk tid og folkevandringstid. Forandringen innebar at kult og ofring lokaliserte seg til sentrale steder og

stormannsgårder. Offerritualer kan gjenspeiles i den endrede maktstrukturen og ideologien som foregikk i samfunnet under romersk tid og folkevandringstiden, som førte til at ofringene fikk et preg av krigersk karakter (Kaliff, 1997, s. 77).

Det er altså ikke bare funnomstendigheter som avgjør om et skattefunn er av sakral eller profan art. Hedeager (1992) mener at en undersøkelse av hva som faktisk er nedlagt, hvilke gjenstandsgrupper og i hvilke kombinasjoner er den viktigste inngangen til tolkning. Offerdepoter fra jernalderen er ofte knyttet til både guder og forfedrekult. Minnet av forfedre utgjorde et viktig ritual i gårdskulten. Folketro har uttrykt at de døde og fenomener rundt de døde har en særskilt kraft (Kaliff, 1997, s. 75). Depot var en fast rituell praksis i jernalder hvor rituell nedleggelse av verdigjenstander var et kollektivt formål og representerte samfunnets dialog med gudene (Hedeager, 1992, s. 97).

På Gudme-Lundeborg komplekset på Fyn i Danmark ble det funnet en konsentrasjon av gjenstander og kulturlag nært hallbygningene med innhold av gull og sølv-objekter, romersk denarii, smykker og fragmenter av smykker som kan dateres i perioden mellom 200-500 e.Kr. (Jørgensen, 2011, 84). Blant funnene var det også seks gullskatter, og 5 sølvskatter datert fra fjerde til sjette århundre (Jørgensen, 2011, s. 350). I flere stolpehull tilhørende en av de mindre hallbygningene fra sent 400-tall eller tidlig 500-tall ble det funnet sølv- og gullskatter (Jørgensen, 2011, s. 83). Jørgensen (2009, 2011) setter spørsmål ved at objektene var tilfeldig mistet, og mener de enten er intensjonelt deponert på stedet, eller at det er et resultat av sekundær deponering av restene etter måltider og objekter fra rituelle handlinger holdt i hallene (Jørgensen, 2009, s. 334). Deponerings-omstendighetene kan ikke forklares sikkert, men eksempler av lignende art, funn og omstendigheter på andre skandinaviske lokaliteter antyder at denne typen deponi ikke er uformell. Trolig er det resultat av offerritualer og andre relaterte aktiviteter knyttet til elitebosettingen (Jørgensen, 2011, s. 84).

Det er ved flere magnaters residenser i både Helgö, Tissø og Lejre funnet kulturlag med objekter deponert i forbindelse med offerritualer (Jørgensen, 2011, s. 350). Funnene i kulturlaget i Helgö kan dateres i tiden mellom 200-800-tallet. Kulturlaget var på toppen forseglet av en triangulær steinsetting datert til 800-tallet (Jørgensen, 2009, s. 335). Lignende depoter i kulturlag er oppdaget på Sorte Muld hvor det på det høyeste punktet i bosettingsområdet ble funnet rundt 2500 gullbelagte figurer (gullgubber) i et begrenset område (Jørgensen, 2009, s. 337). Ved senere undersøkelse med georadar i 2008 ble det

oppdaget en innhegnet grøft på samme sted. Nord for det innhegnede området ble det gjort flere interessante anomalier som kan indikere at Sorte Muld har flere residenser med relatert kultaktivitet, ikke ulikt residens-situasjonene i Gudme og i Uppåkra (Jørgensen, 2009, s. 337).

Funn av gullgubber ved bygningsstrukturer blir ofte knyttet til ofring. Fellesnevneren for gullgubbefunnene i Norge er at de dukker opp i fruktbare jordbruksområder, gjerne nær strategiske vannveier (Tangen, 2010, s. 48). Bygninger med gullgubbefunn står i flere tilfeller i relasjon til tidlige kristne kultbygg. I Norge er gullgubbene med sikker bygningskontekst funnet på Mære, Borg og Hov. Gullgubber kan dateres i perioden mellom folkevandringstid og vikingtid (Much, 2003, s. 104). I Borg ble det funnet fem, hvor to av de ble funnet dypt i det nordligste stolpehullet i den yngste hallen. Alle gullgubbene portretterer to figurer hvor fire av de representerer et klassisk motiv av mann og kvinne, ansikt til ansikt. Den siste gullgubben ble til å begynne med tolket som en fremstilling av Frøy og Gerd, datteren av en gigant i norrøn mytologi, basert på Edda-diktet Skirrusmál (Munch, Larssen, Johansen, 1986, s. 88). Et annet forslag er at gullgubben forestiller et hellig ekteskap som bekrefter troningen av en norrøn prins og hans makt. Denne tolkningen kan plassere høvdingen fra Borg i høysetet hvor det utøves politisk og religiøs makt, og dermed rettigheten til utføringen av kultiske seremonier (Munch, 2003, s. 103). Gullgubber er nokså spektakulære funn, og er ikke funnet i «vanlige» storgårder, men på mer enestående rituelle møtesteder som eksempelvis tidligere nevnte bosettinger på Sorte Muld, Uppåkra og Helgö (Spangen, 2018, s. 342).

Øvrige skandinaviske funn av denne karakter finnes i bl.a. Helgö, Slöinge, Toftegård og Uppåkra (Tangen, 2010, s. 51). Ikke bare gullgubber er funnet deponert i stolpehull. I en mindre hallbygning fra slutten av 400-tallet i Gudme ble det oppdaget en liten gullskatt og en sølvplate i et stolpehull (Jørgensen, 2011, s. 333). I tillegg til gullgubber kan også seremonielle glass knyttes ritualer og kultiske aktiviteter i hall-bygninger (Sundqvist, 2014, s. 112). I hallbygningen i Borg ble det funnet 55 fragmenter fra seks-sju glassbeger i varierende farger av grønn. Noen med ornamentikk og påsmeltede tråer, andre har reticella-glass i blått med tvistede tråer i blå og gul. Det mest spesielle glasset funnet på Borg er dekorert med gullfolie. Lignende funn er gjort i Sverige og Tyskland og stammer trolig fra kontinentet (Munch, 2003, s. 90).

Sentralstedene hadde under jernalderen flere funksjoner, blant annet kultiske, og ved hjelp av denne funnkategorien vil det være enklere å gjenkjenne arkeologiske spor av mulig samme

funksjon hos stedsnavnet Berg. Det er imidlertid en bevissthet om at det ikke vil oppdages mønster av akkurat samme karakter som i eksempelvis Jørgensens (2009, 2011) undersøkelser, men forhåpentligvis kan funnkategorien være behjelpelig for analysen og sorteringen av det arkeologiske materialet ved stedsnavnet Berg.

Gravfunn som religiøst og arkeologisk materiale

Graver illustrerer en kombinasjon av religiøse forestillinger og sosiale forpliktelser (Kaliff, 1997, s. 12). Begravelsesritualer kan inneholde uttrykk av aspekter fra menneskelig liv og adferd. Det illustrerer en problematikk og kompleksitet rundt graver som kan gi uttrykk for ideologien og forestillingsverden i gravens samtid (Kaliff, 1997, s. 11). Lotte Hedeager (1990) uttrykker at gravenes utforming og innhold bør betraktes som en aktiv del av et samfunns ideologi, og ikke som et speilbilde av aktive hendelser i den øvrige sosiale konteksten. På den måten kan gravritualene betraktes som en dialog mellom individet og/eller familien, og de høyere makter (Hedeager, 1992, s. 97).

Folketro og eldre skriftlige kilder indikerer at det i den siste førkristne perioden forgikk dyrkelse og kultiske handlinger ved gravene. Religionshistoriker Emil Birkeli (1938) så på graven som det viktigste kultstedet som fungerte som den døde bosted. Funn av stein eller trestolper ved graven kunne ha fungert som alter. Det første mennesket som etablerte gården ble ansett som gårdens ånd, og ble derfor ved sin død formålet til kultvirksomheten. Birkeli (1938) tror at en forfedrekult kan ha vært knyttet til gravene og boligen, hvor høysetet hadde en sentral posisjon for kulten. Ritualer for de døde i forbindelse med sterke følelser for familien og minnet av forfedrene utgjorde noe av de viktigste i en gårdskult (Kaliff, 1997, s. 75). Gravminnene representerer de kultiske og religiøse handlingene som inngikk i selve begravelsen.

Ifølge Solberg (2003) benytter Hodder (1990) ordet domus «det temmede», om huset. Gården omfattet hjemstavnen, det vil si huset og de praktiske aktiviteter knyttet til det. Utmarka var «det ville» som ble kontrollert og dominert av domus (Solberg, 2003, s. 153). Solberg kobler Hodders tolkning til det norrøne verdensbildet, hvor gudene levde i verdens sentrum, Åsgard. Det som lå utenfor, og rundt, var Midgard (Solberg, 2003, s. 154). Den sosiale enheten inkluderte ikke bare de levende, men også forfedre (Solberg, 2003, s. 155). Baudou (1989) tolket plasseringen av enkelte graver like ved hovedhuset som en indikasjon på forfedrekult i Sverige under folkevandringstid, noe som trolig også foregikk i Norge. Kult og riter i

forbindelse med gravleggingen kunne bidra til å forsterke forholdet til forfedrene (Solberg, 2003, s. 156).

Bemerkninger

Makt og organisert religion virker å ha et nærmest symbiotisk forhold i jernalderen. Flere forskere har argumentert for at alle hallbygninger kan blir tolket som representasjonsbygninger for eliten i yngre jernaldersamfunn i Skandinavia (Sundqvist, 2014, s. 112). Ulike tolkninger og uenigheter om hallens funksjon forteller om en kompleks bygning med flere aspekter der som regel rettsligheter, makt, kult og religion er de mest diskuterte og kjente funksjonene. Uavhengig av hallens funksjon, virker de fleste ut til å være enige i hallens og elitens sentrale og maktutøvende rolle i de ulike sentralstedene. Det er derfor ikke usannsynlig at eliten også kontrollerte religiøse og kultiske aktiviteter under jernalderen, aktiviteter som sannsynligvis tok sted i hallen. Av den grunn vil det være nødvendig å se etter funksjoner typiske for sentralsteder og eliten, som vist i eksemplene fra Norge, Sverige og Danmark.

Lars Jørgensen (2009) er en av de som argumenterer for at det finnes spor etter kultisk og religiøs aktivitet i det arkeologiske materialet hos flere haller i Skandinavia. Materialet og sporene etter religiøs utøvelse kommer i form av rike og rituelle objekter funnet i hall/kultbygninger og offerkomplekser som kan assosieres med magnatens residenser (Jørgensen, 2014, s. 131). Spor etter kraftige stolper i undergrunnen tyder på høye og ofte større haller som trolig har skilt seg ut fra omkringliggende bosettinger. Hallene inneholder rikt gjenstandsmateriale som ikke bare skiller seg fra nærliggende bosettinger, men også fra andre rom og hus i selve elite-bosettingen. Dette er gjenstander som blant annet gullgubber, skår fra glassbeger og rike smykker. Ikke bare kan gjenstandene konsentrere seg til et rom eller hus, men også til et spesielt sted i rommet, eller til en spesiell takbærende stolpe. De ulike hallenes særegne funn og karakter, aspekter som for eksempel hallens størrelse og dimensjon, rominndeling, sentralisering og gjenstandsmateriale vil alle spille en viktig rolle i den videre analysen av funnmaterialet fra stedene med navnet Berg. Arkeologisk materiale i lignende kontekst kan gi indikasjoner til kultiske funksjoner på undersøkelsesområdene.

Det er blitt lagt frem noen få eksempler på offerdepoter og offersteder i dette kapittelet. Frittliggende offersteder like i nærheten til magnatenes residenser gjentar seg flere steder. Både kulturlag, kulturlagenes innhold og dets eventuelle nære plassering til bosetting kan indikere kultiske aktiviteter relatert til elitebosettinger. Eventuelle lignende funn og funnomstendigheter på avhandlingens utvalgte steder kan bidra til å gi stedsnavnet Berg en sakral referanse. På grunn av stedsnavnet Berg sin tydelige henvisning til klippegrunn, høyder og nakne berg vil det derimot være lite fruktbart å søke etter våtmarksdepoter i de utvalgte områdene i avhandlinga, og denne funnkategorien er dermed utelatt.

I tillegg til hallen og offerdepoter blir også gravminner ofte trukket frem som et religiøst og kultisk aspekt under jernalderen (Kaliff 1997, Hedeager 1992). I dette kapittelet er det lagt frem flere aspekter ved graven som kan binde den til kultiske aktiviteter. Birkeli (1938) har eksempelvis foreslått ulike spor ved graven som en mulig indikator på et alter og kultisk aktivitet. Slike spor er ikke nødvendigvis enkle å finne i en slik undersøkelse, og gir ofte lite informasjon. De religiøse og kultiske handlingene som inngikk i selve begravelsen er ikke noe vi ser tydelige spor etter i dag. Et gravminne og eventuelt gjenstandene som følger med kan i beste tilfelle fortelle noe om avdøde var velstående, krigersk, mann eller kvinne. En eventuell indikator på avdødes tro og kultiske aktiviteter er ikke like enkelt å finne. Gravhauger og røyser er ikke nødvendigvis et enestående fenomen for større elitegårder, eller jernaldergårder generelt. Av den grunn vil gravminner kunne bidra lite til avhandlingens problemstillinger siden de i mindre grad kan påvise en karakteristisk kultisk funksjon. Det vil derfor være lite hensiktsmessig å bruke gravminner som en indikator eller bevis på sakrale aktiviteter og steder. Gravminnene vil imidlertid må et mindre innpass i analysen som en mulig indikator på sentralitet.

Berg, en naturformasjon

Gjennom ulikt arkeologisk materiale ga kapittelet ovenfor et lite innblikk i jernalderens rituelle og religiøse verden. Hallen skilte seg ut som et av de kanskje mest diskuterte kultiske aspektene ved jernalderen. Sal-navnene er tidligere beskrevet som bygninger tilegnet kult og/eller en hallbygning (Andersson, 1992, s. 89; Brink, 1996, s. 263). Navneleddet kommer av grunnbetydningen «ettroms-hus», slike enkeltstående hus finnes det flere eksempler på i forrige kapittel. Til gjengjeld har ingen av hall-bosettingene navneleddet i stedsnavnet. Et annet navn som uteblir i samtlige bosettinger og lokaliteter beskrevet ovenfor er stedsnavnet Berg.

I forrige kapittel sto ikke hallens omkringliggende landskap i fokus. Stedsnavnet Berg henviser tydelig til en naturformasjon, og er i Norge forbundet med klippegrunn eller høyde med nakne berg (Sandnes og Stemshaug, 1980, s. 68, 69). Vikstrands (2004) hypotese om at naturformasjonen og mulig navnet er en av de viktigste komponentene i jernalderens sakrale landskap skulle kanskje kunne speiles i de ulike kultiske lokalitetene. På bakgrunn av dette kunne det være mulig å finne igjen selve naturformasjonen på steder med kultiske haller eller offersteder.

Hallen på Borg i Lofoten befinner seg på den såkalte Borghøyden, et mindre høydedrag hvor det har stått flere hus fra ulike perioder (Kulturminne ID 159838). Det nærliggende landskapet virker ut ifra kartet til å generelt være preget av mindre høyder. Også middelalderkirken sto på en gårdshaug på en markant ås, 2-3000 meter øst-nord-øst for hallbygningen på Borg (Kulturminne ID 38633-1). Det vites dog ikke hvor langt tilbake kirken kan dateres, men den er nevnt en prest på stedet i 1335 (DN IV:217). Borg-navnets eldre betydning er ifølge Dam (2015) beslektet med Berg-navnet. Under jernalderen betegnet trolig substantivet borg «naturlig bakke, forhøyning», mens det i tidlig middelalder begynte å angi en befestet og menneskeskapt forhøyning (Dam, 2015, s. 275). Derfra utviklet navnet seg til å bety «befestet stormannsbygning/hovedgård» (Dam, 2015, s. 275). Stedsnavnet Borg finnes flere steder i Skandinavia og brukes i flere anledninger på gamle og ofte store naturbetegnende landsbyer, samt befestningsbetegnende handelssteder og hovedgårder, i tillegg til enkeltliggende hus (Dam, 2015, s. 277). I Danmark har flere Borg-endelser blitt skiftet ut eller tydet om til Bjerg-endelser (norsk: Berg) (Dam, 2015, s. 275). Med dateringer fra yngre jernalder kan stedsnavnet Borg i Lofoten ha betegnet en storgård, men med det

kuperte berg-landskapet og lokaliseringen på en høyde vil det også kunne være mulig å ha betegnet selve forhøyningen. I så tilfelle er navnet nært beslektet med tydingen bak Berg-navnene.

Mære i Steinkjer kommune ble så vidt nevnt i forrige kapittel i forbindelse med gullgubbefunn. Funnene ble gjort under en arkeologisk undersøkelse av middelalderkirken på Mære, hvor det ble funnet tre bygninger. Den eldste bygningen (dat. folkevandringstid) brant ned og det ble dermed reist en ny konstruksjon på samme sted. Gullgubbene ble funnet i forbindelse med sistnevnte bygning. Middelalderkirken var av romansk stil og kan dateres til tidlig middelalder, ca. 1150 (ID 85083). Det såkalte «gullgubbehuset» og middelalderkirken lokaliseres til en høyde som skiller seg markant ut i landskapet. Middelalderkirken skal ha blitt reist på stedet gårdens hallbygning fra jernalder sto tidligere (Brendalmo, 2006, s. 121). Mære er forøvrig kjent fra kongesagaene som en sentralgård og et førkristent kultsted (ID 85083). I Sorte Muld ble det funnet hele 2500 gullgubber deponert på det høyeste punktet i bosettingsområdet (Jørgensen, 2009, s. 337). Hallen(e) lå derimot like nedenfor dette området.

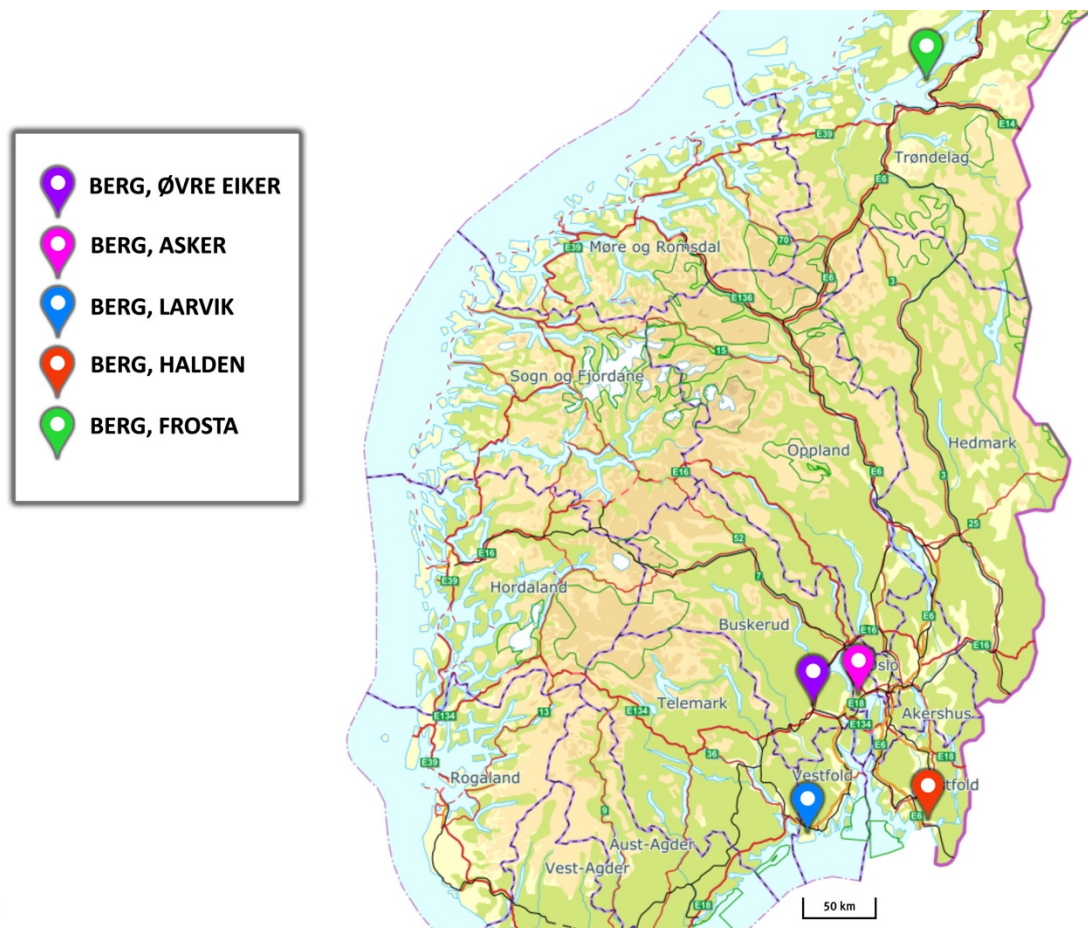
Åker gård i Hamar kommune hadde en spesiell posisjon i Norden under jernalderen, noe som understrekes av det rike funnmaterialet. Den største delen av materialet tilhører vikingtiden. Gården, sammen med sine nærområder hadde stor økonomisk, politisk og religiøs makt (Jerpåsen & Mehren, 2006, s. 7). Nærliggende stedsnavn som blant annet Vidarshov, Torshov, Disen (av -vin og -dís: «Gudinde») kan understreke det kultiske aspektet med området (Jerpåsen & Mehren, 2006, s. 7). Åker gård ligger sentralt og fremtredende i landskapsrommet på et høydedrag. Et av de mest kjente funnene fra gården, Åker-funnet (dat. merovingertid), ble også oppdaget på en forhøyning som er nokså fremtredende i landskapet (ID 191489-1). Det er noe uenigheter i om funnet er et offer- eller gravfunn (Fredriksen, 2019). Like ved Randsfjorden et stykke øst for Åker ligger Hov, en av de kjente store gårdene fra jernalderen i Norge. Navnet Hov kan betegne bl.a. en høyde (Brink, 1990a; Olsen, 1966). Til forskjell fra de andre nevnte gårdene ser bosettingen ut til å ligge i et område med stigende terreng, og hviler ikke på en egen fremtredende høyde.

Det ser ut til at flere kultiske aktiviteter og haller i Norge (og Sorte Muld, Danmark) befinner seg på høyder som skiller seg ut i landskapsrommet. Trolig ville høvdinger og stormenn understreke og markere sin makt ved å sette opp høye hus på slike høydedrag. Uansett årsak ville de store bygningene utvilsomt skilt seg ut fra øvrige bosettinger i nærområdet i

jernalderen. Naturformasjonen berg, en høyde, er altså et aspekt ved flere av de store, rike gårdene og hallene. For ikke å glemme at et stedsnavn, Borg, har gått fra å opprinnelig refererte til en høyde/berg til å etterhvert betegne hovedgårder og/eller befestninger. En høyde er et godt redskap til flere strategiske posisjoner i landskapet og samfunnet. Forsvarsanlegg har under jernalderen blitt plassert strategisk på høydetrak. Noen anlegg befinner seg på mindre utilgjengelige bergplatåer enn andre. Lokasjonen til ulike bygdeborger tilsier at målet med plasseringen må ha vært å gjøre den utilgjengelig (Ystgaard, 2003, s. 25) Er det muligheter for at stedsnavnet Berg kan vise til forsvarsanlegg?

Stedsnavnet Berg

Med henblikk på å teste ut den aktuelle hypotesen om at stedsnavnet Berg er sakralt, vil avhandlingen fokusere på fem områder som vil undersøkes nærmere. Stedene er valgt ut på bakgrunn av nærliggende mulige sakrale stedsnavn og kulturminner som kan vitne om kult og religion. For at områdene skal kunne påvise en form for kultkontinuitet gjennom jernalder til kristen tid vil det legges vekt på å finne lignende kultiske og sakrale aspekter som hos de kjente sentralstedene i Skandinavia beskrevet ovenfor. Er det mulig å finne spor etter kraftige stolpehull fra en hall, eller kanskje gullgubber? Kan stedene kalt Berg ha fellestrekk med de mer kjente store og sakrale kult-stedene i Skandinavia? Eller vil det arkeologiske materialet vise noe helt annet? I dette kapittelet presenteres stedene ved navn Berg i Øvre Eiker, Berg i Larvik, Berg i Halden, Berg i Asker og Berg på Frosta og deres arkeologiske funn i tillegg til stedenes kosmologiske landskap.

Kartverket

Figur 2. Undersøkelsens steder. Illustrasjon: Agathe S.F. Smørholm. Kart: Screenshot fra norgeskart.no

Det må også poengteres at de utvalgte gjenstandsfunnene er representerende innen sin kategori, og flere er derfor utelatt. Noen steder kan ha mengder innleverte gjenstandsfunn fra metallsøk, hvor ikke alle nødvendigvis representerer kult, religion eller hedensk tro. Flere gjenstander er inkludert på grunn av de sentral-funksjonene de bærer med seg, siden kult i de fleste tilfeller inngår i sentralkomplekser. Gjenstandene og beskrivelsen er hentet fra Universitetsmuseenes gjenstandsdatabase. De faste kulturminnene er hentet fra Askeladden (Riksantikvaren). Oversikt over gjenstander og kulturminner fra stedene er å finne i appendiks. Resultatet av avgrensningen blir lagt frem i dette kapittelet i form av beskrivelse og kart. Følgende gjennomgang vil fokusere på både historiske kilder, gårdshistorie, navnegransking og arkeologiske spor og kilder i en mer sammenfattende analyse. Mulige sakrale og sentral-indikerende stedsnavn rundt stedsnavnet Berg er valgt på bakgrunn av tidligere navnegransking, arkeologisk materiale og navnemiljøteorien.

Berg, Øvre Eiker kommune

Buskerud fylke

Norske Gaardnavne, O. Rygh: Gnr. 61, Berg

Sogn: Haug

Herred: Øvre Eker

Amt: Buskeruds amt

Tidligst nevnt i 1409 med referanse til 1320

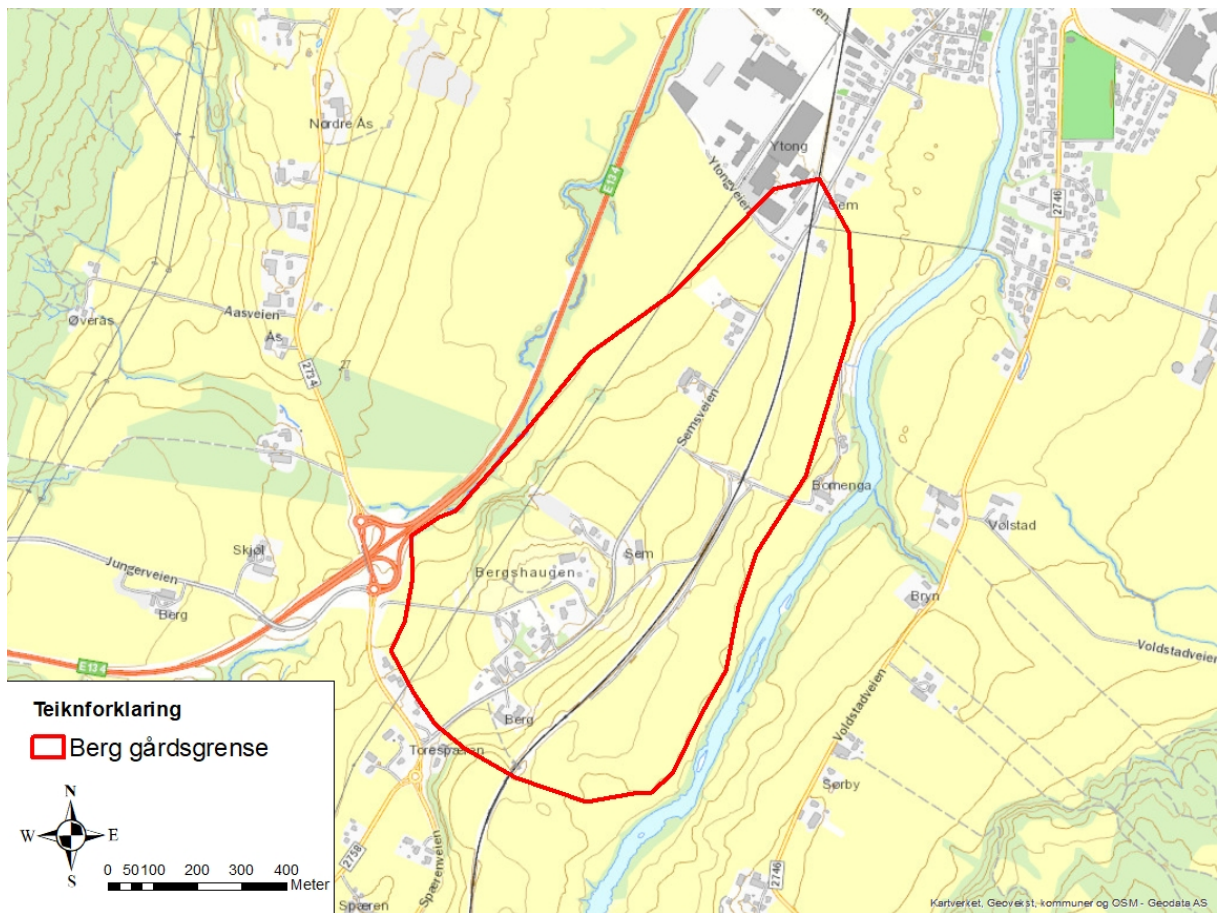
Notat: Nevnt i tre brev i Diplomatarium Norvegicum i 1432 og 1433 som Kirkiuberg da Berg kirke stod her.

Områdebeskrivelse

Berg ligger i Øvre Eiker kommune i Viken, bortimot 2,5 kilometer nord for Hokksund i. På starten av 1800-tallet var gården Berg fortsatt udelt, men i løpet av senere tid er navne- og matrikelgården delt i flere selvstendige bruk. Strukturen i landskapet er lite endret og har ingen større inngrep. Området har få bygninger som ikke har tilknytning til landbruket og området har godt bevarte tun (Buskerud fylkeskommune, s. 4).

Gården Berg (gnr. 61) ligger på et høydedrag kalt Bergshaugen som reiser seg over jordbrukslandskapet rundt. Høydedraget skråner gradvis ned og former en flate nordøst for Berg, hvor gården Sem (gnr. 73) ligger. Stedsnavnet Bergs undersøkelsesområde i Øvre Eiker avgrenses til dette høydedraget og sistnevnte hellende flate i nordøst. I øst heller høyden ned fra gårdene mot Vestfosselva som blir en naturlig avgrensning av gården. Det samme gjelder nordvest for høydedraget som grenser til en mindre bekk i foten av høyden. I sør har jeg valgt å avgrense området der hvor høydekurvene avtar ved Torespæren (gnr. 52). Ved foten av høyden ved Torespæren er det gjort mindre inngrep i terrenget i forbindelse med veietablering. Den største konsentrasjonen av kulturminner og gjenstandsfunn ligger på gårdene Berg og Sem. Dette kulturmiljøet ligger godt markert i landskapet på et høydedrag som er synlig fra store deler av det nærliggende landskapet (Buskerud fylkeskommune, 2015, s. 89)

Stedsnavnet Sem, nevnt i DN. IV brev 520, i 1400.

Figur 3. Avgrensning av stedsnavnet Berg

Kulturhistorie

I en regional plan for kulturminner fra Buskerud fylkeskommune (2016) beskrives «Aker-Smørgrav-Berg» som et kulturmiljø preget av jordbruk på flatmark. Dette området omfatter store deler av min avgrensning av stedsnavnet Berg, i tillegg til et område på andre siden av Vestfosselva. I rapporten beskrives Berg og Sem som et område med sentralfuksjoner i yngre jernalder med mengder arkeologiske funn som indikerer spesialisert håndverk og handel (Buskerud fylkeskommune, 2016, s. 2). Ifølge skriftlige kilder var gårdene Berg og Sem Eikers administrative sentrum fra middelalderen, med både tingstue og kirkested på Berg, samt en adelig setegård på Sem (Buskerud fylkeskommune, 2016, s. 2). I middelalderen skal det ha stått en steinkirke (ID 83870-1) på Bergshøyden, men eksakt plassering av kirken er uavklart (Buskerud fylkeskommune, 2015, 92). Steinkirken er omtalt som sognekirke fram til 1418. I 1926 ble det oppdaget flere skjeletter og en del kalk på fjellknausens nordøstlige del. Kirken er trolig Eikers eldste. Sem var en setegård og hadde sin første landsherre i 1388 (Buskerud fylkeskommune, 2016, s.2). Stedsnavnet Sem er nevnt i DN. IV brev 520, i 1400.

Området har hatt fast bosetning helt tilbake til bronsealderen. Statusen som bygdas administrative og kultiske sentrum strekker seg trolig lengre tilbake i tid, mulig tilbake til yngre jernalder (Buskerud fylkeskommune s. 2). I 2015 ble det utført kartlegging med georadar mellom gårdene Sem og Berg. Her ble det oppdaget flere forhistoriske hus og bosetningsområder som trolig stammer fra jernalder og middelalder. Bosetningssporene er i form av stolpehull som danner en antatt huskonstruksjon på ca. 10 meter i lengde og 7,5 meter i bredde. Konstruksjonen strekker seg mulig lengre nordover. I samme område ble det observert flere anomalier som danner en ca. 46 meter lang buet rekke. Dette er tolket som stolpehull, men kan også være et slags gjerde eller palisadeverk (Kristiansen, Nau, Gustavsen, 2016, s. 12). Palisadeverket ser ut til å ligge i tilknytning til huskonstruksjonene, i alle fall like ved. Strukturen kan minne om lignende innhegninger/palisader som er funnet ved hallbygninger som eksempelvis ved hallen i Tissø (Baastrup, Bican, Thomsen, Jørgensen, 2008, s. 25). Stedet har også et felt med mindre bygninger som mulig er håndverk- og verkstedbygninger (Øhrn, 2016). Undersøkelsen påviste også et større utpløyd gravfelt med 15 markante avtrykk etter runde hauger. Lokaliteten (ID 176488) har funn fra alle periodene i jernalderen, men det ser ut til at området har hatt en topp under vikingtid.

Jordet mellom gårdene Sem og Berg er rikt på gjenstandsfunn. Lokaliteten (ID176488) har 539 løsfunn som spenner fra periodene bronsealder, jernalder, middelalder og nyere tid. I pløyelaget over gravplassen like ved dagens gårdsgrense til Berg er det funnet en rekke løsfunn (Se appendiks C60288, Unr. 1-109). En traktformet ende av en draktnål viser til den eldste historien fra området (Buskerud fylkeskommune s. 3). Størsteparten av funnene kommer trolig fra de overpløyde gravene, men også fra bosetningene. De øvrige funnene består av blant annet fragmenter av gryter, produksjonsavfall (slag og smeltet bronse), vektlodd, fragmenter av korsformede spenner, en likearmet spenne, samt spinnehjul (Buskerud fylkeskommune, 2015, s. 91). Bosettings- og aktivitetsområdet (ID 176488) har flere funn av arabiske sølvmynter (kufiske mynter), vektlodd og to emaljerte beslag (trolig fra et relikvieskriv av irsk type). Det finnes også funn fra romertid i form av bøylespenner, i tillegg til draktspenner fra folkevandringstid, merovingertid og vikingtid (Se appendiks C59535-59565, C59580 og C59604-59606). I tillegg til å ha prestisjepreg kan flere av funnene kan representere både handelsaktivitet, import og lokalt håndverk. Like ved stedsnavnet Berg sin avgrensning er det funnet spor av slag fra ovn (ID 215563-1), datert eldre jernalder.

Bare noen få kilometer nord for Berg ble det i 1834 funnet en vikingskatt i ei myr på storgården Nedre Hoen (i dag Øvre) i Hokksund. Skatten er et av de viktigste arkeologiske funnene i Norge og inneholder et smykke, to halsringer, tre armringer, en fingerring og en spenne. I det hele består funnet av 207 objekter, hvorav 54 av objektene er av gull eller sølv-forgyllning, 20 er mynt og 132 er perler av glass og stein (Wilson, 2006, s. 13). Smykkene i Hoen-skatten inneholder flest skandinaviske og karolingiske objekter, men det finnes også objekter av anglosaksisk og bysantinsk opprinnelse (Astrup, 2006, s. 131). Skatten ble funnet i det som trolig var et tjern i overgangen mellom bronsealder og jernalder, og som senere utviklet seg til myr (Mikkelsen, 2006, s. 37). Hoen er en av de største og sentralt lokaliserte gårdene i Eiker og området har den største kjente gravhaugen i prestegjeldet Haug (Mikkelsen, 2006, s. 37 og 44). Hoen hadde naturlige forutsetningen for rikdom under vikingtiden som trolig bunnet i kombinasjonen av gunstige forhold for variert utnyttelse av landbruket og rikt laksefiske fra elva. Dette miljøet kan ha skapt økonomisk grunnlag for *in casu* gullsmeder i området. Flere ornamenter i Hoen-skatten kan ha blitt lagd her (Mikkelsen, 2006, s. 53).

Stedsnavn

I overkant av en kilometer øst fra Berg ligger stedsnavnet Åker og Åkersborg. Dette er et navneledd flere navnegranskere har gitt en sakral funksjon, både som førsteledd, i seg selv og som andreledd. Området er i dag preget av nettopp åker og jordbruksmark og kan ha hatt lignende funksjon under jernalder. Den eldste kilden på stedsnavnet er å finne i *Diplomatarium Norvegicum* bind I-XXI hvor gårdsnavnet Aker er nevnt i 1448. På selve gården er det ingen registrerte faste kulturminner, men det er gjort flere løsfunn av fragment og spenner i området. Det ser ikke ut til at gården har hatt noen form for arkeologisk undersøkning av undergrunnen. Stedsnavnets betydning (se s. 24) lar seg derfor ikke bekrefte av verken sentralsted-karakter eller eldre dyrkingslag i undergrunnen.

Gården Åker ligger imidlertid nært flere stedsnavn med navneleddet Hov, i tillegg til å befinne seg i nærheten av to kirkegårder fra tidlig middelalder. Mulig er dette et tilfelle av Brinks (1996) observasjon av stedsnavnet Åkers nærhet til kirker og stedsnavnene Vi eller Hov (Brink, 1996, s. 265). Mellom Åker og Hovland på Lo er gjort et såkalt sølvskattefunn fra vikingtid (ID 48948) (C22667). Om funnet er av profan eller sakral karakter finnes det ingen opplysninger om. Sølvfunnet består av en armring og betalingssølv, hvor spesielt armringen kan representere makt og sosial rangering (Eriksen, 2015, s. 77). Siden funnet ble gjort i 1914 av en privatperson

er det vanskelig å tolke løsfunnets kontekst, men det både ringen og betalingsølvvet gir uttrykk for handel og rikdom.

Stedsnavnet Ulleren ligger ca. 4,5 kilometer sør for stedsnavnet Berg. Stedsnavnet er nevnt som Ullaryn i DN. V i 1445. Den eldre nedskrivelsen av Ulleren kan komme av gudenavnet Ullr. Ulleren og Ullern er i dag preget av tett bebyggelse og har ingen registrerte kulturminner. To og en halv kilometer nordøst for Berg ligger Torberg. Stedsnavnet har gudenavnet Tor som førsteledd. Torberg ligger på et lite høydedrag, like ved en brattere høyde i øst. Det er ikke registrert tradisjonelle kultiske kulturminner på Torberg, men området har et større gravfelt og en gravhaug. Navnet ble registrert som Þorderbærgh i 1445, i DN. IX. Rygh skriver at stedsnavnet kommer av mannsnavnet Þórðr. «Bøyingsformen taler likevel mot en sakral tolkning. Genitiv av gudenavnet *þórr* er *þórs*, mens genitiv av mannsnavnet *þórðr* (Tord i dag) er *þórðar*. Når vi vet at «a» i endelser går over til «e» på Østlandet, peker *þorderberg* ganske entydig mot mannsnavnet» (B. Sandnes, personlig kommunikasjon, 03. mai 2019).

Omtrent tre kilometer sørvest fra Berg ligger gårdene Lunde og Lundteigen, hvorpå sistnevnte sannsynligvis hørte til Lunde i følge Rygh. Lundarteigh er nevnt i DN. IX i 1445. Området er fattig på tradisjonelle kultiske kulturminner, men det er imidlertid rikt på gravminner og gravfunn. Sistnevnte er heller ikke av kultisk karakter, men kan ligne tradisjonelle gravgaver som sverd, skjoldbuk og spinnehjul.

Øst for stedsnavnet Berg ligger tre steder med navneelementet Hov. Hovjordet ligger på andre siden av Drammenselva, ca. syv kilometer øst for Berg. Området ligger i nærhet til et mindre vann og er omringet av skogklede åser. Kulturminnene er i hovedsak preget av utmark fra jernalder og middelalder. Området har spor etter dyrkning og bosetting, men ingen spor bærer preg av spesiell kultisk og/eller sentral karakter. Hovland ligger ca. fem kilometer øst for Berg i et område med få kulturminner fra jernalderen. Hovlands sisteledd -land skriver seg fra historisk tid, vikingtid eller senere, og kan også være et minne fra den sterke ekspansjonen i folkevandringstiden (Sandnes & Stemshaug, 1989, s. 200). Verken Hovland eller Hovjordet er registrert i Ryghs «Norske gaardnavne». Det betyr nødvendigvis ikke at stedsnavnene er av nyere tid, men det lar seg heller ikke bekrefte en eldre datering. Kulturminner fra jernalderen finnes ved eller på stedene, men ingen kan påvise kultisk aktivitet. Hovet lokaliserer seg ca. tre kilometer nord for Berg. Stedsnavnet ble registrert som Hoffuit i DN. VIII, brev 846 i 1533.

Om navnet skriver Rygh at det trolig er identisk med Hof: «gudetempel». Stedet ligger i dag i et boligfelt og har ingen registrerte kulturminner som kan støtte under navnets betydning.

Fem kilometer øst for Berg finnes spor av Olsens (1915) sakrale navneledd Horg, i stedsnavnet Horgen. Området har løsfunn av pilspiss i jern (ID 174034-1) med solkors risset inn i bladet og et metallsøkerfunn av gullberlokk (ID 237154) datert eldre jernalder. Gullberlokken er funnet i et åkerområde. Det er ikke observert noen konstruksjoner på funnstedet. I området mellom Horgen og Hovjordet er det funnet flere mulige vikingtidsgravfunn (f. eks. ID144420). Kulturminnene bekrefter aktivitet i området under jernalderen, men ikke av særlig sakral karakter. Pilspissen med solkorset viser imidlertid religiøs tilhørelse, og gullberlokken kan bekrefte en viss rikdom i området. Stedsnavnet Horgen er registrert i Ryghs «Norske gaardnavne», dog uten datering. Stedets beliggenhet i et område med stedsnavnene Åker, Hovet, Hovland og Hovjordet styrker en eldre og mulig sakral tilhørighet. Den sakrale funksjonen kan derimot ikke bekreftes av arkeologisk materiale uten ytterligere arkeologiske undersøkelser. Sammenfallet av de karakteristiske, eldre og tradisjonelle sakrale stedsnavnene i et samlet lokalt miljø gjør derfor at navnene Åker, Ulleren, Lunde, Hovjordet, Hovland, Hovet og Horgen blir med videre i undersøkelsen.

Figur 4. Historisk kart fra Øvre Eiker. Blå form markerer avhandlingsens avgrensning av stedsnavnet Berg

Berg, Larvik kommune
Vestfold og Telemark fylke

Norske Gaardnavne, O. Rygh: Gnr. 4101, Berg

Sokn: Berg

Herred: Brunlanes

Amt: Jarlsberg og Larviks amt

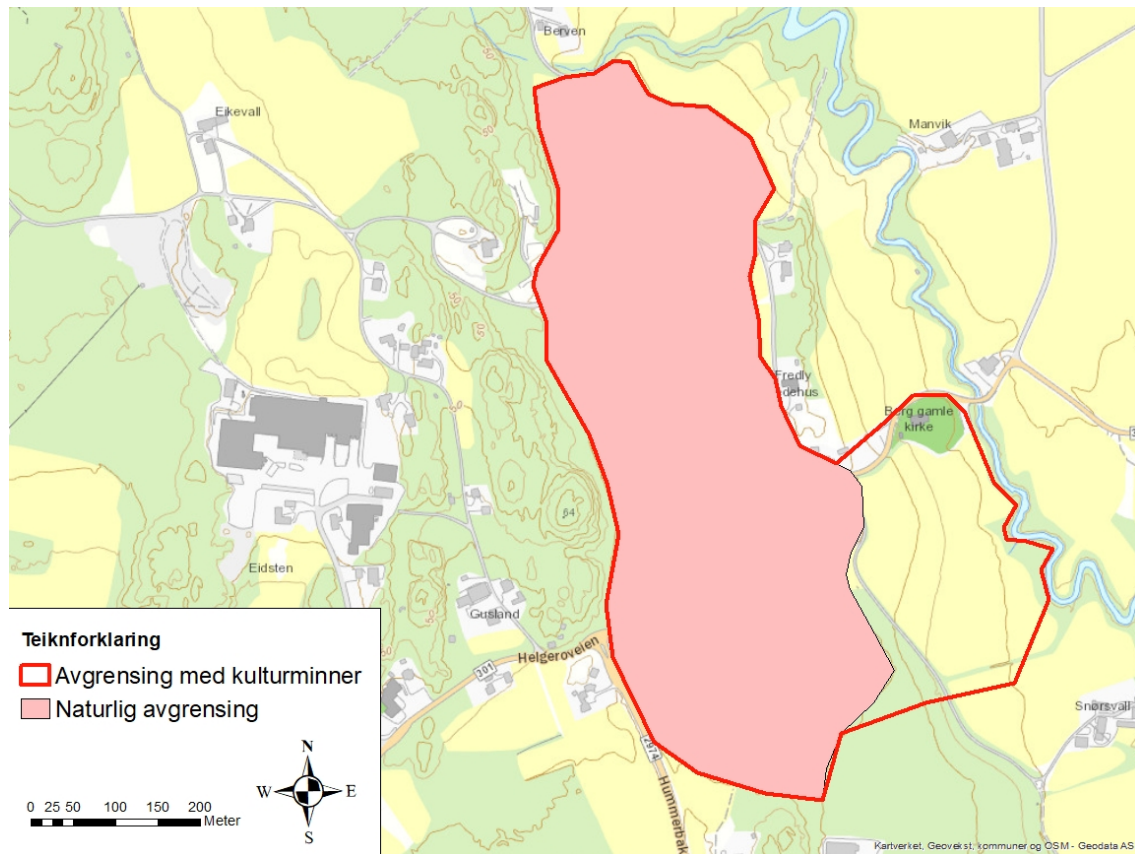
Notat: Berg Sokn nevnt for første gang i Diplomatarium Norvegicum 11591 i 1149.

Områdebeskrivelse

Ved tilbaketrekkingen av isbreen etter siste istid sto Larviksdistriktet igjen med fruktbar sandjord. Dette har vært avgjørende for den sammenhengende bosetningen i distriktet fra steinalder til i dag. I Brunlanes, omtrentlig ni kilometer sørvest fra Larvik by i Vestfold fylke ligger gården og stedsnavnet Berg. Ved elvebredden ble den eldste kirken bygd rundt midten av 1100-tallet. Ved en høyde som hever seg noe over det nærliggende landskapet rundt ligger den nye Berg kirke, rett ved nåværende gårdstun. Nærområdet ned mot fjorden er noe gjentakende med åker og typisk jordbrukslandskap i tillegg til å ha noen mindre høyder og grøntområder. I følge Vestfold fylkeskommune stod havet fem til syv meter høyere i eldre jernalder enn i dag, noe som kan tyde på at det kan ha vært mulig å nå Berg og Manvik med båt (Vestfold fylkeskommune, 2018). Gården Manvik, i likhet med Berg har mye historie og arkeologiske spor. Gården ligger rett nord for stedsnavnet Berg, over Bergselva.

Stedsnavnet Berg ligger i et område med flere mindre høyder eller berg. To av disse høydene ligger på det som ser ut til å være en flate på en bergrygg. Høyden lengst nord sentrerer seg mellom middelalderkirken og den nye kirken på dagens gårdsnummer 4101, Berg. Terreng- og landskapsmessig, i kombinasjon med dagens gårdsavgrensing er det naturlig at det er denne høyden stedsnavnet refererer til. Denne tolkningen grunner ikke bare i naturnavnet, men også i troen på kontinuitet – at høyden ligger i sentrum av slik gårdsavgrensinga er i dag. Området høyden ligger i har bruksnummer 1 på matrikkelgården Berg, noe som kan indikere et originalt senter av den første gården. Dette er dog ikke en veldig sikker konklusjon, flere faktorer må inn i avgrensningen.

Den naturlige avgrensingen av stedsnavnet Berg i dette tilfellet er noe vanskelig å finne. Avgrensning går kun til høyden sitter vi ikke igjen med mange kulturminner, faktisk ingen. Stedsnavnet ligger på en bergrygg som danner en nokså uavbrutt flate, med unntak av berget/høyden. Like ved høyden i sørøst blir flaten avbrutt av hellende terreng som fortsetter mot Berg gamle kirke i nordøst. Flaten fortsetter nordover hvor den blir avbrutt av høyderygger i øst og vest og av noe skrående terreng og en bekk i nord. I sør blir flaten avbrutt av nok et berg. Følges denne naturlige avgrensinga kun basert på terreng, går stedsnavnet glipp av viktige kilder. I dette tilfellet er den eldste nedskrevne kilden på stedsnavnet Berg fra 1149 hvor soknet nevnes. Berg gamle kirke er en middelalderkirke, og det blir av den grunn dumt å utelate dette området. Ikke bare på grunn av navnets eldre datering, men også siden plasseringen ligger på en slak høyde som naturlig kan høre til avgrensingen. Like nord for kirkestedet er området preget av en slak helning ned fra flaten. Denne helningen kan like så godt tilhøre flaten eller det avgrensede «rommet», siden det etter min mening er en naturlig fortsettelse av flaten. Også her ligger det flere kulturminner som kan styrke denne tolkningen. Avgrensningen er relativ, og stedsnavnet kan mulig ha definert et større område. Det er tatt forbehold om at arkeologiske funn fra nabogården Manvik kan ha tilknytning til stedsnavnet Berg.

Figur 5. Relativ avgrensing av stedsnavnet Berg (rød linje)

Figur 6. Eldre kart over nærområdet rundt stedsnavnet Berg

Kulturhistorie

I Brunlanes bygdebok bind 1 beskrives Dolvin, Gui og Sandin, sammen med de eldre usammensatte naturnavnene Lund og Berg, som rammen rundt det første primitive jordbruksamfunnet (Wasberg, 1970, s. 37). I følge Wasberg (1970), forfatteren bak bygdeboka for Brunlanes, dannet Berg, Lund, Gui, Sanni (Sandene) og Dolvin (Dolven) kjernebebyggelsen i Brunlanes. I området skal det ha foregått en ubrutt linje fra de første primitive innhøstingene til dagens moderne drift, noe som kan bekreftes i de arkeologiske sporene. Ifølge Vestfold fylkeskommune (2018) sto havet fem til syv meter høyere enn i dag. Det vil si at store deler av kulturmiljøet sto under vann i jernalderen. Gårdene Berg og Manvik ville derfor hatt enklere tilgang til kontakt og handel med omverdenen i denne perioden gjennom sjøveien. I Hummerbakkfjorden er det funnet en nausttuft som er datert til vikingtid med hjelp av strandlinjedatering. Tuften har størrelsen til å kunne romme fartøy i underkant av Gokstad og Osebergskipene med en lengde på 20 meter (Vestfold fylkeskommune, 2018). Skipet og stedets strategiske plassering ved sjøen kan bidra til å vise til en handels- og sentralfunksjon i området.

Like nord for stedsnavnet Berg ligger gården Manvik, ført i DN i 1332. Storgården Manvik og dens slekt er nevnt i sagatekster, som i 1184 da lendmannen Lodin av Manvik falt ved slaget ved Fimreite (Vestfold fylkeskommune, 2018). Ved elvebredden tvers over fra Manvik ligger Berg st. Laurentius (Berg gamle), en romansk steinkirke bygd rundt 1100 e.Kr. I Rødeboka var det oppført lite eierskap til jord og mark knyttet til Berg gamle kirke. Berg kirke kan derfor tolkes som en privatkirke for en av gårdene, om ikke begge (Wasberg, 1970, s. 56). Knappe fem kilometer fra Berg gamle kirke ligger den romanske steinkirken Tanum som ble reist i samme periode. Tanum St. Olav var oppført som sognekirke, og det var kanskje hit resten av nærbefolkningen dro (Wasberg, 1970, s. 56).

Figur 7. Berg gamle kirke. Til venstre i bildet ligger Manvik. Foto: Trude Aga Brun. Bilde tatt fra <https://www.vfk.no> 05.05.2019

Innenfor undersøkelsens avgrensingsområde av stedsnavnet Berg er det oppdaget flere løse og faste kulturminner fra jernalderen. Det ble observert en mulig overpløyd tuft (218958-6) i flyfoto i 1979 rett nord for Berg gamle kirke, like ved høyden på gården. Strukturene er senere påvist i 2014, og finnes i geodata fra 2011. Tolkningen er fortsatt usikker, men strukturen er oppført som en rektangulær tuft fra jernalder i Askeladden. Tuften reflekterer eldre bosetting på stedet, men tuftens størrelse og form kan ikke sammenlignes med noen av de tidligere

diskuterte hallene/storgårdene. På samme aktivitetsområde som tuften (ID 218958) er det registrert en spenne fra yngre jernalder, to bronsefragmenter og ett kjegleformet vektlodd i bronse datert førreformatisk tid. Ingen av de er av spesiell kultisk karakter eller funksjon, men kan i beste fall reflektere noe rikdom og handel. Funnene er gjennomgående fra jernalder og middelalder, så området har en viss kontinuitet. Både kontinuitet og bosettings-funksjoner på gården hadde imidlertid vært enklere å tolke om aktivitetsområdet hadde hatt en mer fullstendig undersøkelse i form av maskinell sjakting. Noen knappe meter nordvest for aktivitetsområdet er det funnet et sølvklipp fra vikingtid (ID 266214). Sølvklippet er mulig fra en armring eller barre, og gir inntrykk av handelsaktivitet.

Manvik gård har en av de største funnkonsentrasjonene av gjenstandsfunn av nabogårdene i området. Funnmengden kommer trolig av den store aktiviteten med metallsøking som foregår her. Den største funnkategorien vil trolig være mynt-funnene. Manvik gård har avslørt åtte mynter eller fragment av mynt. Den eldste er en Dirhem, 796/7 AD Harum al Rashid (ID 171848-2). Metallsøkere har også funnet flere smykker som blant annet fibula (C19224) fra eldre jernalder, spenner fra merovingertid (bl.a. C39063 a og b), samt spenner fra vikingtid (bl.a. C19180, C19181, C19182). På Manvik er det i alt funnet fem vektlodd hvor flere av de stammer fra vikingtid. Flere av funnkategoriene som bl. a. mynt og vektlodd er en god indikator på aktiv handel gjennom flere perioder i jernalderen. Nabogården Manvik virker ut til å ha oppnådd en høy status i området i tillegg til å ha funn som kan indikere sentral-funksjoner.

Ved gården Gusland Store, ca. 400 meter fra undersøkelsens gårdsavgrensing, ligger et bosetnings-/aktivitetsområde (ID 143746) datert til jernalder-middelalder. Lokaliteten er antatt å ha en større utstrekning enn innmål, og består av et kulturlaglag med mye skjorbrent stein, spor av tre stolper, to kokegroper fra folkevandringstid, samt flere nedgravinger av ukjent funksjon. Sammensetningen av disse funnene er kanskje noe «vanlig» for en jernaldergård med mye aktivitet, men nettopp sammensetningen hadde vært interessant å se i en mer omfattende undersøkelse av den komplette flata. Det blir vanskelig å eksempelvis påvise en hall ut ifra stolpehullene, eller lignende rituelle områder/depoter som tidligere diskutert ovenfor utifra nedgravningene, kokegropene eller lagene med skjorbrent stein. Kontekst og plassering har mye å si for å kunne finne påvise en sakral funksjon, men området kan være spennende. Spesielt siden det ligger så tett inntil avhandlingas avgrensing av stedsnavnet Berg, og ikke minst like ved et berg. Mangelen av gjenstandsfunn er imidlertid tilstede.

Stedsnavn

I Stylegars (2011) undersøkelse av Gudum-navnene ble ikke stedsnavnene Gudem og Gui tatt opp, selv om de var markert på kartet over sakrale stedsnavn rundt Gudum.

Stedsnavnene Gudem og Gui ligger i underkant av to kilometer nord for Berg. Gårdene har flere arkeologiske funn, men ingen av spesiell kult-funksjon. De rike gravfunnene kan derimot gi indikasjoner på sentralitet. Gui er nevnt i DN IX under Gudine i 1445. Om stedsnavnet skriver Rygh: «Guðin, antagelig sms. af guð, Gud, og vin; Navnet maa vel betegne Stedet som paa en eller anden Maade staaende i Forbindelse med den hedenske Gudsdyrkelse» (Dokumentasjonsprosjektet, 1999).

Knappe to kilometer nord for Berg ligger Eiklund. Stedsnavnet kan inneholde det sakrale Lundnavnet, men i Ryghs «Norske Gaardnavne» er navnet nevnt som en samling av eiketrær. På selve gården er det ingen kulturminner, men nærområdet byr på blant annet et større arkeologisk minne (ID214666) med metallsøkerfunn, boplasspor og overpløyde graver fra jernalder. Metallsøkerfunnene består blant annet av flere klipp av mynt fra vikingtid, slagg av smeltet sølv, flere fragment av spenne fra yngre jernalder og merovingertid, perler fra jernalder og vektlodd fra vikingtid. Området har potensiale for sentral-indikerende funksjoner. Lund og Ødelund ligger ca. 1,5 kilometer nordøst for Berg og ble første gang nevnt i DN. VIII i 1440. Området domineres av steinalderfunn, men byr også på kulturminner fra jernalder. Mulig kan en en bautastein (ID 42819-7) datert til jernalder med 15 skålgroper datert bronsealder være av kultisk funksjon. I Askeladden, Riksantikvarens database for kulturminner, er bautasteinen ført under Hendelse/tro/tradisjon. Området, som i dag heter Ødelund har flere løsfunn av både hverdagslig, men også mer rik karakter. En eventuell maskinell undersøkelse av gården hadde vært interessant.

Torstein ligger fire kilometer nord for Berg og ser ut til å være nevnt første gang i 1593. Stedet er lokalisert ved en bratt høyde og kan minne om Vikstrands (2004) tolkning om berg (i dette tilfelle stein) knyttet til guden Tor. Ryghs tolkning avkrefter dette: «Vistnok *Þuríðarsteinn, af Kvindenavnet Þuríðr».

Det finnes et par stedsnavn med sakral-indikerende navneledd et lite stykke fra stedsnavnet Berg og de andre nevnte stedene. Navnene ligger litt for langt ifra undersøkelsesområdet og ser derfor ikke ut til å kunne tilhøre navnemiljøet rundt stedsnavnet Berg. Stedene er Ulleberg og

Stavern og ligger henholdsvis seks og syv kilometer fra gården Berg. Rygh har oppført stedsnavnet Ullarberg som mulig en sammensetning med gudenavnet Ullr. Stedet er rikt på kulturminner, dog ikke av spesiell kultisk verdi, og befinner seg like ved den romanske steinkirken på Tanum. Stavern kan knyttes til det noe omdiskuterte sakrale «stav», men dette kan ikke bekreftes hos Rygh. Området har heller ingen kulturminner som skiller seg ut som spesielt kultiske. Stedsnavnene rundt gården Berg som samlet sett har potensiale for en sakral og/eller sentral tolkning og som vil være med videre i analysen er Lund, Gudem og Gui.

Berg, Halden kommune

Viken Fylke

Norske Gaardnavne, O. Rygh: Gnr. 1, Berg:

Sokn: Berg

Herred: Berg

Amt: Smaalenenes amt

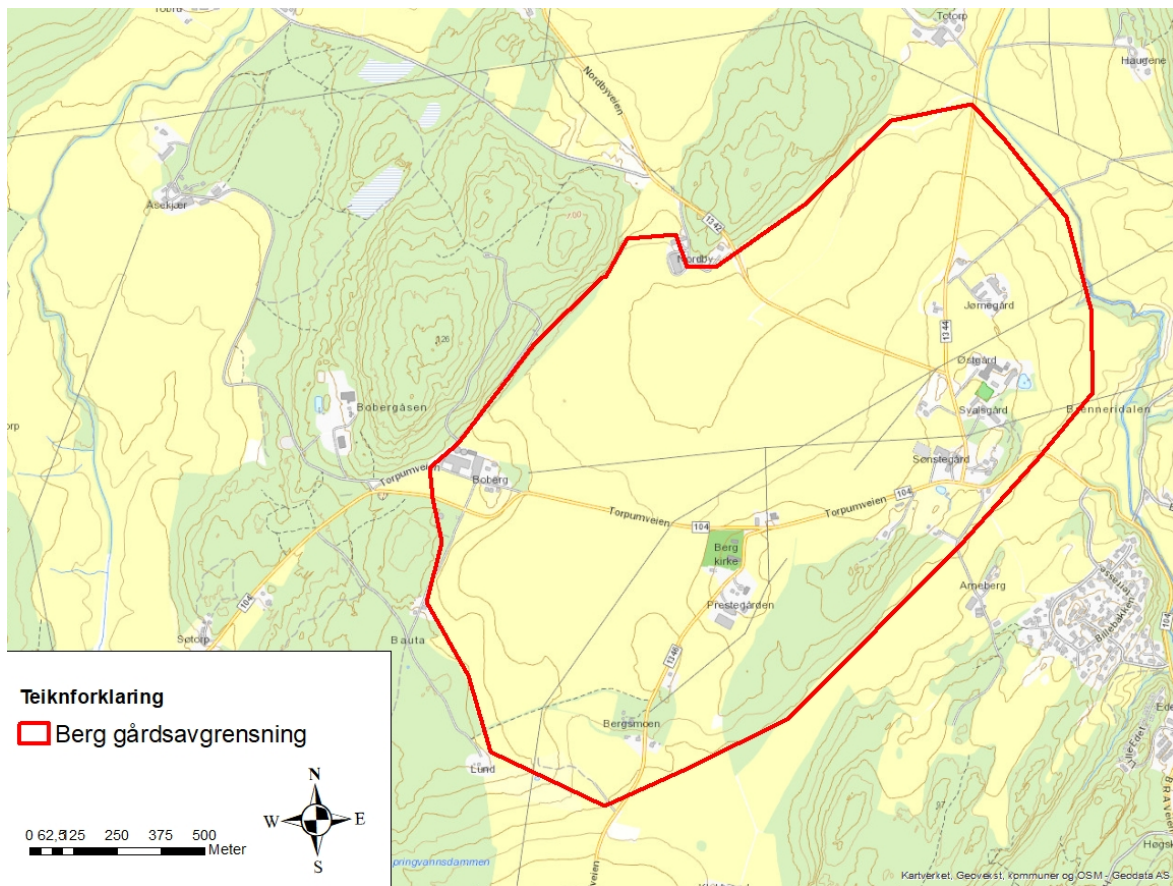
Notat: Berg Præstegaard, opprinnelig navn var Berg etter R.B. 501.

Bergi nevnt første gang i Diplomatarium Norvegicum III 284, i 1369.

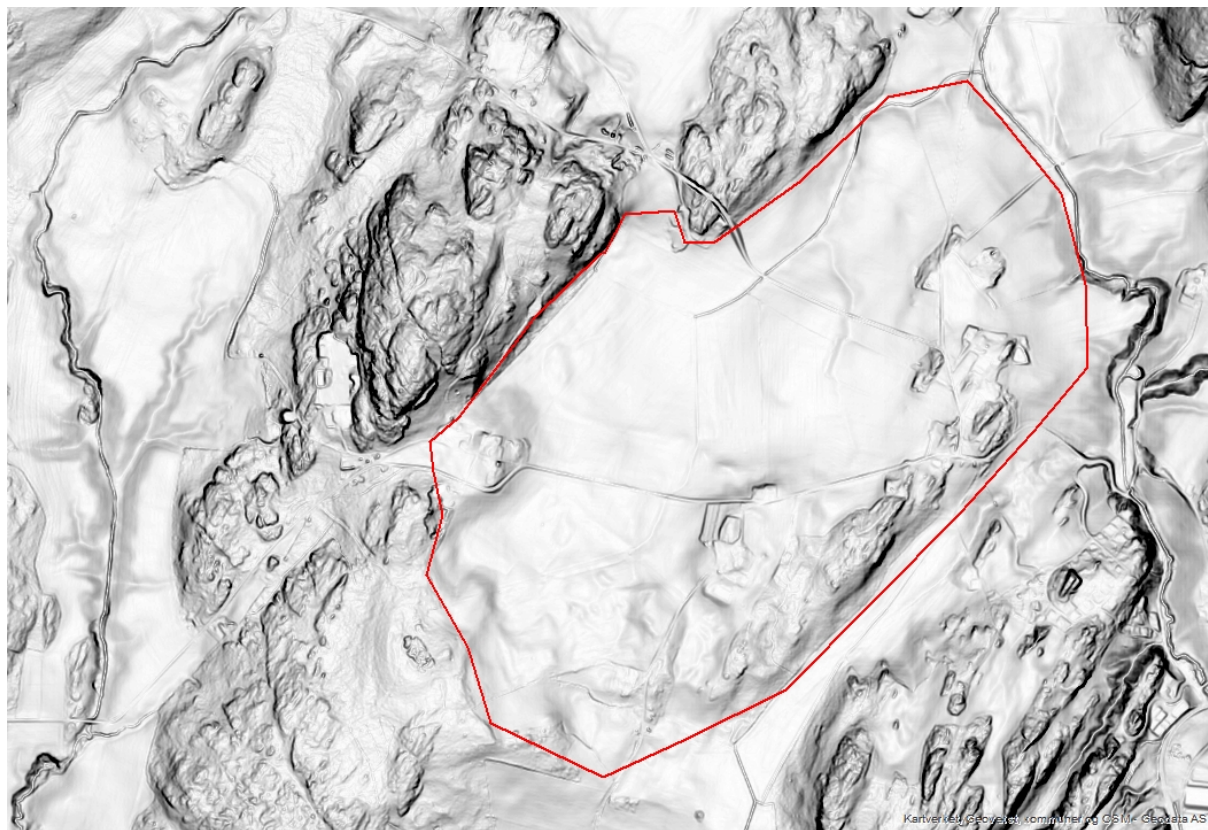
Områdebeskrivelse

Omtrent to kilometer nordvest for Halden sentrum ligger stedsnavnet Berg. Stedsnavnet Berg er også navnet på sogn og prestegjeld i Halden. Både gården Berg og nærområdet består i hovedsak av dyrka mark og jordbruk. Landskapet ser ut til å være relativt lite preget av bebyggelse og andre større inngrep. Stedsnavnet Berg ligger på lavlandet omtrent 50 m.o.h. (Simonsen, 1997, s. 3). Landskapet er formet av morener og hav-og strandavsetninger av sand og grus (Simonsen, 1997, s. 3). Den marine grensen i området ligger på 175 m.o.h. og har en årlig landheving på 3,2 mm. Det vil si at havet ville stått omtrent fem meter over dagens nivå for 1600 år siden (Simonsen, 1997, s. 3).

Avgrensningen av stedsnavnet Berg i dette tilfellet støtter seg i hovedsak på landskapsrom. Gården ligger på en nokså uavbrutt flate som i vest og nord avbrytes av en høyderygg. I nordøst, øst og nord avsluttes flaten av nedrykk i terrenget. En del av den østlige avgrensningen har i tillegg til nedrykket en bekk som skiller flaten fra andre «rom» i nærområdet. Gården ser ut til å ligge på en høyde og er enkelt avgrenset til denne (se fig. 10). Innenfor avgrensningen ligger gårdsnavnet Boberg. Gården ligger på en liten forhøyning ved høyderyggen og bryter noe med flaten. Jeg valgte dog å ta den med da høyderyggen like bak var en større og mer synlig brytning. Ifølge Rygh (Dokumentasjonsprosjektet, 1999) kommer første ledd av mannsnavnet Baugi, en svakt bøydd sideform av Baugr. Kåre Hoel (2017) oppfatter Bobergs første ledd som genitiv flertall av norrønt *baugr* m, «ring», som muligens kommer av Bobergs fire steinkretser. Ifølge Hoel er Boberg trolig en utskilt part av Berg, «Berg-gården med (de mange) steinringene» (Hoel, 2017, s. 21).

Figur 8. Avgrensningen av stedsnavnet Berg i Halden kommune

Figur 9. Lidar-bilde. Rød strek rundt stedsnavnet Berg sin avgrensning

Figur 10. Historisk kart fra Kartverket

Kulturhistorie

Ifølge rapporten «Middelalderske kirkesteder i Østfold fylke» av Riksantikvaren (2015) var opphavsgården Berg noe større, tolket ut ifra gårdsgrenseløp, lokaltopografi og navnetyper. Bergs-området inkluderte gårder som Klokkerød og Boberg, mulig har det også bredt seg utover dagens gårder Lundestad, Fange og Unneberg (Brendalsmo & Eriksson, 2015, s. 6). I 1397 ble det oppført en liten skyldpart i Prestteigen til Berg kirkes mensa (RB. 501). Dette er ikke å finne verken i fortegnelsen på 1570-tallet eller i Ryghs tekster om forvunnede navn. Av den grunn mener Riksantikvaren at dette kan være en indikasjon på et ukjent og nedlagt kirkested (Brendalsmo & Eriksson, 2015, s. 6). Berg kirke (ID nr. 83871) er en romansk steinkirke med rektangulært skip og døpefont av kleber datert til 1150 e.Kr. Døpefonten daterer dermed kirken til 1100-tallet (Brendalsmo & Eriksson, 2015, s. 6).

Nordvest i avgrensningen av Berg-gården er det funnet et såkalt offersted (ID nr. 81132-18). Topplaget av strukturen var rundt 100 x 100 cm og bestod av et mørkt kulturlag med spredte funn av skjørbrønt stein og keramikk. I bunn målte strukturen ca. 40 x 30 cm og her lå keramikken «in situ». Under keramikken ble det funnet en mindre konsentrasjon av brente bein.

Funnet har blitt diskutert som en urnegrav, men mangelen på synlig nedgravning har fått arkeologen til å konkludere med at leirkaret er satt direkte på bakken eller i torv. Strukturen er radiologisk datert til romertid. Under samme ID nr. er det registrert to konsentriske kretser omgitt med reist stein, men disse er tapt etter nyere tids inngrep. Lokaliteten har hele 38 registrerte kokegroper (ID nr. 81132- 41-79), 12 stolpehull (ID nr. 81132- 21-31,43) og ni groper (ID nr. 81132- 32-40). I noen av gropene gjort funn av skjørbrent stein, brent bein og keramikk.

I 2010 ble det foretatt arkeologisk registrering på Berg Prestegård av Østfold fylkeskommune ledet av Morten Bertheussen. Registreringen avslørte forhistoriske anleggsspor (ID 136009) i form av et ildsted og åtte kokegroper datert til folkevandringstid og merovingertid/vikingtid (Bertheussen, 2011, s. 2). Det ble også funnet et stolpehull som Bertheussen mener trolig kan være en del av et forhistorisk langhus og et større område med gårdstun på høyden der hvor dagens gårdstun ligger (Bertheussen, 2011, s. 2). I 2016 ble det foretatt en registrering i samme område hvor det ble funnet fire stolpehull (ID 136009) like ved forrige felt. Stolpehullene ligger nesten på rekke og er spor fra samme gårdstun, om ikke samme bygning (Berge, 2015, s. 10). To av stolpehullene ble C14-datert til 780-990 e.Kr. og 775-970 e.Kr, dvs. vikingtid.

Området har foreløpig lite gjenstandsfunn fra tiden før middelalder. Fra jernalder er det ett funn datert til merovingertid. Funnet er et rundt og flatt beslag (C60050) av forgylt kobberlegering med stil II-dekor, mulig skjoldbulebeslag. Gjenstanden er funnet mellom et større gravfelt (ID 81181) og Berg Prestegård og kirke.

Stedsnavn

Lund-navnet er tilstede to steder i Berg-gårdens nærområde. Gården Lund ligger omtrent 700 meter sør for stedsnavnet Berg. Like ved stedsnavnet Lund ligger gården Lundestad. Sistnevnte gård er nevnt første gang i 1593 og er trolig en utskilt del av tidligere hovedgård Lund (Dokumentasjonsprosjektet, 1999). På gården Lundestad er det funnet flere arkeologiske spor etter relativ stor aktivitet i form av stolpehull, kulturlag og kokegroper. Flere lokaliteter tyder på dette, som bl.a. ID nr. 177812, 17813, 143378, 177814 og 177815. Arkeolog Jan Berge registrerte lokalitetene i 2015, og skrev i sin rapport om kokegropenes ulike tolkninger og funksjoner. Kokegropeskikken er ifølge rapporten både sett på som et politisk, og/eller et kultisk fenomen, noe som kan fremheve at kokegropa ikke var en del av hverdagen (Berge, 2015, s. 24). Det er også flere interessante nedgravninger og groper rundt aktivitetsområdet som ifølge

Berge (2015) kan være produksjonsanlegg. Tolkningen er basert på bl.a. funn av slagg og blåsebelg-lignende fragment. Det er også funnet brent bein i en av disse gropene. Aktiviteten i dette området strekker seg fra eldre romertid til vikingtid. Gårdsbebyggelsen er fra sistnevnte periode. Stolpehullene var noe uoversiktlige i sjakta og er trolig fra ulike hus som har stått på ulik tid. Det er også funnet spor etter langhus fra bronsealder/jernalder på Lundestad, like sør for avgrensningen til gården Berg (ID nr. 141822).

Huseby ligger omtrent fire kilometer nordvest for Berg. Navnet er ikke av sakral funksjon, men er nevnt av flere navnegranskere som et navn av sentral/administrerende verdi. Like ved Huseby ble det i 2018 gjort store funn av hus og gravminner ved hjelp av georadar på Jellhaugen, i regi av NIKU og Østfold fylkeskommune. Det mest oppsiktsvekkende funnet var sporet etter et vikingskip. Det er gjort flere arkeologiske funn i området som kan spe på sentralfunksjonen til stedsnavnet Husby.

Rundt seks kilometer fra Berg, ligger nok et stedsnavn ved navn Berg. I dette området (Svinesund) står restene etter en bygdeborg fra jernalder (ID 3943). Stedsnavnet Heimdal ligger 2,5 kilometer nordøst fra prestegården og kan ligne den norrøne mytologien om Heimdall. Navnet er imidlertid ikke registrert hos «Norske gaardnavne», og har ingen registrerte kulturminner som kan støtte en eventuell kultisk funksjon. Det er ellers få «typiske» sakrale stedsnavn å finne i området, sett bort i fra det mulige sakrale navneleddet Lund i Frydenlund. Stedsnavnet har ingen beskrivelser i «Norske gaardnavne» og har heller ingen kult-indikerende spor. De sakral-indikerende stedsnavnene rundt Berg er få, og Lund er dermed det eneste sakrale stedsnavnet i nærområdet. Huseby kunne ha vært et godt bidrag til navnemiljøet, men ligger trolig for langt fra undersøkelsesområdet.

Berg, Asker kommune

Viken fylke

Norske Gaardnavne, O. Rygh: Gnr. 17, Berg

Sogn: Asker

Herred: Asker

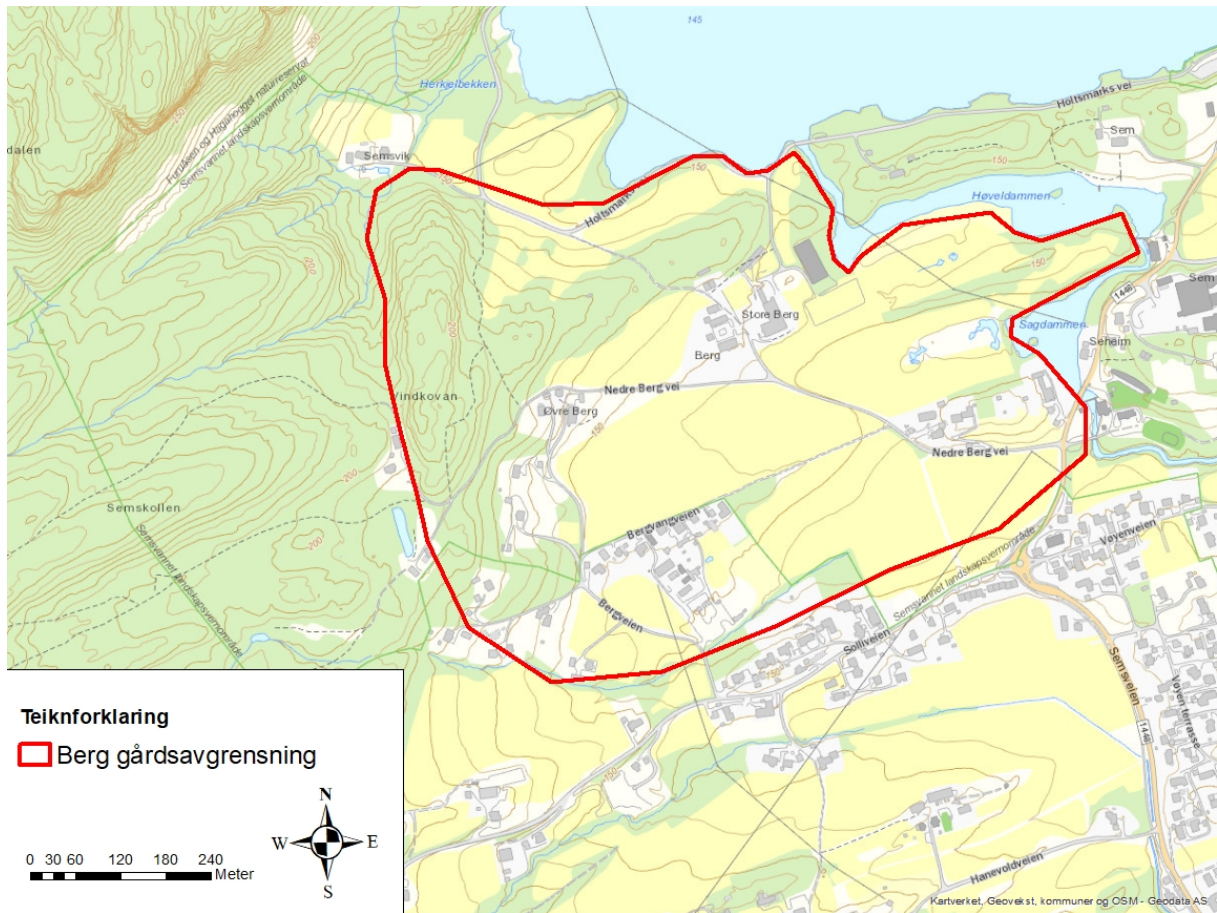
Amt: Akershus amt

Notat: Tidligste kilde som er registrert i Norske Gaardnavne er år 1578.

Områdebeskrivelse

Like nord for Asker, mellom Drammen i sørvest og Sandvika i nordøst, ligger stedsnavnet Berg. I dette tilfellet er gård- og naturnavnet Berg veldig betegnende for stedet siden det befinner seg på klippegrunn. I bygdeboka «Asker. Bidrag til bygdens gaardshistorie» betegner Torgersen (1917) Bergs-gårdene som de eldste gårdene i bygda. Gjennom tidene har navnet blitt omtalt som bl.a. Bærgh, Berg, Berrigh (Torgersen, 1917, s. 106). Fra middelalderen har gården vært delt i to og blitt omtalt som Berg Søndre og Berg Nordre. Etter 1440 har gårdene blitt kalt Berg Øvre og Berg Nedre (Torgersen, 1917, s. 106). Gårdene ligger fint til under Bergsfjellet. Askerelva renner fra Semsvannet og gjennom landbruksområdene mellom Berg-gårdene og Semsbruket. Området er lite preget av bebyggelse, med unntak av gårdene Øvre/Nedre Berg, Sem og Lund. Det er også en del bebyggelse langs Bergvangveien og Sollivei, resterende område består av dyrka mark. Området Vøyen, sør for Sem bruk, har tett boligbebyggelse som følger Askerelva helt ned til Asker.

Området rundt stedsnavnet Berg er svært preget av nettopp bergformasjoner. Gården virker noe kupert, og har flere høyder og koller innimellom jordene. Dagens avgrensninger til gårdene Berg (Øvre, Nedre og Store) ser ut til å ligge på en høyde i terrenget. Denne høyden har markert undersøkelsens avgrensning av stedsnavnet Berg i sør. I øst avgrenses stedsnavnet ved Sagdammen og Høveldammen, og ved Semsvannet i nord. Like ved Semsvannet skråner terrenget brått oppover mot nord. Dette danner en naturlig avgrensning i nord og nordvest. I Vest ligger flere koller, blant annet Semskollen, som lager grunnlaget for grensa her. Høyden Vindkovan ligger like fremfor Semskollen, og er lagt innenfor avgrensninga. Vindkovan kan være en av grunnene bak navnet Berg siden høyden er nokså markant og bratt på alle sider. I tillegg befinner det seg et kulturminne her som kan være viktig i Berg-navnets videre tolkning.

Figur 11. Avgrensning av stedsnavnet Berg

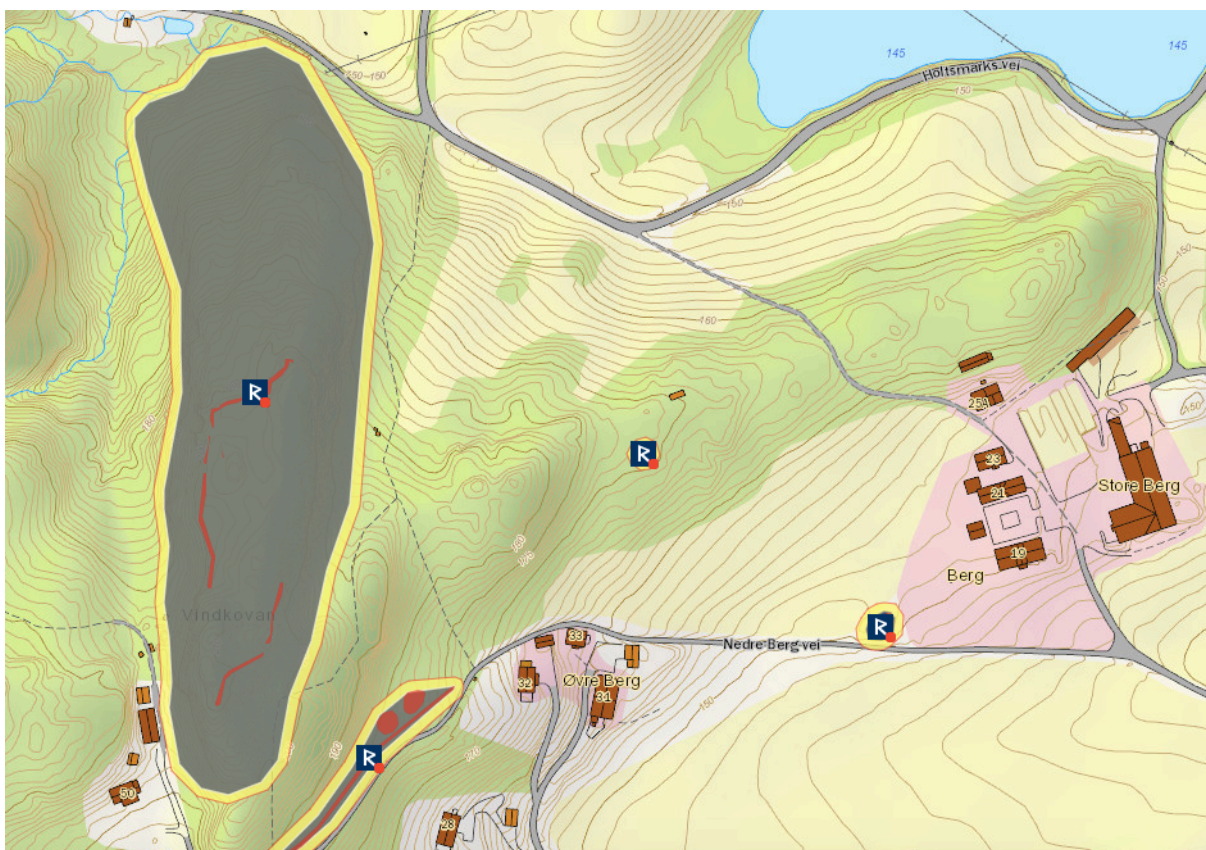
Figur 12. Lidar-bilde av terrenget ved stedsnavnet Berg

Figur 13. Historisk kart fra Kartverket

Kulturhistorie

Øverst på Vindkovan ligger restene etter en bygdeborg fra jernalder (ID nr. 68412). Berget, eller kollen faller meget bratt ned fra forsvarsanlegget, spesielt i øst og vest. I dag står det igjen større, delvis mosegrodde bruddstein og blokker fra forsvarsanlegget. Forsvarsverket signaliserer både sentrale og militære funksjoner ved stedet. Innenfor undersøkelsens avgrensning av stedsnavnet Berg er det ingen flere arkeologiske spor av verken sakral eller spesiell sentral verdi. Få meter sør for den sørlige avgrensninger ligger det et bosetningsområde (ID 223799) med funn av stolpehull, kokegropes og kulturlag som inneholdt kull og keramikk. Bosetningsområdet er C14-datert til overgangen romersk jernalder til folkevandringstid (340-425 e.Kr.) (Kræmer, 2017, s. 11). Arkeologiske spor av denne karakteren finnes flere steder like sør for sørlig avgrensning gården Hanevold som bl. a. ID nr. 87760, 87761 og 87762.

Figur 14. Forsvarsanlegget på gården Berg.

Berg i Asker har ingen middelalderkirke, men knappe 1,7 kilometer fra Berg ligger Asker kirke. Sentralt i bygda, på samme sted hvor den yngre kirken står i dag, ble Asker kirke oppført i det 13. århundre. Den ble for første gang omtalt i 1327, men kan være eldre enn 1250 (Torgersen, 1917, s. 410). Asker gård het tidligere Røyrin og var en av de såkalte «vin»-gårdene, et navn som vitner om høy alder (Torgersen, 1917, s. 44). Rygh mener at navnets første ledd stammer fra Røyr-Røis, og at endestavelsen utvilsomt måtte ha vært «vin». Med dette som utgangspunkt ville navnet ha betegnet en ryddet gressgang (Dokumentasjonsprosjektet, 1999). «Vin»-gårdene var blant de første bebygde gårdene i bygda (Torgersen, 1917, s. 44)

Stedsnavn

Gårdene Berg, Sem og Lund ligger i umiddelbar nærhet til hverandre i samme jordbrukslandskap. Stedsnavnet Lund i dette tilfellet står usammensatt. Det finnes flere tilfeller av navneleddet -lund i nærområdet (f.eks. Kveglund), men ingen med teoforiske førsteledd. Stedsnavnet Lund i Asker er ikke registrert hos Rygh, og det er ingen registrerte kulturminner verken på eller rundt gården. I likhet med stedsnavnene Berg og Lund, er også stedsnavnet Sem ofte tolket som et eldre stedsnavn. Navnet kommer av det norrøne Sæheimr og betyr bosettingen

ved sjøen (sæ m.: sjø/innsjø, heimr m.: hjem) (Maixner, 2019, s. 2). Stedsnavnet indikerer ikke direkte kultiske funksjoner, men kan imidlertid indikere sentrale funksjoner, som bl.a. havneområder, handel og bytte, håndverk og maritimt forsvar (Maixner, 2019, s. 24). Det er ikke registrert kulturminner verken på eller ved stedsnavnet Sem i Asker. En sentral funksjon blir dermed vanskelig å bekrefte i dette tilfellet.

Tre kilometer nordøst finner vi Salåsen. Førsteleddet Sal- er ofte forbundet med en sakral eller kultisk funksjon, men denne funksjonen er vanskelig å tilegne stedsnavnet Salåsen. Navnet er trolig av nyere tid da ikke er å finne i noen eldre kilder. Stedet har heller ingen arkeologiske funn som kan støtte en sakral tolkning. Staver ligger ca. 4,5 kilometer nordøst for Berg og kan komme av det sakrale navneelementet Stav. Ifølge Rygh ble navnet registrert som Staffue i 1666 (Dokumentasjonsprosjektet, 1999). Området ligger like i nærheten til middelalderkirken Tanum i tillegg til flere bosetnings- og aktivitetsområder fra jernalderen. I overkant av tre kilometer øst for Berg ligger Torstad, hvor førsteleddet kan komme av den norrøne guden Tor. Stedsnavnet er registrert i DN. IV i 1358, og har funn av en korsformet spenne fra yngre jernalder. En sakral tolkning blir imidlertid avslått av Rygh som antyder at stedsnavnet kommer av Þórisstaðir, fra mannsnavnet Tore (Þórir) (Dokumentasjonsprosjektet, 1999).

Omtrent tre kilometer øst fra stedsnavnet Berg ligger Hofstad. «Norske gaardnavne» forteller at stedsnavnet er oppført som Hoffstad i 1617, men Rygh legger til at navnets opprinnelige form må være av Hofstaðr, Tempel-sted, ikke Hofstaðir. Like ved ligger en struktur av ukjent funksjon (ID nr. 22786). Strukturen er en haug oppbygd av jord med søkk i sentrum, mulig et resultat av plyndring. På kartet virker det som at lokaliteten befinner seg på en høyde. Det er vanskelig å si noe om lokaliteten uten å ha sett den fysiske eller fått ytterligere informasjon om f.eks. jordmasse, lagdeling o.l. Kanskje kan strukturen ha vært et frittliggende offersted likt offerhøyden på Sorte Muld (Jørgensen, 2009, s. 337). På den andre siden kan det også være rester etter et gravminne. Det finnes dessverre ingen dateringer av strukturen. Området har ingen andre funn som kan bekrefte Ryghs tolkning av navnet.

Vangen ligger et par kilometer øst for Berg og har navneelementet Vang. Stedet ligger midt i et boligfelt som kompliserer tolkningsgrunnlaget noe. Stedsnavnet er oppført i «Norske gaardnavne» uten datering, men Rygh nevner at navnet kommer av sætervold (setervoll). En annen versjon av navneelementet finner vi på Solvang, knapt en kilometer fra stedsnavnet Berg. Navneleddet Sol- kan mulig forbindes med gudinnen Sol i norrøn mytologi (Den eldre Edda).

Siden dette navneleddet sjeldent dukker opp blant de mest tradisjonelle gudenavnene i navnegranskingen legges denne tolkningen død. Det er heller ingen kulturminner i området, selv om området ligger nært middelalderkirkestedet Asker kirkested. De mest sannsynlige sakrale stedsnavnene i området rundt Berg blir dermed Lund, Staver, Hofstad og Vangen.

Berg, Frosta kommune

Trøndelag fylke

Norske Gaardnavne, O. Rygh: Gnr. 42, Berg

Sogn: Frosten

Herred: Frosten

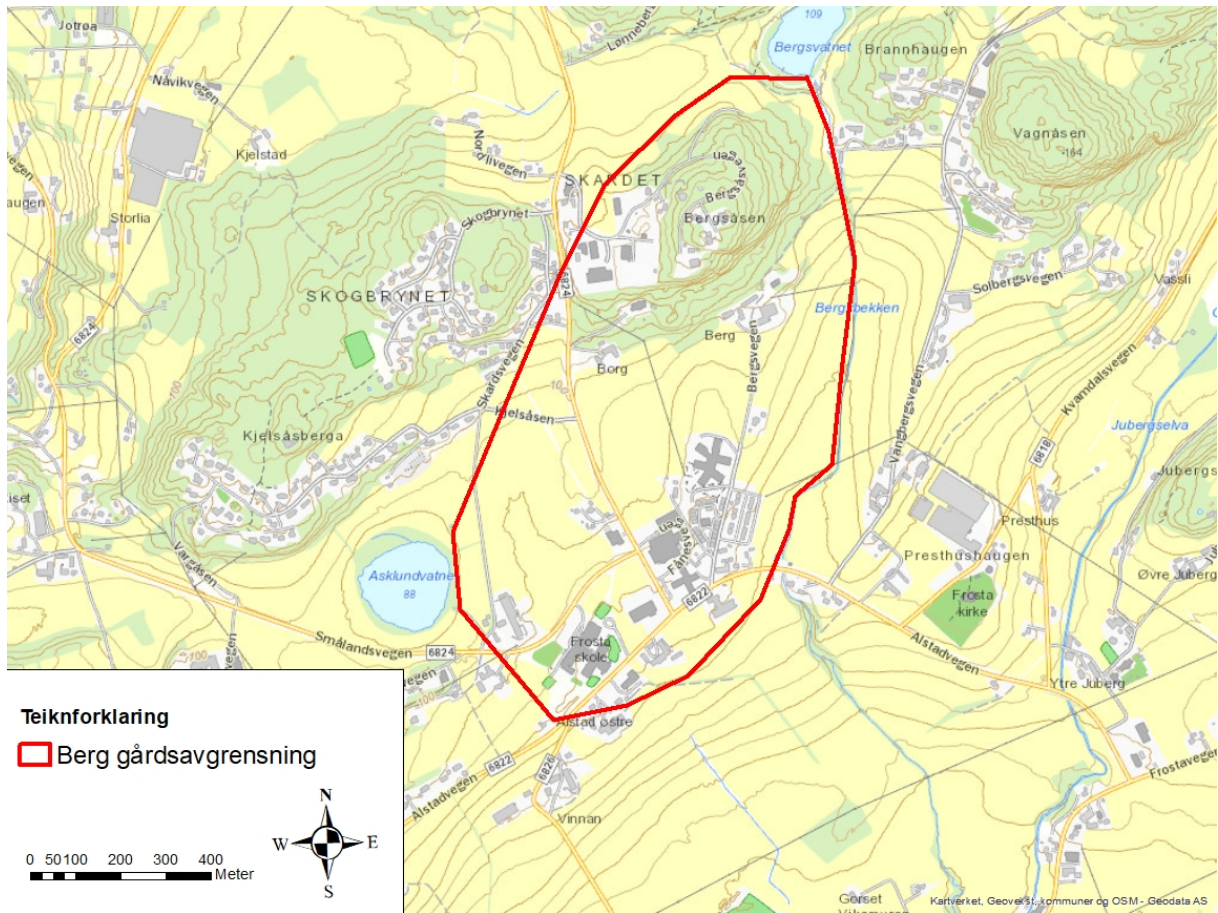
Amt: Nordre Trondhjems amt

Notat: Berg nevnt første gang i brev i Diplomatarium Norvegicum (bind I-XXI) i 1345.

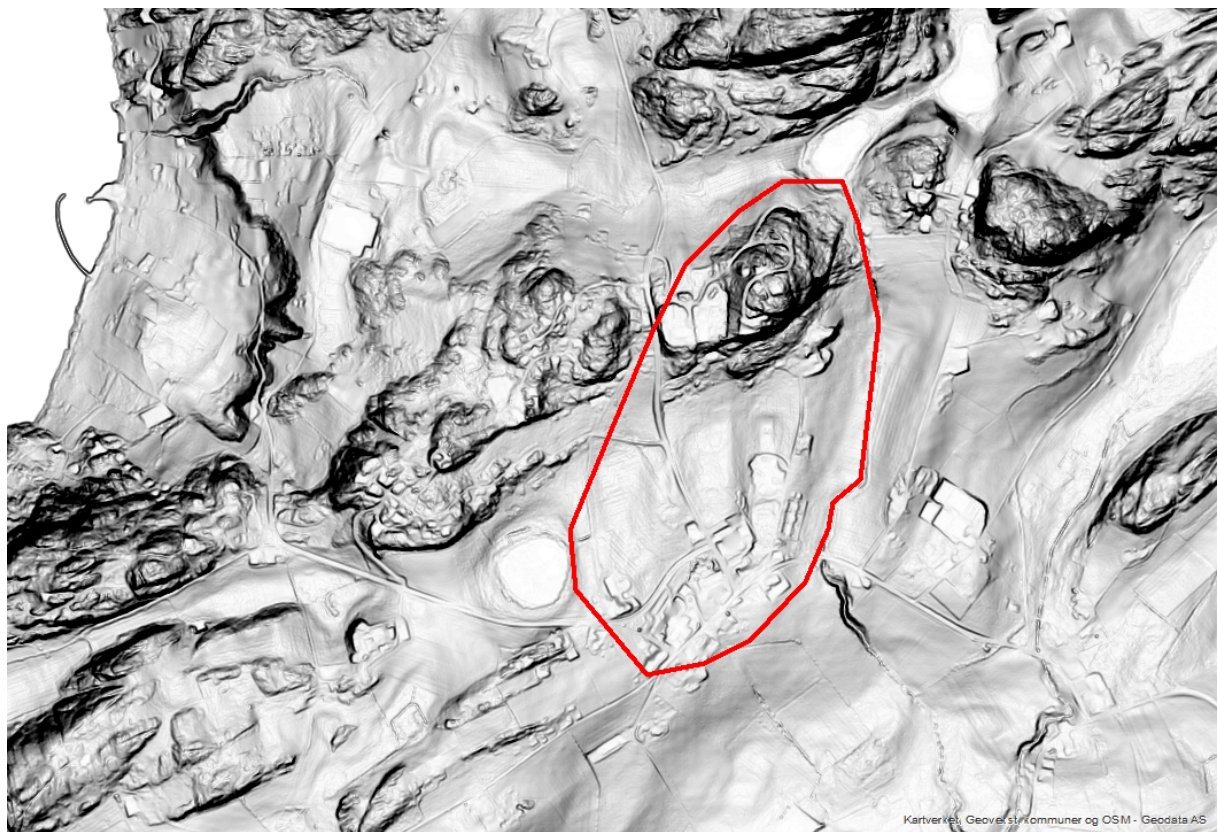
Områdebeskrivelse

Halvøya Frosta ligger sentralt til i Trondheimsfjorden, nordøst for Trondheim og grenser til Levanger i øst. Den sørvestlige delen av Frosta er i hovedsak lavland, og 80% av kommunens areal er under 150 m.o.h. I den nordøstlige delen er halvøya preget av åser og koller som strekker seg opp mot 250-300 m.o.h. Det høyeste punktet er Storheia som ligger på 370 m.o.h. Det tettest bebygde området på halvøya befinner seg på det beste jordbrukslandet i sør (Rosvold, 2019). Frostas gode beliggenhet i Trondheimsfjorden har gjennom århundrer skapt god forbindelse med folk fra nord og sør.

Stedsnavnet Berg ligger omtrentlig midt på halvøya like nordvest for Frosta kirke. Gården befinner seg like ved foten av en høyde kalt Bergsåsen. Høyden er relativt bratt på alle sider, spesielt i sør, siden som vender mot dagens gård Berg. På alle sider er naturformasjonen omringet med jorder og jordbrukslandskap, sett bort i fra i vest hvor det ligger flere mindre berghøyder som i dag er kledd med skog. Bergsåsen ser ut til å være den mest markante høyden i nærområdet, mulig den høyeste. Mest sannsynlig er det denne høyden stedsnavnet har fått navnet sitt fra. Av den grunn starter avgrensningen mellom foten av Bergsåsen og innsjøen Bergsvatnet i nord. I vest blir stedsnavnet begrenset til Bergsbekken som har formet og delt opp landskapet og «rommet». Avgrensninga følger bekken mot sør hvor den runder av mot vest ved slutten av en svak høyde ved Frosta skole. Fra skolen går avgrensninga opp mot Asklundvatnet som har laget et tydelig nedrykk i terrenget. Videre fra vannet møter avgrensninga høydene i nord, hvor den går mellom Bergsåsen og Skogbrynet.

Figur 15. Gårdsavgrensning av stedsnavnet Berg

Figur 16. Lidarbilde av landskapet

Figur 17. Historisk kart fra Kartverket

Kulturhistorie

Frostatinget har kanskje den største tyngden i kulturhistorien på Frosta. Ifølge historiske kilder foregikk tinget rundt stedene Logtun, Logstein og Rygg som ligger 3,6 km sør for Berg. Selv om tinget ikke foregikk rundt gården Berg, representerer det området makt og sentralitet rundt vikingtid og tidlig middelalder. Frostatinget er antatt etablert rundt 900-tallet, men det er muligheter for at tinget har hatt eldre tidsdybde i form av trøndersk lovområde og tings samband (Risbøl, 2017, s. 10). For om lag 1000 år tilbake dro rundt 400 nemndmenn hvert år til Frostatinget på Petersmesseaften den 28. juni (Risbøl, 2017, s. 10). Hovedferdselsåren sjøen gjorde Frosta til et naturlig og enkelt ankomststed for folk både fra nord og sør.

Avgrensningen av stedsnavnet Berg omfatter i hovedsak kokegropslokaliteter. Ved foten av den sørlige delen av høyden Bergsåsen ligger en kokegrop datert jernalder-middelalder (ID nr. 180812). I området (jordet) mellom sistnevnte lokalitet og bebyggelsen i sørlige del av avgrensningen er det per i dag ikke funnet noen arkeologiske funn. Trolig er ikke området undersøkt. Som følge av bebyggelsen og generelt mer aktivitet i sørlig del har det vært noen arkeologiske registreringer i dette området. Registreringene har ført til funn av

kokegropsfeltet ID nr. 108081, i tillegg til flere frittliggende kokegroper (ID nr. 108070, 108071, 108073, 108074, 108075, 108081). Kokegroperne består alle av kull og skjørbrent stein. Ingen andre funn er påvist i lagene. Helt sørvest i avgrensningen er det i tillegg til kokegroper funnet et kulturlag med skjørbrent stein, og mulig stolpehull med to skoningssteiner (ID nr. 108068). Knappe 200 meter øst er det funnet lignende lokalitet med seks kokegroper og to stolpehull. Ingen av lokalitetene er datert, men har de relative dateringene bronsealder-jernalder, jernalder og førreformatorisk tid.

Stedsnavn

Like sørvest for stedsnavnet Berg ligger stedsnavnet Vangberg med det sakrale navneleddet Vang. Her er det funnet flere faste og løse kulturminner fra jernalder. Stedsnavnet er nevnt første gang i DN. V 96 i 1336. Knappe 150 meter sørøst fra avgrensningen av stedsnavnet Berg ligger lokaliteten Vangberg gamle kirkested (ID nr. 101922). Det finnes bare en kilde til kirken på Vangberg. Kilden er en fortegnelse over katedraticum i 1533. Det er ved flere anledninger funnet skjelett på lokaliteten (Brendalsmo, 2016, s. 53). Lokaliteten befinner seg på et høydedrag som vender mot sørvest. Like nordøst for kirkestedet er det funnet et kulturlag og to kokegroper datert førreformatorisk (ID nr. 218290). I underkant av 20 meter sørøst ligger nok et bosetnings- og/eller aktivitetsområde med kulturlag (ID nr. 218296). Ingen av lokalitetene har spor etter bygningskonstruksjoner. Slike spor finnes imidlertid ca. 200 meter sørvest for Vangberg gamle kirkested i form av tre stolpehull og en kokegrop datert jernalder (ID nr. 91332). Navneelementet Vang, sammensatt, finnes også ca. seks kilometer nordøst for gården Berg. Stedet Vang på Fosen er ikke registrert hos Rygh.

Knappe 500 meter fra Berg ligger Asklund. Stedsnavnet er først registrert i 1559 og Rygh beskriver det som en betegnelse på liten askeskog. Det kan diskuteres om andreleddet er av en hellig lund pga. tresorten ask sin betydningsfulle tradisjon i den norrøne mytologien. Verdenstreet Yggdrasil var trolig en ask (Næss, 2019). I området ligger en gravhaug (ID 101116-1) datert jernalder. Omtrent seks kilometer nordøst for Berg ligger Hovdalen, nevnt første gang i 1610. Førsteleddet Hov- kan komme av sakral betydning i form av kultplass (Kaliff, 1997, s. 73). I «Norske gaardnavne» skriver Rygh av navnets eldre skrivemåte hói/høi (høy) trolig er stedsbeskrivende. Området har ingen arkeologiske spor som kan indikere kultplass. Med første øyekast kan Ulvika og Ulviksveet (4,5 km øst fra stedsnavnet Berg) se ut

til å ha det teoforiske førsteleddet Ull. Dette avsikres av Rygh da han hentyder at navnet uten tvil kan forklares som sammensetning med dyrenavnet ulfr (Dokumentasjonsprosjektet, 1999).

Et navn med mulig sentral eller administrerende verdi i området er Husby, 3,6 kilometer fra Berg. Stedet har derimot ingen kulturminner som kan bekrefte dette. Rygh har ikke ført opp stedet i «Norske gaardnavne», og det blir derfor vanskelig å gi området en sentral funksjon. Nesten seks kilometer nord for Berg ligger Stavset. Stedsnavnet ble oppført som Stafsetther i 1559 og Steffsettir i 1590. Rygh nevner at førsteledd må komme av Stafr, men at det ikke er lett å avgjøre og at det kan ha kommet av mannstilnavnet som ble brukt i tiden gårdsnavnet ble oppført. Muligheten for at førsteleddet Stafr kommer av det mulige sakrale navneelementet Stav/Staff er ikke utenkelig. Sett bort fra funn av en ildslagningssten i nærheten er det ingen andre kulturminner fra jernalderen i området. Det er ikke mange sakrale stedsnavn eller navneledd å ta tak i nærområdet rundt gården Berg på Frosta. Flere av de mulige sakrale navnene ligger trolig for langt i fra hverandre. Av den grunn ender navnemiljøet rundt stedsnavnet Berg opp med de mulige sakrale stedsnavnene Vangberg, Asklund og Stavset.

I det avgrensede området rundt Berg er det to naturnavn som mulig kan fortelle noe om området. Borg ligger mellom høydene Bergsåsen og Skogbrynet, lokalisert ved foten av Bergsåsen. Det er ikke funnet rester etter noen form for forsvarsverk eller bygdeborg i området. Gårdsnavnet er heller ikke registrert hos Oluf Ryghs «Norske Gaardnavne», det er derfor vanskelig å datere stedsnavnet. Om navnet skulle være beskrivende for området i tillegg til ha en eldre datering, kan området kan ha fungert som et slags utkikkspunkt med naturlige forsvarselementer. Et lignende scenario ville da vært Storhaugen (ID 57843) på Inderøy i Trøndelag. Her ligger det trolig et borganlegg på en knaus med navn Berg.

Diskusjon

Med bakgrunn i tidligere forskning fra navnegranskingen ble ulike sakrale og sentrale stedsnavn i nærmiljøet rundt stedsnavnet Berg lagt frem. Framlegg av navnegransking avslørte at sakrale stedsnavn kan settes i ulike grupper og at noen stedsnavn er mer sikre enn andre. For å støtte under mulige sakrale stedsnavn ble stedenes arkeologiske spor undersøkt. Dette førte til de utvalgte sakrale stedsnavnene i tabellen under. Jeg valgte også å ta med noen få eksempler på administrerende og/eller sentraliserende stedsnavn fra eksemplene i navnemiljøteorien og andre beskrivende navn med opprinnelse i jernalderen. Hva forteller de om miljøet rundt stedsnavnet Berg? Kan de danne et mønster med likhetstrekk til Hellbergs navnemiljøteori?

Sakrale landskap

De mer sikre kultbetegnende navneelementene Hov, Hof og Horg kan spores i nærheten av stedsnavnet Berg i Øvre Eiker og Asker. I Øvre Eiker ligger stedene Hovet, Hovjordet, Hovland og Horgen med kort avstand til hverandre, noe som kan være et tilfelle av Kaliffs (1997) bemerkning om at Hov og Harg ofte forekommer sammen. Det er imidlertid få arkeologiske funn av kultisk karakter som kan bekrefte en sakral funksjon, faktisk få arkeologiske spor i det hele tatt. Hofstad i Asker har ingen kulturminner av sikker sakral funksjon, også her er det få kulturminner å ta utgangspunkt i. De kultbetegnede navneelementene Hov, Hof og Horg finnes kun i to av de fem utvalgte områdene og kan derfor ikke avdekke et sikkert mønster rundt stedsnavnet Berg.

Lund-navnene er de som går igjen hyppigst i nærmiljøet rundt stedsnavnet Berg. Verken av stedene står i sammensetning med gudenavn, de fleste står kort og enkelt alene i variasjoner av Lund og Lunde. Sett bort fra Berg i Frosta ligger de fleste Lund-navnene relativt nært stedsnavnet Berg. Lundestad (trolig utskilt fra nabogården Lund) i Halden er kanskje det mest interessante Lund-navnet i undersøkelsesområdene. Stedet har flere bosettingsspor og er meget rikt på kokegroper, i tillegg til andre mer usikre (dog interessante) nedgravinger og groper. Stedet har forøvrig også fire gravfelt og flere enkeltstående gravminner som sammen med alle bosetningssporene gir stedet en sentraliserende funksjon. Navneleddet Lund er et gjentakende fenomen i samtlige undersøkelsesområder, og er i likhet med stedsnavnet Berg en del av Vikstrands (2004) viktigste komponenter i jernalderens sakrale landskap. Med utgangspunkt i

dette utsagnet skulle stedsnavnet Lund kanskje ha avslørt flere kultiske funksjoner, men slike spor er det kun tegn til ved Lundestad i Halden kommune. Stedsnavnets gjentakelse på samtlige undersøkelsesområder kan imidlertid bekrefte Vikstrands (2004) hypotese om at det finnes en sammenheng mellom stedsnavnene Berg og Lund. Det må påpekes at denne undersøkelsen kun har fem undersøkelsesområder og at det med forsiktighet kan kalles et mønster.

En annen viktig komponent ved Vikstrands (2004) sakrale landskap er det landskapsbetegnende Åker-navnet. Stedsnavnet finnes imidlertid bare i et av undersøkelsesområdene, like øst for stedsnavnet Berg i Øvre Eiker, og kan dermed ikke kalles et gjentakende mønster. Selv om de ikke opptrer hos de andre undersøkelsesområdene finnes det mønster på Øvre Eiker som tidligere er observert om Åker-navnet. Brink (1996) påpekte at det ofte er reist kirker på steder med navn Åker, at stedene kan opptre som tinglokaliteter, samt at landsbyer med navn Vi eller Hov opptrer i nærheten. Ordet «nærhet» kan være vanskelig å tolke, men etter min vurdering ligger både Hovet, Hovland og Hovjordet nokså nært. Steinkirkene Berg og Haug kirkested fra tidlig middelalder lokaliserer seg knapt en kilometer fra stedsnavnet Åker. Selv om det i dette området ligger flere tradisjonelle sakrale stedsnavn i nærhet til stedsnavnet Åker i et område med to tidlige middelalderkirker, kan ikke kultiske funksjoner påvises med det arkeologiske materialet på stedet. Middelalderkirkene kan dermed ikke bekrefte en kultstedskontinuitet til stedsnavnet Åker.

Vang-navnene gjentar seg i områdene rundt stedsnavnet Berg i Asker og Frosta, både som første- og andreledd. Vangbergs lokalisering på Frosta i et område med middelalderkirke stemmer overens med Sandnes (1992) observasjoner om stedsnavnet. I Asker befinner stedsnavnet Vangen seg svært nært det sakrale stedsnavnet Hofstad. På disse to undersøkelsesområdene finnes det karakteristiske aspekter fra navnegranskingen, som eksempelvis tradisjonelle sakrale stedsnavn i nærhet av hverandre (spesielt i Asker), og nærhet til en tidlig middelalderkirke. Dette kan derimot ikke bekreftes med arkeologiske spor, og siden Vang-navnet bare ble påvist i to av undersøkelsesområdene kan det ikke påvises en form for mønster rundt stedsnavnet Berg.

Ikke langt nord for Berg i Larvik finner vi de sakrale stedsnavnene Gudem og Gui. Her kan navnebeskrivelsen fra Rygh bidra til å bygge opp under sakrale funksjoner. Verken stedsnavnet Gui eller Gudem har tradisjonelle spor etter hedensk gudedyrkelse. Det finnes derimot spor som kan gi sentrale funksjoner til stedsnavnene Gui og Gudem, som bl. a. et gravfelt (ID 13077)

med 15 gravhauger og en lokalitet (ID 221865) med 12 løsfunn av bl. a. spenner, gullperle og vektlodd. Gudenavnet Ull forekommer i Øvre Eiker. Stedsnavnet har ingen arkeologiske spor som kan bekrefte en sakral tolkning. De teoforiske navneelementene har stort fravær i alle områdene. Med første øyekast kan det se ut til å være flere tilfeller av gudenavnet Tor, men samtlige kommer av manns- eller kvinnenavn. Njård, Frøy og Frøya-navnene uteblir i alle områdene. Gudenavnet Njårds skal ifølge observasjoner av Sandnes (1975) ha tilhørighet til Norskekysten som vernegud for sjøfarere. Samtlige av undersøkelsesstedene befinner seg ved fjorder eller vann, ikke ved kysten. Sandnes har også observert at varianter av Frøy og Frøya forekommer mest på Vestlandet og i Trøndelag (Sandnes, 1975, s. 50). Det kan være grunnen til at navnene ikke forekommer i undersøkelsesområdene sørøst i landet. Det må påpekes at jeg kan ha oversett stedsnavn som ikke lengre ligner på navnet som var opprettet under jernalderen. En navnegransker med større faglig bakgrunn kan ha observert navnevariasjoner som jeg selv ikke har oppfattet. Det finnes også tilfeller hvor stedsnavn er blitt borte, og ikke lengre vil synes i dagens landskap.

Hellberg (1984) beskriver blant annet stedsnavnene Huseby og Tuna som navn som står i kjernen av navnemiljøene. Stedsnavnet Huseby vest for stedsnavnet Berg i Halden har trolig hatt en sentral funksjon. I området rundt Huseby er det store konsentrasjoner av bosetningsspor, gravminner og løsfunn. Området har hatt stor aktivitet under hele jernalderen, og rommer det det kjente funnet av Gjellestadskipet.

Navnemiljøet rundt stedsnavnet Berg virker ut til å ha et noe utradisjonelt utvalg av funksjonsbetegnede stedsnavn til sammenligning med stedsnavnene fra de svenske navnemiljøene. Et av de er stedsnavnet Sem som dukker opp i umiddelbar nærhet til stedsnavnet Berg både i Øvre Eiker og i Asker. Stedsnavnet Sem er ikke nevnt som en del av de funksjonsbetegnede stedsnavnene verken av Brink eller Hellberg, men kan ifølge Maixner (2019) ha sentrale funksjoner. Arkeologiske spor etter sentrale funksjoner finnes hos stedsnavnet Sem i Øvre Eiker, som forøvrig ligger innenfor avgrensningen til stedsnavnet Berg. Selv om det er vanskelig å si om det her er snakk om stolpehull etter hall, kan stolpehullene påvise stor bosettingsaktivitet, trolig etter flere hus. I samme område som bosetningssporene ble det påvist en 46 meter lang buet rekke tolket som stolpehull eller gjerde/palisadeverk (Kristiansen, Nau, Gustavsen, 2016, s. 12). Palisader og innhegninger har ved flere anledninger blitt funnet ved hallbygninger, eksempelvis hallen i Tissø (Baastrup, Bican, Thomsen, Jørgensen, 2008, s. 25).

Stolpehullene og det mulige palisadeverket er dessverre ikke undersøkt ytterligere etter georadar-undersøkelsen, noe som vanskeliggjør videre tolkning av bosettingsområdet.

Arkeologiske spor ved stedsnavnet Sem i Asker kan ikke støtte opp under en eventuell sentral funksjon, da området ikke har hatt noen arkeologiske undersøkelser. Stedet ligger imidlertid i umiddelbar nærhet til bygdeborgen ved stedsnavnet Berg, som gir området en sentral verdi. Stedsnavnet Berg i Asker er ikke det eneste tilfellet hvor det ligger bygdeborger ved Bergnavnet. Et annet tilfelle er å finne like ved Svinesund, noen knappe kilometer fra undersøkelsesstedet til stedsnavnet Berg i Halden. På disse stedene har stedsnavnet Berg markante høyder som skiller seg ut i terrenget, og det er tydelig at stedet har fått navnet etter bergformasjonen. I disse tilfellene har stedsnavnet Berg og dets område hatt militære og sentrale funksjoner i landskapet og navnemiljøet. Stedsnavnet Berg i Frosta har en lignende bratt og markant høyde som hos de nevnte bygdeborgene. Høyden kunne ha vært et naturlig valg til forsvar med sin gode utsikt i alle retninger og bratte sider. Ved enden av foten i sørvest ligger stedsnavnet Borg. Stedsnavnet Borg er ikke nevnt hos Rygh, men stedsnavnet Berg har derimot en noe eldre datering (1345 e. Kr.) (Dokumentasjonsprosjektet, 1999). Stedsnavnet Berg ligger bare noen meter fra stedsnavnet Borg, og er trolig eldre da dette er nedskrevet, noe som betyr at Borgnavnet kanskje ikke betegner en høyde etter Dams (2015) eldste tolkning av navnet. Med forbehold om at stedsnavnet ikke er alt for nytt: kanskje beskriver stedsnavnet Borg et naturlig forsvarsverk knyttet til Bergshøyden.

Et tilbakevendende trekk ved de sakrale stedsnavnene rundt Berg er mangelen på arkeologiske spor som kan understreke sakrale funksjonene ved navnene. Dette kan selvfølgelig være av flere grunner. I flere tilfeller har stedene kun hatt visuelle registreringer eller metallsøkerfunn. Flere nærliggende gårder rundt stedsnavnet Berg har sentrale funksjoner, men har ikke de typiske stedsnavnene som beskrevet hos Brink (1999). Ingen av navnene bærer vitne av konger, ranker eller andre titler som er å finne hos de svenske navnemiljøene, men samtlige har spor etter sakrale navneledd. De sakralindikerende stedsnavnene har gjennomgående arkeologiske spor som kan minne mer om sentrale funksjoner, enn sakrale. Stedsnavnene rundt stedsnavnet Berg ser ut til å ligne Brinks (1999) multifunksjonelle sentralstedskomplekser, men i småskala. De småskala multifunksjonelle sentralstedskompleksene finnes det tendenser til i undersøkelsesområdene rundt Berg i Øvre Eiker, Larvik, Halden og Asker, til dels også i Frosta.

Kan stedsnavnene i miljøet rundt stedsnavnet Berg bidra til å fortelle noe om navnets funksjon?

Undersøkelsen viser at stedsnavnet Berg inngår i landskap med sakrale navn. Dette er derimot trolig ikke tilfellet i alle tilfeller med steder kalt Berg. Det har blitt påpekt tidligere i avhandlingen, men må poengteres igjen: de fem undersøkelsesområdene kan ikke innhente nok data for å gi et konsist svar. De kan imidlertid vise tendenser til mønster som kan være interessante. Stedsnavnene Berg og Lund ser ut til å opptre sammen, om ikke svært nært hverandre. Denne observasjonen gjør Vikstrands (2004) ide om de sakrale stedsnavnene Berg, Åker og Lund meget interessante.

Stedsnavn	Berg, Øvre Eiker	Berg, Larvik	Berg, Halden	Berg, Asker	Berg, Frosta
Hov/Hof	Hovjordet, Hovland og Hovet			Hofstad	
Harg	Horgen				
Ull	Ulleren				
Tor					
Njard					
Frøy/Frøya					
Gude		Gudem og Gui			
Vang				Vangen	Vangberg
Lund	Lunde og Lundteigen	Lund	Lund og Lundestad	Lund	Asklund
Åker	Åker og Åkersborg				
Tun					
Stav				Staver	Stavset
Øvrige navn			Huseby		

Figur 18. Tabell over utvalgte sakrale og sentrale stedsnavn rundt stedsnavnet Berg i Øvre Eiker, Larvik, Halden, Asker og Frosta

Arkeologisk materiale: Faste og løse kulturminner

Stedsnavnet Berg i Øvre Eiker er mulig det undersøkelsesområdet med flest sentral-indikerende funksjoner. Dette reflekteres i eksempelvis spor etter langhus og flere andre huskonstruksjoner, meget rikt gjenstandsmateriale og spor etter lokale smeder. Stedet har også konstruksjoner som kan minne om tidligere nevnte innhegninger funnet ved haller i eksempelvis Tissø og Fugledegård. Også de mange gravminnene fra jernalderen (bortimot 20 gravminner og ett gravfelt) kan vise til den store aktiviteten og tilhørigheten til akkurat dette området. Arkeologiske funn fra gårdene Berg og Manvik i Larvik kan kombinert gi et inntrykk av et administrativt sentrum i bygda. Denne funksjonen representeres i hovedsak fra det rike gjenstandsmaterialet som bærer preg av et område med makt, rikdom og handelsvirksomhet.

Undersøkelsesområdet i Halden er det eneste stedet med sikre kultiske spor fra jernalder i form av offersted (ID 81132-18). Like ved er det funnet flere spor etter bosetting, hele 38 kokegroper og to konsentriske kretser omgitt av stein. Det arkeologiske materialet på undersøkelsesområdet, samt nabogården Lundestad har flere kokegropslokalteter, bosetningsspor, kultiske spor og gravfelt som kombinert gir inntrykk av at dette området hadde sentrale funksjoner under jernalderen, med en topp i vikingtid. I likhet med stedsnavnet Berg i Halden har stedsnavnet Berg på Frosta flere kokegropslokalteter. Forskjellen er at kokegropsfeltet i undersøkelsesområdet på Frosta virker ut til å være utelukkende kokegroper, likt tidligere beskrivelse av «spesialiserte kokegropsfelt». Siden området ikke er totalutgravd er det vanskelig å si om kokegroperne ligger i tilknytning til gårdsanlegg. Slik funnsituasjonen ser ut i dag virker kokegropsfeltet ut til å ligge uten direkte tilknytning til bosetting. Stedsnavnet Berg i Asker har til motsetning fra de andre undersøkelsesområdene utelukkende militær og administrerende funksjon under jernalderen, tolket ut ifra bygdeborgen på høyden Vindkovan.

Et gjennomgående mønster er at undersøkelsesområdene har flere arkeologiske funn som kan plassere sentrale funksjoner på stedene. Dette være seg handel- og prestisjeindikerende gjenstandsfunn, større bosettinger, flere gravfelt og enkeltstående gravminner ved bosettingene, og noen få kultiske spor. Et problem er imidlertid at det er nokså ujevn fordeling av disse funksjonene, og de danner ikke gjentagende mønster fra sted til sted.

Undersøkellesområdene i denne avhandlinga kan på ingen måte kalles sentralsteder på linje med Tissø eller Gudme, men det er etter min mening fruktbart å tenke i samme banene.

Hvilke faste kulturminner er tradisjonelt tolket som sakrale/kultiske?

Til dette spørsmålet vil jeg i hovedsak svare hallen eller storgården. Den er ikke nødvendigvis sakral i seg selv, men er trolig brukt til bl. a. kultiske ritualer, bloter osv. Hallen/storgården kan også romme andre sakrale spor som eksempelvis ofringer (ofte gullgubber) i stolpehullene, eller ildsteder uten spor etter hverdags-redskaper. Hallen eller storgården var imidlertid vanskelig å spore opp. Ingen av undersøkelsesområdene var totalutgravde eller hadde allerede kjente haller. I ett av tilfellene (Øvre Eiker) lot det seg spore et langhus (mulig storgård) med et palisadeverk som kunne ligne tidligere beskrivelser om innhegninger som lå i tilknytning til haller og/eller horg. Et annet fast kulturminne av mulig kultisk verdi er kokegropene. Slike spor ble det funnet i alle undersøkelsesområdene, med unntak av stedsnavnet Berg i Asker. I undersøkelsesområdene i Halden og Frosta var det spesielt mange av dem, og konteksten til kokegropene skilte seg ut fra de øvrige undersøkelsesområdene. Dette fordi kokegropene ble funnet ved graver og offersted, eller i større felt uten tilknytning til gårdsbosetning. Et annet fast kulturminne som har kultisk funksjon er offersteder og offerfunn. Det ble kun funnet ett sikkert eksempel på dette.

Er det flere kulturminner innenfor samme kategori fra ulike perioder? Hvilke likheter og ulikheter finnes det i gjenstandsmaterialet fra stedsnavnet Berg?

Stedsnavnet Berg i Øvre Eiker, Larvik og Halden er de med flest likheter i det arkeologiske materialet. Det arkeologiske materialet tyder på at det har vært stor aktivitet i områdene, spesielt i yngre jernalder/vikingtid. Spor etter flere huskonstruksjoner, og spesielt mulige langhus er å finne både ved stedsnavnet Berg i Øvre Eiker og i Halden. Gjenstandsmaterialet i Øvre Eiker og Larvik representerer spesialisert håndverk, handel og prestisje. De prestisje-pregede funnene har dateringer fra hele jernalderen, spesielt ved stedsnavnet Berg i Øvre Eiker. Dette er ikke tilfellet hos de andre undersøkelsesområdene hvor gjenstandene i hovedsak er datert til yngre jernalder. Undersøkelsesområdene i Øvre Eiker og Larvik har hatt stor metallsøkingsaktivitet. Gjenstandsmaterialet er noe ujevnt representert da ikke alle undersøkelsesområdene har hatt like stor (om overhode noe) metallsøkingsaktivitet.

Kan gjenstandsmaterialet speile sakrale funksjoner ved steder kalt Berg?

Få, til ingen gjenstander kan speile sakrale funksjoner ved steder kalt Berg. Det finnes ett unntak hvor keramikk er funnet i det som trolig er intensjonell depot på et offersted ved stedsnavnet Berg i Halden. Skattedepot er funnet i nærheten til stedsnavnet Berg i Øvre Eiker, men ikke innenfor undersøkelsesområdets avgrensning. Et problem som dukket opp under analysen av undersøkelsesområdene er at gjenstandsfunnene ofte er funnet i usikker kontekst ved pløying, drenering, metallsøking etc. Det er vanskelig å tilegne sakrale/kultiske funksjoner til gjenstander uten ofrings-kontekster. Gjenstandsfunnene fra stedsnavnet Berg i Larvik og Øvre Eiker speiler imidlertid andre sentrale funksjoner som handel, import og spesialisert håndverk. Eksempler på slike gjenstander er bl. a. vektlodd, slagg, importfunn, bruddmetall, mynt og andre prestisjegjenstander.

Har stedsnavnet Berg hatt sakral betydning i alle tilfellene, eller er det tilfeller hvor stedsnavnet ikke har hatt sakral betydning i det hele tatt?

Steder med navnet Berg har ujevn fordeling av kultiske spor. I avhandlingens fem undersøkelsesområder er det arkeologiske materialet av kultisk funksjon tydeligere noen steder. Stedsnavnet Berg i Halden er det eneste stedet som har en tydelig kultisk funksjon. Øvrige områder har noe vagt materiale, som gjør tolkningen vanskeligere. Mye tyder på at flere av undersøkelsesområdene har sentralfunksjoner tolket ut ifra bl. a. importfunn, bruddmetall, bosetningsspor fra større langhus og andre prestisjemetaller. Dette gjelder spesielt for stedsnavnet Berg i Øvre Eiker, Larvik og Halden. Siden sentralfunksjoner innebærer kultiske funksjoner kan man tenke seg at det i disse områdene har foregått en form for kultisk utøvelse. Et undersøkelsesområde skiller seg spesielt ut. Stedsnavnet Berg i Asker har ingen sammenlignbare funn med de øvrige undersøkelsesområdene. Forsvarsverket på gården Berg i Asker vitner om utelukkende militær funksjon. Det vil si at ja, det finnes tilfeller hvor stedsnavnet Berg ikke har hatt sakral betydning i det hele tatt.

Problemstillinger

Innledningsvis presenterte jeg følgende hypotese om stedsnavnet Berg: *steder med stedsnavnet Berg kan ha hatt en form for sakral funksjon i samfunnet, og at dette kan speiles gjennom arkeologiske spor av kultisk aktivitet under jernalderen.* Hypotesen er inspirert av Per Vikstrands (2004) ide om at stedsnavnet Berg, og naturformasjonen, kan ha inngått i det kosmologiske landskapet under jernalderen.

Var stedsnavnet Berg et sakralt stedsnavn under jernalderen?

I denne undersøkelsen viser stedsnavnet Berg i liten grad tendenser til å ha en utelukkende sakral funksjon. Overordnet lar det seg ikke påvise sakral eller kultisk tilhørighet til stedsnavnet Berg under jernalderen. Det lar seg påvise spor etter kultisk utøvelse hos noen undersøkelsesområder, men det er ikke et gjentakende mønster.

Inngår stedsnavnet Berg i sakrale komplekser av stedsnavn i jernalderen?

Det er vanskelig å skulle påvise sakrale komplekser/landskap rundt stedsnavnet Berg. Stedsnavnet Berg inngår i alle tilfellene i miljøer med sakrale stedsnavn, men det finnes få likheter ved miljøene, foruten forholdet mellom stedsnavnene Berg og Lund. Stedsnavnene i miljøet rundt stedsnavnet Berg kan imidlertid danne komplekser som ligner Brinks (1999) oppfatning av sentralstedskomplekser. Det vil si at ja, stedsnavnene i rundt stedsnavnet Berg kan oppfattes som sakrale, men det arkeologiske materialet kan ikke bekrefte kultisk utøvelse på noen av stedene. Materialet kan imidlertid vise til andre funksjoner som eksempelvis handel, import og i mange tilfeller også prestisje hos flere av de sakrale stedsnavnene. Det korte svaret på spørsmålet blir dermed at nei, det kan ikke påvises at stedsnavnet Berg inngår i sakrale komplekser av stedsnavn i jernalderen. Det kan imidlertid ikke bekreftes med det arkeologiske materialet.

Lar det seg påvise kultkontinuitet på steder med navnet Berg fra eldre jernalder til 1100 e.Kr.?

Hos noen undersøkelsesområder kan det muligens la seg påvise kultkontinuitet i form av kokegroper og/eller offersteder nært tidlige middelalderkirker. Dette er dog ikke et mønster hos alle undersøkelsesområdene. Overordnet blir svaret derfor nei, det lar seg ikke påvise kultkontinuitet på steder med navnet Berg. Problemet er mangelen på sikre kultiske funksjoner fra jernalderen. Mange sentralfunksjoner lar seg påvise, og det finnes kontinuitet i eksempelvis

bosetting og administrerende funksjoner. De tradisjonelle kultiske aspektene er generelt vanskelig å påvise med de dataene som foreligger fra de fem undersøkelsesområdene.

Avsluttende bemerkninger

Et gjennomgående problem i undersøkelsen er at avhandlinga kun tar for seg fem undersøkelsesområder. Utfallet av dette er at det ikke kan med sikkerhet påvises mønster, men vi kan finne tendenser som eksempelvis tradisjonelle sentralfunksjoner som handel, import og spesialisert håndverk. Samtlige Berg-navn befinner seg i veletablerte jernalderlandskap med relativt kontinuerlig bruk og bosetting fra eldre jernalder til middelalder og nyere tid. Funnkategorier som bygdeborger, gravfelt, kokegroper og kultiske navn er nesten forventede funn i slike landskap. Sannsynligheten er stor for at det finnes landskaper med de samme elementene uten stedsnavnet Berg.

Det finnes derimot noen elementer som kan skille seg ut fra andre lignende jernalderlandskap. Et av de er forholdet mellom Berg og Lund-navnene. Sistnevnte navn er i alle undersøkelsesområdene i umiddelbar nærhet til stedsnavnet Berg, og en større og mer omfattende undersøkelse av dette forholdet kan være interessant for videre forskning. Undersøkelsen har også ført til andre tanker rundt stedsnavnet Berg sin funksjon under jernalderen. Det ble under utvelgelsen av undersøkelsesområder og til dels i analysen observert flere forsvarsverk på steder med dette navnet. Tidligere ble stedsnavnet Borg nevnt i denne sammenhengen. En videre undersøkelse om stedsnavnet Berg sitt forhold til forsvarsverk og stedsnavnet Borg hadde vært interessant.

Litteratur

- Albris, S. L. (2014) *At bo, at benævne: Arkeologi og stednavne i jernalderens og vikingetidens landskab. Eksempler fra Sydvestjælland*. København: Museum Tusulanums Forlag
- Albris, S. L. (2017) *Stednavne og storgårde i Sydskandinavien i 1. årtusind*. (Doktoravhandling, Københavns Universitet)
- Alkarp, M. (1998) Källan, lunden och templet – Adam av Bremens Uppsalaskildring i ny belysning. *I Fornvännen* 92(3/4), s. 155-161. Hentet fra http://kulturarvsdata.se/raa/fornvannen/html/1997_155
- Andrén, A. (2013) The significance of places: the Christianization of Scandinavia from a spatial point of view. *I World Archaeology*, 45:1, s. 27-45. <https://doi.org/10.1080/00438243.2013.758939>
- Andersson, G. (2006) Among trees, bones and stones: The sacred grove at Lunda. *I A. Andrén, K. Jennbert og C. Raudvere (Red.) Old Norse religion in long-term perspectives: origins, changes and interactions: an international conference in Lund, Sweden, June 3-7, 2004*. (s. 182-186). Lund: Nordic Academic Press
- Andersson, T. (1992) Kultplatsbeteckningar i nordiska ortnamn. I *G. Fellows-jensen og B. Holmberg (Red.) NORNA-rapporter, Sakrale navne* (48) s. 77-105 Uppsala: NORNA-FÖRLAGET.
- Astrup, E.E. (2006) Goldworking techniques. Techniques, craftsmanship and composition of gold in the Hoen hoard. I *Fuglesang, S.H. og Wilson, D.M. (Red.), The Hoen hoard: A Viking Gold Treasure of the Ninth Century*. (s. 131-162) Roma: Bardi Editore
- Baastrup, M. P., Bican, J. F., Gebauer Thomsen, L., & Jørgensen, L. (2008). Højtømret hov og hørg: Edda-digtningens stormandsresidenser. *Nyt fra Nationalmuseet*, (119) (s. 24-27)
- Baudou, E. (1989) Hög – gård – helgedom i Mellannorrland under den äldre järnåldern. *Arkeologi i norr* 2. Umeå
- Berge, J. (2015) *Arkeologisk registrering: Ringledning etappe IV*. Sarpsborg: Østfold fylkeskommune, Fylkeskonservatoren
- Bergstøl, J. (2005) Kultsted, verksted eller bosted? En arkeologisk undersøkelse av et kokegropfelt på Gjødning i Hurdal. I *L. Gustafson, T. A. Heinbreen, J. Marlens (red.) De Gåtefulle kokegroper, Varia* 58 (s. 145-153), Universitetet i Oslo

- Bertheussen, M. (2011) *Kulturhistorisk registrering. Ny lagerhall på Berg Prestegård*.
Sarpsborg: Østfold fylkeskommune
- Birkeli, E. (1938) *Fedrekult i Norge. Et forsøk på en systematisk-deskriptiv fremstilling*.
Skrifter utg. Av det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo. II. Hist. -Filos. Klasse. 1938.
No 5. Oslo
- Brendalsmo, J. (2006) *Kirkebygg og kirkebyggere. Byggherrer i Trøndelag ca. 1000–1600*.
Oslo: Unipub
- Brendalsmo, J. (2016) *Middelalderske kirkegårder i Trøndelag fylke*. Oslo: Riksantikvaren
- Brink, S. (1990) Cultsites in Northern Sewden. *Scripta Instituti Donneriani Aboensis. Vol 13*.
(s. 458-489)
- Brink, S. (1990) Nordens husabyar – unga eller gamla? *II. Fuglestvedt, T. Gansum, & A. Opedal (Red.) Et hus med mange rom. Vennebok til Bjørn Myhre på 60-årsdagen. Bind B.* (s. 283-291) Stavanger: Arkeologisk museum i Stavanger
- Brink, S. (1992) Kultkontinuitet från bosättningshistorisk utgångspunkt. *I B. Nilsson (red.) Kontinuitet i kult och tro från vikingatid till medeltid. Projektet Sveriges Kristnande Publikationer 1.* (s. 105-127) Uppsala: Lunne Böcker
- Brink, S. (1992) Har vi haft ett kultiskt *al i Norden? *I G. Fellows-jensen og B. Holmberg (red.) NORNA-rapporter 48. Sakrale navne.* (s. 107-121) Uppsala: NORNA-FÖRLAGET.
- Brink, S. (1996) Political and Social Structures in Early Scandinavia. A Settlement-historical Pre-study of the Central Place. *Tor, Tidsskrift för arkeologi*, 28 (s. 235-281) Uppsala
- Brink, S. (1999) Social order in the early Scandinavian landscape. *I C. Fabech & J. Ringtved (red.) Settlement and Landscape. Proceedings of a conference in Aarhus, Denmark.* May 04.-07.1998. Højbjerg Jutlands Archaeological Society (s. 423-439)
- Brink, S. (2007). How uniform was the old Norse religion? Old Norse myth and society. *I J. Quinn, K. Heslop, & T. Wills. (Red.) Learning and Understanding in the Old Norse World: Essays in Honour of Margaret Clunies Ross.* (s. 105-136) Turnhout: Brepols Publishers
- Brink, S. (2008) Naming the land. *I S. Brink og N. Price (red.) The Viking World* (s. 57-66)
Abingdom: Routledge
- Christensen, L. E. (2006) Stednavne som kilde til yngre jernalderens samfundsstruktur. *I Nordiske navnes centralitet og regionalitet. Rapport fra NORNAs 35 symposium* (s. 7-33) Uppsala: NORNA förlaget.
- Christensen, L. E. 2014: Stednavne, centralpladser og vækstcentre – om tolkningsvalg og

- betydningsrelasjoner. I Eggert, B., Gammeltoft, P. & Olesen, R. S. (red.) *På sporet. Festskrift til Bent Jørgensen på 70-årsdagen den 12. Marts 2014* (s. 79-89) København.
- Dam, P. (2015) Bebyggelser og stednavnetyper. I *Navnestudier nr. 44*. København: Museum Tusulanums Forlag
- Ekroll, Ø., Stige, M. (2000) *Kirker i Norge: Middelalder i stein*. Oslo: ARFO
- Fabech, C. (1991) Samfundsorganisation, religiøse ceremonier og regional variation. Samfundsorganisation og Regional Variation – Norden i romersk jernalder og folkevandringstid. Beretning fra 1. nordiske jernaldersymposium på sandbjerg Slot 11-15 april 1989. I C. Fabech & J. Ringtved. (Red.) *Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter XXVII*. Århus: Aarhus Universitetsforlag
- Gansum, T., Jerpåsen, G.B., Keller, C. (1997) *Arkeologisk landskaps-analyse, med visuelle metoder: AmS-Varia 28*. Stavanger: Arkeologisk museum i Stavanger
- Gjerpe, L. E. (2008). Kokegroper og ildsteder. I L. E. Gjerpe (red.), *E18-prosjektet Vestfold, Bind 4, Kulturhistoriske, metodiske og administrative erfaringer* (s. 45–57). Oslo: Museum of Cultural History, Department of Heritage Management, University of Oslo
- Gjerpe, L. E. (2014) Kontinuitet i jernalderens bosetning. Et utdatert postulat arvet fra 1814-generasjonen? I A. Mjærum (red.) *Viking, Norsk arkeologisk årbok* (s. 55-78). Oslo: Norsk arkeologisk selskap
- Gustafson, L. (1999) En kokegrop er en kokegrop er en...? I *Follominne, årbok 1999* (nr. 37) s. 6-13. Follo Historielag
- Gustafson, L. (2014) Kultplasstradisjon Kokegropfeltet ved Kråkstad kirke. I B. E. Jensen (red.) *Follominne, Årbok 2014* (nr. 52) s. 21-29. Follo Historielag
- Gräslund, B. (2010) Om relationen mellan arkeologi och ortnamnsforskning. Med en diskussion om ägonamn, plurala bebyggelsenamn och begreppet gård. I *Namn och bygd 98 (2010)* (s. 45–63)
- Grønnesby, G. (2013) Bosetning på Torgårdssletta, Trondheim og Egge, Steinkjer. Et innlegg i diskusjonen om den norske gårdens opprinnelse. I S. D. Diinhoff, M. Ramstad og T. Slinning (red.) *Jordbruksbosetningens utvikling på Vestlandet: kunnskapsstatus, presentasjon av nye resultater og fremtidige problemstillinger*, s. 77-92. UBAS Nordiske arkeologiske skrifter, vol. 7. Bergen: Universitetet i Bergen
- Gustavsson, P. (2017) *Smålands möjligen centralplatsområden under järnåldern*. (Mastergradsavhandling) Uppsala: Linnéuniversitetet

- Hedeager, L. (1992) *Danmarks jernalder. Mellem stamme og stat*. Århus: Aarhus Universitetsforlag
- Hedeager, L. (1996) Myter og materiel kultur: Den nordiske oprindelsesmyte i det tidlige kristne Europa. *I Tor, Tidsskrift for arkeologi Vol. 28* (s. 217-234). Uppsala
- Heide, E. (2015) Horgr in Norwegian names of mountains and other natural features. *I Namn og Nemne: Tidsskrift for norsk namneforskning 2015* (s. 7-51) Bergen: Novus forlag
- Hellberg, L. (1975) Ortnamnen och den forntida sveastaten. Inledning till NORNAs fjärde symposium. Ortnamn och Samhälle på Hanahotmen den 25.-27.04.1975. Upublicerat.
- Hellberg, L. (1979) Forn-Kalmar. Ortnamnen och stadens förhistoria. I *I. Hammarström (red.) Kalmar stads historia*. (s. 119–166) Kalmar
- Hellberg, L. (1984) De finländska karlabyarna och deras svenska bakgrund. I: *Lars Huldén et al. (red.): Festskrift till Åke Granlund 28.4.1984*. (s. 85–106) Studier i nordisk filologi 65. Svenska Litteratursällskapet
- Hellberg, L. (2013) Ortnamnen och den forntida sveastaten. Presentation av et forskningsprojekt. *I S. Strandberg (red.) Namn och bygd 101* (s. 9–31) Uppsala: Swedish Science Press
- Helleland, B. (1997) Sosiale og sakrale uttrykk i stadnamn. Freistnad på ei tematisering. *I A. Strandberg (red.) Ortnamn i språk och samhälle. Hyllningsskrift til Lars Hellberg. Nomina Germanica, Arkiv for germansk namnforskning 22* (s. 125-142) Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
- Helleland, B. (2009) Stadnamn i Kulturminneåret 2009. Stadnamna – dei eldste levande kulturminna våre. *Nytt om namn* (nr. 49) s. 14-19.
- Helleland, B. (2014) Jernalder og bustadnamn. *Nytt om namn* (59-60), s. 99-100.
- Herschend, F. (1993) The Origin of the Hall in Southern Scandinavia. *I TOR vol 95* (s. 175-200) Uppsala
- Hodder, I. (1986) *Reading the past: current approaches to interpretation in archaeology*. Cambridge: Cambridge University Press
- Hultgård, A. (1992) Religiös förändring, kontinuitet och ackulturasjon/synkretism i vikingatidens och medeltidens skandinaviska religion. I B. Nilsson (red.) *Prosjektet Sveriges kristnande, Publikasjoner I*. (s. 49-105) Uppsala
- Hveberg, H. (1944) *Norrøn mytologi*. Oslo: Tanum
- Iversen, K. (2013) *Kokegroper på Vestlandet: En analyse av enkeltkokegroper og kokegropefeltlokalteter på Vestlandet* (Mastergradsavhandling) Universitet i Bergen, Bergen

- Jerpåsen, G.B. (1996) *Gunnerød – en arkeologisk landskapsanalyse. Varia 35*. Universitetets Oldsaksamling: Oslo
- Jørgensen, L. (2009) Pre-Christian cult at aristocratic residences and settlement complexes in southern Scandinavia in the 3rd-10th centuries AD. I U. von Freedon, H. Friesinger og E. Wamers (red.) *Glaube, Kult und Herrschaft: Phänomene des Religiösen im 1. Jahrtausend n. Chr. in Mittel- und Nordeuropa* (s. 329-354) Bonn: Habelt
- Jørgensen, L. (2011) Gudme-Lundeborg on Funen as a model for Northern Europe? I O. Grimm & A. Pesch. *Schriften des archäologischen landesmuseums, band 6*. (s. 77-89)
- Jørgensen, L. (2014) Norse Religion and Ritual Sites in Scandinavia in the 6th - 11th century. I K.P. Hofmann, H. Kamp & M. Wemhoff (red.) *Die Wikinger und das Fränkische Reich. MittelalterStudien des Institut zur Interdisziplinären Erforschung des Mittelalters und seines Nachwirkens* (s. 239-264) Paderborn
- Kaliff, A. (1997) *Grav och kultplats: Eskatologiska föreställningar under yngre bronsålder och äldre järnålder I Östergötland*. (Doktorgradsavhandling). Uppsala Universitet, Uppsala
- Kræmer, M., B., (2017) *Registreringsrapport. Med funn av automatisk fredete minner. Semsveien 126*. Larvik: Akershus fylkeskommune
- Lindquist, I. (1926) Eddornas bild av Ull och guldhornens. I J. Sahlgren (red.) *Namn och Bygd. Tidskrift för nordisk ortnamnsforskning. Årgang 14*. (s. 82-103) Lund: C. W. K. Gleerups förlag
- Lundqvist, L (1996) *Slöinge och Borg: Stormansgårder i öst och väst*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet
- Maixner, B. (2019) *Sæheimr: Just a Settlement by the sea? Dating, Naming Motivation and Function of an Iron Age Maritime Place Name in Scandinavia. *I J Mari Arch 15* (s. 5-39) (2020) Hentet fra <https://doi.org/10.1007/s11457-019-09250-z>
- Mikkelsen, E. (2006) The find in its context. I Fuglesang, S.H. og Wilson, D.M. (Red.), *The Hoen hoard: A Viking Gold Treasure of the Ninth Century*. (s. 29-53) Roma: Bardi Editore
- Munch, G. S. (2003) *Borg in Lofoten. A chieftain's farm in north Norway*. Trondheim: Tapir Academic Press
- Munch, G. S., Larssen, I. og Johansen O.S (1986) A chieftain's farm at Borg, Lofoten, N. Norway. *Society For Medieval Archaeology*, 30 (s. 88-90)

- Myhre, B. (1990) Hvor gamle er gårdsgrensene? *I T. Schmidt (Red.) NORNA-rapporter 43. Namn och Eldre busetnad*. Rapport fra NORNAS 15. symposium på Hamar 9.-11. juni 1988: Uppsala
- Narmo, L. E. (1996) «Kokekameratene på Leikvin» Kult og kokegroper. I *Viking LIX* (s. 79-100).
- Olsen, B. (2004) Momenter til et forsvar av tingene. I *Norsk museologi* (2) (s. 25-36)
- Olsen, M. (1915) Hedenske kultminder i norske stedsnavne. (Skrifter utg. av Videnskapsselskapet i Kristiania. 2. Hist.-filos. Klasse 1914, 4.) Kristiania.
- Olsen, O. (1966) Hørg, hof og kirke. Historiske og arkeologiske vikingetidsstudier. I *Aarbøger for nordisk oldkyndighed og historie*. 1965. København
- Sandnes, J. (1975) Fra gudehov til kirkested: Et kapittel av stedsnavnenes kulturhistorie. I *Helleland B. (Red.), Norske stedsnavn/stadnamn*. (s. 48-62) Oslo: Grøndahl & Søn Forlag A/S
- Sandnes, J. (1992) Norske stedsnavn og hedensk kultus. En vurdering av Magnus Olsens teorier i lys av nyere forskningsdebatt. I *G. Fellows-jensen og B. Holmberg (red.) NORNA-rapporter 48. Sakrale navne*. (s. 9-21) Uppsala: NORNA-FÖRLAGET.
- Sandnes, J. (1997) Navneleddet tun i norske gårdsnavn, et bidrag til den realhistoriske forståelsen. I *A. Strandberg (red.) Ortnamn i språk och samhälle. Hyllningsskrift til Lars Hellberg. Nomina Germanica, Arkiv för germansk namnforskning 22*. (s. 225-232) Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
- Sandnes, J. & Stemshaug, O. (1980) *Norsk stadnamnleksikon*. Oslo: Det Norske Samlaget
- Simonsen, M. F. (1997) *Hva skolegården skjulte. Jernaldergravene på Berg skole – et formidlingsprosjekt*. (Mastergradsavhandling) Oslo: Universitetet i Oslo
- Solberg, B. (2003) *Jernalderen i Norge. 500 før Kristus til 1030 etter Kristus*. Oslo: J.W. Cappelens Forlag a.s.
- Sundqvist, O. (2014) Religious and ideological aspects of hall interiors in Late Iron Age. I *M. Olausson (red.) Runsa Borg – Representative Life on a Migration Period Hilltop Site – a Scandinavian Perspective* (s. 111-145) Jengel förlag
- Stylegar, F. (2011) Gudme on the Oslofjord? *The Gudme/Gudhem phenomenon Neumünster*. (s. 161-173) Neumünster: Wachholtz Verlag.
- Særheim, I. (2012) Sakrale stadnamn. I Strandberg S. (Red.) *Namn och Bygd: Tidskrift för nordisk ortnamnsforskning*. Årg. 100. (s. 181-200). Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs akademien för svensk folkkultur Uppsala

- Tangen, M. R. (2010) *Gullgubber. En revitalisering av norske funn.* (Mastergradsavhandling)
Trondheim: NTNU
- Torgersen, H. (1917) *Asker. Bidrag til bygdens gaardshistorie.* Kristiania: Grøndahls og Søns
forlag
- Vasshus, K. S. K. (2011) *Vestnorske offerlundar: spor etter norrøn kultpraksis i vestnorske
stadnamn* (Mastergradsavhandling) Universitetet i Bergen, Bergen
- Vikstrand, P. (1992) Ortnamnet Hov – sakralt, terrängbetecknande eller bägge delarna?
Sakrale navne. I *G. Fellows-Jensen og B. Holmberg (red). NORNA-rapporter 48.* (s.
123-139) Uppsala: NORNRA-FÖRLAGET.
- Vikstrand, P. (2001) *Gudarnas platser: förkristna sakrala ortnamn i Mälardalslandskapen.*
Uppsala: Swedish Science Press
- Vikstrand, P. (2002) Några tankar om de sakrala åker-namnen och om ortnamnskronologi. I
Ortnamnssällskapet i Uppsala årsskrift. (s. 19-38)
- Vikstrand, P. (2004) Berget, lunden och åkern. Om sakrala och kosmologiska landskap ur
ortnamnes perspektiv. I *Andrén, A., Jennbert, K., og Raudvere C. (red.) Ordning mot
kaos. Studier av nordisk förkristen kosmologi.* (s. 317-341) Lund: Nordic Academic
Press
- Vikstrand, P. (2012) Ortnamn och arkeologi – en stormig affär. I *Namn och bygd 100* (s. 201-
208)
- Wasberg, G. C. (1970) *Brunlanes. En bygdebok* (bind 1) Larvik: Brunlanes kommune,
Brunlanes Sparebank
- Weiler, E. (1994) *Innovationsmiljöer i brånsalderns samhälle och idévärld: kring ny
teknologi och begravningsritual i Västergötland.* *Studia Archaeologica Universitatis
Umensis 5* (Doktorgradsavhandling) Arkeologiska institutionen, Umeå Universitet,
Umeå
- Wilson, D. M. (2006) Introduction and summary. I *Fuglesang, S.H. og Wilson, D.M. (Red.),
The Hoen hoard: A Viking Gold Treasure of the Ninth Century.* (s. 13-25) Roma:
Bardi Editore
- Ystgaard, I. (2003) Bygdeborger som kilde til studiet av samfunns- og maktforhold i eldre
jernalder. I *A. L. Melheim (red.) Primitive tider, 6. årgang* (s. 21-29) Oslo

Nettsider

Askeladden

<https://www.riksantikvaren.no/Veiledning/Data-og-tjenester/Askeladden>

Brendalsmo, J., Eriksson, J.-E. G. (2015) *Middelalderske kirkesteder i Østfold fylke.*

Riksantikvaren. Hentet 15. april 2020 fra <https://ra.brage.unit.no/ra-xmlui/handle/11250/296660>

Buskerud fylkeskommune. (u.å.) Aker-Smørgrav-Berg. Øvre Eiker kommune.

Kulturminnekompasset: Regional plan for kulturminnevern i Buskerud. Hentet 5. mars 2019 fra

<http://www.bfk.no/Documents/BFK/Kulturminnevern/Kulturmilj%C3%B8er/%C3%98vre%20Eiker%20Aker%20Sm%C3%B8rgrav%20Berg.pdf>

Buskerud fylkeskommune. (2015) *Fagrappport for arkeologiske kulturminner og*

kulturmiljøer. Øvre Eiker kommune. Hentet fra [https://ovre-](https://ovre-eiker.kommune.no/kultur/kulturarv/Documents/Vedlegg%201%20-%20Fagrappport%20for%20arkeologiske%20kulturminner%20og%20kulturmilj%C3%B8er.pdf)

[eiker.kommune.no/kultur/kulturarv/Documents/Vedlegg%201%20-%20Fagrappport%20for%20arkeologiske%20kulturminner%20og%20kulturmilj%C3%B8er.pdf](https://ovre-eiker.kommune.no/kultur/kulturarv/Documents/Vedlegg%201%20-%20Fagrappport%20for%20arkeologiske%20kulturminner%20og%20kulturmilj%C3%B8er.pdf)

Den norske kirke/ Kirkesøk - Kikrebyggdatabasen (u.å) Hentet fra

<https://kirkesok.no/kirke/070900301>

Fredriksen, P. D. (2019, 29. november) Makt på færre hender. Hentet 25. februar 2020 fra

<https://www.norghistorie.no/merovingertid/mennesker/0702-makt-pa-ferre-hender.html>

Hovdhaugen, E., Simonsen, H. G. (2019, 31. oktober) *Etymologi* i *Store norske*

leksikon på snl.no. Hentet 20. april 2020 fra <https://snl.no/etymologi>

Kristiansen, M., Nau, E. & Gustavsen, L. (2016) *Georadarundersøkelse ved Sem gård (73/3),*

Øvre Eiker kommune, Buskerud fylkeskommune (21/2016). Hentet fra

http://www.bfk.no/Documents/BFK/Kulturminnevern/NIKU%20Oppdragsrapport%2021_2016-MINDRE.pdf

Kværne, Per. (2019, 5. mars). Kult. I *Store norske leksikon*. Hentet 20. april 2020 fra

<https://snl.no/kult>

Jerpåsen, G. B og Mehren, A (2006, 07. november) Åker gård, Hamar: reguleringsplan og

KU. Tema kulturmiljø og kulturminner. Hentet 26. februar 2020 fra

https://www.hamar.kommune.no/getfile.php/1321980-1165588597/Bilder/Hamar/Nyhetsbilder/Aktuelle%20hendelser/639_NIKU%20Uplanbeskrivelse_offettersyn%20MTE2NTU4ODU3MDM2ODM2Mzk2NQ.pdf

Kontinuitet. (u.å.). I *Store norske leksikon*. Hentet 17. desember 2017 fra

<https://snl.no/kontinuitet>

Kværne, P. (2009, 14. Februar). Kult. I *Store norske leksikon*. Hentet 17. Desember 2017 fra <https://snl.no/kult>

Lunga, P., S. (2020, 29. februar) Danelagen. I *Store norske leksikon på snl.no*. Hentet 10. mai 2020 fra <https://snl.no/Danelagen>

NIKU (u.å) Hentet fra <https://www.niku.no/2018/10/vikingskipsfunn-i-ostfold/>

Næss, E. M. (2019, 23. September). I *Store norske leksikon*. Hentet 19. april 2020 fra <https://snl.no/Yggdrasil>

Lofotr Vikingmuseum (u.å.) Utgravninger. Hentet 25. februar 2020 fra <https://www.lofotr.no/nb/historien/utgravninger>

Pilgrimsleden (u.å.) Hentet fra <https://pilegrimsleden.no/no/map/borgleden>

Vestfold fylkeskommune (2018, 06. mars) Berg gamle kirke og Manvik. Hentet fra <https://www.vfk.no/meny/tjenester-og-fagomrader/kulturarv/kulturarvartikler/berg-gamle-kirke-og-manvik/>

Risbøl, A. (2017) Frostatinget i et historisk lys. (81/2017) Hentet fra <https://www.ntnu.no/documents/10476/66990/Gunneria81.pdf>

Rosvold, K. A. (2017) Frosta. Hentet 27. februar 2019 fra <https://snl.no/Frosta>

Schmidt, T. & Gundersen, D. (2019, 4. oktober). Gårdsnavn. I *Store norske leksikon*. Hentet 8. mars 2020 fra <https://snl.no/g%C3%A5rdsnavn>

Toponymi. (u.å.). I *Store norske leksikon*. Hentet 20. april 2020 fra <https://snl.no/toponymi>

Øhrn, C. (2016, 18. mars) Nye jernalderfunn belyser Eikers posisjon i fortiden. Hentet fra <http://www.bfk.no/Nyheter/Kulturminnevern/Nye-jernalderfunn-belyser-Eikers-posisjon-i-fortiden/>

Personlig kommunikasjon

Berit Sandnes. Fagkoordinator for stedsnavn i Kartverket, Trøndelag.

Vedlegg

Faste kulturminner

Berg, Øvre Eiker

ID-nr.	Funntype	Datering	Gårdsnr./-navn
29401	Gravfelt	Jernalder	61 / Berg
83870-1	Kirkested	Middelalder	61 / Berg
218335-1	Tradisjonslokalitet	Uviss tid	61 / Berg/Hanseberg
238110	Gravfelt	Jernalder	73 / Bergsjordet/Sem/Vestby
176488	Bosetning/aktivitetsområde med bl. a. husstrukturer, 539 løsfunn, gravminner	Jernalder	73 / Sem/Horgen
238114	Bosetning-/aktivitetsområde med bl. a. gravminne, kokegrop & stolpehull	Jernalder/middelalder	73 / Sem/Horgen

Berg, Larvik

Berg, Larvik	ID-nr.	Funntype	Datering	Gårdsnr./-navn
	83872	Kirkested	Tidlig middelalder	4101 / Berg
	218958-6	Tuft	Jernalder	4101 / Berg
	70969-1/2	Gravhaug (2stk.)	Jernalder	4101 / Berg
	13129-1	Gravhaug (fjernet)	Jernalder	4126 / Kirketraet
	3276-1	Bautastein	Jernalder	4111 / Gusland Store
	143746 (-1, 6, 7, 8)	Bosetning-/aktivitetsområde	Jernalder/middelalder	4111 / Gusland Store

Berg, Halden

Berg, Halden			
ID-nr.	Funntype	Datering	Gårdsnr./-navn
83871 (-1,-2)	Kirke/Kirkegård	Middelalder	1 / Berg kirkegård / Berg prestegård
42928-1	Mulig gravhaug	Uviss tid	1 / Berg prestegård
429525-1	Mulig gravhaug	Uviss tid	1 / Berg prestegård
33363-1	Gravhaug	Jernalder	1 / Berg prestegård
3898-1	Gravhaug	Jernalder	2 / Boberg
52681 (-1,-2)	Gravfelt	Jernalder	2 / Boberg
81181	Gravfelt	Jernalder	1 / Berg prestegård, 56 / Berger
71206	Gravfelt	Jernalder	1 / Berg prestegård, 56 / Berger
33365-1	Gravhaug	Jernalder	1 / Berg prestegård, 4 / Lundestad
81139	Gravfelt	Jernalder	4 / Lundestad
23036-1	Gravhaug	Jernalder	4 / Lundestad
81133	Gravfelt	Jernalder/ førreformatisk tid	4 / Lundestad
81137	Gravhaug	Jernalder	4 / Lundestad
23035	Gravfelt (røys)	Bronsealder/ jernalder	4 / Lundestad
81182	Gravfelt	Jernalder	1 / Berg prestegård, 2 / Boberg
23019	Gravfelt	Jernalder/ uviss tid	1 / Berg prestegård
71205	Gravfelt	Jernalder	1 / Berg prestegård

13220	Gravfelt	Jernalder/ uviss tid	1 / Berg prestegård, 4/ Lundestad
23038	Gravfelt	Jernalder/ førreformatisk tid	4 / Lundestad
42942	Røysfelt	Førreformatisk	4 / Lundestad
71213-1	Gravrøys	Bronsealder/ jernalder	4 / Lundestad
243796	Gravfelt	Jernalder	4 / Lundestad
243798-0	Gravhaug	Jernalder	4 / Lundestad
23035	Røysfelt	Bronsealder/ jernalder	4 / Lundestad
81136-1	Gravrøys	Bronsealder/ jernalder	2 / Boberg, 39 / Åsekjær
71210-1	Gravrøys	Bronsealder/ jernalder	2 / Boberg, 39 / Åsekjær
81179	Gravfelt	Jernalder	47 / Nordly
2307-1	Gravhaug	Jernalder	39 / Åsekjær
81132	Gravfelt med bl. a. kokegroper, løsfunn (20), offersted, steinsetning, stolpehull	Jernalder (m. dateringer fra eldre jernalder og romertid	1 / Berg Prestegård

Berg, Asker

ID-nr.	Funntype	Datering	Gårdsnr./-navn
68412 (-1,-2)	Forsvarsanlegg	Jernalder	17 / Berg Nordre
177398-1	Gravhaug	Jernalder	17 / Berg Nordre
48735 (-1, -2)	Gravfelt	Jernalder	16 / Berg, 17/ Berg Nordre
74956 (-1, -2)	Gravhaug	Jernalder	16 / Berg Søndre
247311	Gravhaug	Jernalder	16 / Berg Nedre, 17 / Berg Nordre

Berg, Frosta

ID-nr.	Funntype	Datering	Gårdsnr./ - navn
180799-1	Gravrøys	Jernalder	42 / Berg
101922 (-1, -2, -3)	Kirkested	Middelalder	43, 46 / Vangberg
218296- (1-6)	Gravminne	Førreformatisk	44 / Vangberg
108068	Bosetning- /aktivitetsområde med bl. a. kokegrop og stolpehull	Førreformatisk	41 / Asklund
108080	Kokegroplokalitet	Førreformatisk, Bronsealder-Jernalder	78
108069	Kokegrop	Førreformatisk	78
108070	Kokegrop	Førreformatisk	78
108073	Kokegrop	Førreformatisk	78
108071	Kokegrop	Førreformatisk	78
108074	Kokegrop	Førreformatisk	78
108075	Kokegrop	Bronsealder-Jernalder	78
108081	Kokegrop	Bronsealder-Jernalder	78
108082	Kokegropslokalitet	Bronsealder-Jernalder	78

Løse kulturminner

Berg, Øvre Eiker

Museumsnr./ID. nr.	Funntype	Datering	Beskrivelse	Gårdsnr./navn
C59788	Spenne	Yngre romertid	Bøylespenne. Kobberlegering/jern. Trådaktiv bøyle som går over i en nabblignende avslutning	61 / Berg
C59788	Mynt	Yngre romertid/ vikingtid	Sølv. Dirhem. Abbasidekalifatet, al Mahdi. Madinat al Salam (Bagdad)	61 / Berg
C59788	Mynt	Yngre romertid/ vikingtid	Sølv/kobber. Hvid. Danmark. Hans.	61 / Berg
Unr. 20171029 ID:230867	Spenne	Merovingertid	Konisk	61 / Berg
Unr. 2017044 ID:229179	Spenne	Førromersk	Fibula	61 / Berg
C60288, Unr. 68	Produksjons-avfall	Bronsealder/ jernalder	Bly. Uregelmessig kjegleformet fragment	73 / Sem
C60288, Unr. 78	Produksjons-avfall	Bronsealder/ jernalder	Lav, skålformet skal av bronse med forgylt innerside, digel?	73 / Sem
C60288, Unr. 79	Perle	Vikingtid/ middelalder	Rav. Kuleformet	73 / Sem
C60288, Unr. 81	Spenne	Folkevandrings tid	Bronse. Relieffspenne. Bøyle og øvre del av vifteformet fot, foten dekorert med punktsirkler i midtakse, og profilsette dyrehoder i kanten	73 / Sem

C60288, Unr. 82	Spenne	Folkevandrings tid	Bronse. Liten fibula med rektangulær hodeplate og kvadratisk felt på bøyle, fot og nål mangler, type som Sheteligs "små bronsespænder fra folkevandringstiden "	73 / Sem
C60288, Unr. 66	Produksjon s-avfall	Bronsealder/ jernalder	Sølv. Smeltet metall, mulig to sorter	73 / Sem
C60288, Unr. 7	Produksjon s-avfall	Bronsealder/ jernalder	Blyklump, amorf	73 / Sem
C60288, Unr. 103	Spenne	Merovingertid	Bronse. Fugleformet. Mellomste og nedre del av skjoldet, hode og nål mangler	73 / Sem
C60288, Unr. 30	Produksjon s-avfall	Bronsealder/ jernalder	Bly. Mulig støpetapp	73 / Sem
C60289, Unr. 54	Produksjon s-avfall	Bronsealder/ jernalder	Bly. Amorf klump	73 / Sem
C60289, Unr. 31	Vektlodd	Bronsealder/ jernalder	Bronse. Myntpreget	73 / Sem
C60289, Unr. 69	Perle	Bronsealder/ jernalder	Fragment i gjennomsiktig lys grønnlig glass med bobler	73 / Sem
C60280, Unr. 10	Slagg	Bronsealder/ jernalder	Smieslagg, skallformet, flat overside med noe forglasset materiale, rundet underside	73 / Sem
C60078, Unr. 2	Vektlodd	Jernalder/ middelalder	Lite sylindrisk vektlodd av blylegering	73 / Sem
C60068	Spinnehjul	Eldre jernalder	Kobberlegering. Dekor: vertikale sirkler. Spinnehjulet har hvelvet basis - og toppflate og konvekse sideflater, nærmest som Høigård Hofseth 1985, fig. 8	73 / Sem

C60063	Spinnehjul	Jernalder	Lite spinnehjul av blylegering med ryggete sideflater, nærmest som Høigård Hofseth 1985, fig. 3: II F.	73 / Sem
C60079	Armrings	Vikingtid	Del av armring. Kobberlegering med en rekke trekanten i kraftig relieff på hver side av midtribbe	73 / Sem
C60288, Unr. 75	Produksjon s-avfall	Bronsealder/ jernalder	Gull. Avklippet stangformet fragment	73 / Sem
C60288, Unr. 52	Remspenne	Vikingtid/ middelalder	Avbrekket del av remspenne/remforde ler. Ornament med lave furer langs kantene	73 / Sem
C60289, Unr. 44	Spenne	Folkevandrings tid	Fragment av korsarm med innpunslet punktsirkel	73 / Sem
C60289, Unr. 4	Spinnehjul	Vikingtid/ middelalder	Kannelerte sider, toppen skadet	73 / Sem
ID: 212149	Mynt	Vikingtid	Sølv. Dirhem. Abbasidekalifatet. Harun al Rashid (786-809). Mohammediyya (Ray)	73 / Sem
C60087	Spinnehjul	Yngre jernalder	Forholdsvis flat spinnehjul av blylegering med rett basis, krum overflate og krumme sideflater	73 / Sem
C60288, Unr. 76	Perle	Vikingtid	Fragment av sylindrisk perle	73 / Sem
C60288, Unr. 86	Vektlodd	Vikingtid/ middelalder	Blokkformet	73 / Sem
C60289, Unr. 14	Remspenne	Jernalder/ middelalder	Fragment av lett buet flat stang med asymmetrisk takrygget tverrsnitt	73 / Sem

C60065	Vektlodd	Jernalder/ middelalder	Sylindrisk vektlodd av kobberlegering, regelmessig form	73 / Sem
C60064	Nøkkel	Vikingtid	Nedre del ac en vriåsnøkkel av kobberlegering med rundt skaft og gjennombrudt hode	73 / Sem
C60288m, Unr. 44	Perle	Vikingtid/ middelalder	Simpel, uregelmessig rund med stor gjennom boring	73 / Sem
C59554	Spenne	Folkevandrings tid	Del av bøyle og begynnelse av fot eller hode av bøylespenne av kobberlegering. Bøyle kraftig profilert med lengs- og tverrgående lister.	73 / Sem
C59564	Betalingsø lv	Vikingtid	Trolig klippet av en flat armring. Dekorert med innpunslet stempeldekor, bestående av trekanter fylt med tre pelleter hver.	73 / Sem
C59556	Spenne	Folkevandrings tid	Del av bøyle og fot av korsformet spenne av kobberlegering.	73 / Sem
C60066	Vektlodd	Jernalder/ middelalder	Terningformet vektlodd av blylegering	73 / Sem
C60076	Spinnehjul	Jernalder/ middelalder	Bly. Hemisfærisk med flat bunn.	73 / Sem
C60095	Vektlodd	Vikingtid	Kuleformet. Kobberlegering med jernkjerne med to avflatete poler. En polflate dekorert med punktsirkler, omgitt av ringformet krans av små punktsirkler	73 / Sem

C60073	Spenne	Folkevandrings tid	Kobberlegering. Del av liten bøylespenne med tilnærmet trekantet fot. Abrudd omtrent i midten av bøylene, andre del av bøylene og hodeplate mangler. Rester etter nålfeste bevart	73 / Sem
C59562	Vektlodd	Jernalder	Kubusformet. Blylegering	73 / Sem
C59545	Vektlodd	Vikingtid	Kuleformet. Kobberlegering med jernkjerne med to avflatete poler. En polflate dekorert med tre, trolig fire punktsirkler. Andre side korrodert bort.	73 / Sem
C59536	Vektlodd	Vikingtid	Kuleformet. Kobberlegering, trolig jernkjerne med to avflatete poler. Ingen dekor	73 / Sem
C59542	Vektlodd	Vikingtid	Sylindrisk vektlodd av blylegering. Ene delen hugget av	73 / Sem
C60288, Unr. 85	Spenne	Merovingertid	Fragment av den vifteformede halen	73 / Sem
Un. 2: 150188	Mynt	Vikingtid	Sølv. Dirhem. Abbasidekalifatet. Harun al Rashid (786-809).	73 / Sem
C59548	Spenne	Yngre jernalder	Kobberlegering. Kvadratisk fragment av rektangulær platespenne. Avbrudd ved en ende. Forside: flettverksmønster omgitt av siksakbånd langs randen. Rester av nålfeste bevart.	73 / Sem
C59557	Spenne	Folkevandrings tid	Kobberlegering. Bøyle og del av fot av bøylespenne eller korsformet spenne	73 / Sem

C59555	Spenne	Folkevandrings tid	Kobberlegering. Fragment. Trolig del av en bøyle med firkantet plate av en liten bøylespenne	73 / Sem
C60069	Spenne	Merovingertid	Likearmet spenne. Kobberlegering. Hovedform som Jenssen 1998, type II.4, pl. 13-14	73 / Sem
C60080	Spenne	Folkevandrings tid	Hodeplate og bøyle av liten bøyleformet spenne. Kobberlegering. Spennen er avbrudd ved overgangen til foten, fot mangler.	73 / Sem
C60077	Spenne	Merovingertid	Kobberlegering. Oval platespenne med symmetrisk dekor i form av to båndformete dyr. Nålholder og nålfeste mangler	73 / Sem
C60288, Unr. 19	Spenne	Merovingertid	Likearmet spenne av bronse. Nål og nåleholder mangler.	73 / Sem
C60288, Unr. 102	Spenne	Merovingertid	Bronse. Konisk. Nål, nåleholder og knapp mangler. Overside ornamentert med 3 konsentriske sirkler, mellom den innerste og forsenkningen til knappen lett innpunslede små trekanter	73 / Sem
C60288, Unr. 31	Halsring	Bronsealder/ jernalder	Massiv ringfragment med ruteformet tverrsnitt, antakelig halsring	73 / Sem
C59553	Spenne	Vikingtid	Kobberlegering. Likearmet spenne av type som Callmer 1999, fig. 1	73 / Sem

C59552	Vektlodd	Vikingtid	Rombeformet. Kobberlegering. Dekor: innstemplete trekanter på den ene siden	73 / Sem
C60288, Unr. 95	Spenne	Merovingertid	Velbevart, borsett fra nålholder og nål mangler. Overside dekor: omløpende innpunslet perlebånd og små trekantede innstemplinger	73 / Sem
C60288, Unr. 32	Mynt	Vikingtid	Sølv. Dirhem. Klippet fragment med bevart ytterkant	73 / Sem
C59560	Vektlodd	Vikingtid	Kuleformet. Blylegering. To avflatete poler.	73 / Sem

Berg, Larvik

Museumsnr./ID.nr.	Funntype	Datering	Beskrivelse	Gårdsnr./navn
C60789	Øks	Vikingtid/ middelalder	Korrodert, kraftig, bredegget øks av jern. Så forrustet at dens form ikke kan bestemmes sikkert.	4101 / Berg
Unr. 2: 150178	Mynt	Vikingtid	Sølv. Penning. Dansk vikingtidsmynt. 800-tallet.	4101 / Berg
C19184	Perle	Vikingtid		4101 / Berg
C19180	Spenne	Vikingtid	Oval enkel. Bronse	4101 / Berg
C19179, Unr. B	Spenne	Vikingtid	Oval enkel. Bronse. Som a, men i bruddstykker	4101 / Berg
C19181	Spenne	Vikingtid	Trefliket. Bronse.	4101 / Berg
C19182	Spenne	Vikingtid	Ringspenne. Bronse.	4101 / Berg
C19183	Nøkkel	Vikingtid		4101 / Berg
C19179, Unr. A	Spenne	Vikingtid	Oval enkel. Bronse. Smuk og jevn patina.	4101 / Berg
Unr. 2: 150177	Mynt	Vikingtid	Sølv. Penning. Dansk vikingtidsmynt. 800-tallet.	4101 / Berg
C26941	Armring	Vikingtid	Bronse	4101 / Berg
C60370, Unr. 1	Spinnehjul	Jernalder	Blylegering. Toppflate svakt hvelvet, basis flat. Sideflater krumme, skadet av korrosjon. Spor etter støping: synlig sirkulær kant langs undersiden på basis. Dekor: paralelle linjer i trekant, - eller en form for sikksakk-mønster.	4101 / Berg

C52838	Spenne	Folkevandringstid/ merovingetid	Kobberlegering. Likearmet. Bøyle dekorert med to tverrgående bånd av små parallelle punkter/streker på hver side. Nålfeste/nålhode/nål mangler	4101 / Berg
C19224	Spenne	Eldre jernalder	Fibula. Bronse	4101 / Berg
C20291, Unr. B	Beinkam/ stykke	Eldre jernalder	Bein/jern	4101 / Berg
C19225	Kam	Eldre jernalder	Horn	4101 / Berg
C19226	Spenne	Eldre jernalder	Bronse. Knapp.	4101 / Berg
C19228, Unr. A	Spinnehjul	Eldre jernalder	Bergart	4101 / Berg
C19223	Spenne	Eldre jernalder	Fibula. Bronse	4101 / Berg
C19227	Spenne	Eldre jernalder	Relieffspenne. Bronse	4101 / Berg
C35042, Unr. A	Kar	Eldre jernalder	Bronse. Funnet ved utgraving av haugrest	4126 / Manvik
C35042, Unr. B	Kam	Eldre jernalder	Horn. Funnet ved utgraving av haugrest	4126 / Manvik
Unr. 20171322	Spenne	Folkevandringstid	Korsformet	4126 / Manvik
C57206	Spenne	Folkevandringstid	Kobberlegering. Liten bøylespenne med triangulær endeplate på en side. Andre siden avbrutt. Trolig likearmet	4126 / Manvik
Unr. 2019468	Spenne	Merovingertid	Likearmet. Lite fragment av bøylespenne	4126 / Manvik
Unr. 20171323	Spenne	Merovingertid	Likearmet.	4126 / Manvik

C39063, Unr. B	Spenne	Merovingertid	2 sammenhørende fragmenter av fugleformet spenne. Bronse. Stykkene utgjør kroppen og meste av halen. Ornamentikk: utydelig, sannsynligvis vært en mannsmaske på ryggen.	4126 / Manvik
C39063, Unr. A	Spenne	Merovingertid	Bronse. Konisk. Sterkt korrodert overflate, geometrisk dekor	4126 / Manvik
Unr. 2016990	Spenne	Merovingertid	Likearmet.	4126 / Manvik
Unr. 20171320	Spenne	Merovingertid	Fugleformet.	4126 / Manvik
ID: 215933	Øks	Vikingtid	Jern	4126 / Manvik
ID: 176490	Mynt	Vikingtid	Sølv. Dirhem. Abbasidekalifatet. Al Saffah (750-754). Iran eller Irak	4126 / Manvik
ID: 215954	Mynt	Vikingtid	Sølv. Pfennig. Det tyske riket. Mynten er halv og svært slitt. 950-1050	4126 / Manvik
ID: 176489	Mynt	Vikingtid	Sølv. Dirhem. Abbasidekalifatet. Harun al Rashid. Mohammediyah (Ray, Sør-Teheran)	4126 / Manvik
ID: 222677	Mynt	Vikingtid	Sølv. Danier. Karl den Store (768-814). Frankrike. Agen. 793-812	4126 / Manvik
C15155, Unr. A	Perle	Vikingtid	Glass	4126 / Manvik
C15156	Perle	Vikingtid	Liten hvit glassperle	4126 / Manvik
C27487	Sverd	Vikingtid	Jern. Eneget	4126 / Manvik
C34254	Sverd	Vikingtid	Jern. Eneget	4126 / Manvik
Unr. 2016991	Spenne	Vikingtid	Trefliket.	4126 / Manvik
C15155, Unr. C	Ring	Vikingtid	Kobber	4126 / Manvik

Unr. 20171318	Spenne	Vikingtid	Trefliket.	4126 / Manvik
C15155, Unr. B	Spenne	Vikingtid	Oval dobbel. Bronse	4126 / Manvik
C12291	Sverd	Vikingtid	Enegget. Jern	4126 / Manvik
C61270	Perle	Yngre jernalder	Mosaikkperle, glass.	4126 / Manvik

Berg, Halden

Museumsnr./ID.nr.	Funntype	Datering	Beskrivelse	Gårdnr./navn
C60050	Beslag	Merovingertid	Rundt, flatt beslag av forgylt kobberlegering med stil II-dekor. Mulig skjoldbulebeslag. Bul i midten på baksiden er dekket av jernkorrosjon, trolig rester etter festemekanisme	1 / Berg Prestegård
C37528, Unr. B	Kar	Eldre jernalder	Keramikk	2 / Boberg
C37528, Unr. D	Kar	Eldre jernalder	Keramikk	2 / Boberg
C37528, Unr. A	Nål	Eldre jernalder	Jern. Synål	2 / Boberg
C37528, Unr. C	Bein	Eldre jernalder	Bein fra kvinnelig individ, yngre voksenalder	2 / Boberg
C12089, Unr. A	Kar	Eldre jernalder	Keramikk	4 / Lundestad
C58450, Unr. 1	Kar	Eldre jernalder	Keramikk	4 / Lundestad

Berg, Asker

Museumsnr./ID.nr	Funntype	Datering	Beskrivelse	Gårdsnr./navn
C24226	Pil	Vikingtid	Pilspiss av jern med flatt blad og fal, muligvis fra småriketiden	20 / Sem
C1195	Bissel	Vikingtid	Leddbissel funnet i en røys på gården	20/ Sem

Berg, Frosta

Museumsnr./ID.nr.	Funntype	Datering	Beskrivelse	Gårdsnr./ navn
T3806	Øks	Eldre romertid/ yngre romertid	Øks av jern. Nesten nøyaktig av formen no. R 153. Gravfunn	42 / Berg
T3805	Kjel	Eldre romertid/ yngre romertid	Bronse. Utoverbrettet kant, hvor det enkelte steder har vært festet nagler av bronse. Gravfunn	42 / Berg

